

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

На правах рукопису

ЖУМБЕЙ МАРІАННА МИХАЙЛІВНА

УДК 37.047:378.147:379.85-057.212

**ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ТУРИЗМУ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ
ПІДГОТОВКИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

**Науковий керівник –
Котик Тетяна Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор**

Івано-Франківськ - 2016

ЗМІСТ

Вступ.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ	
ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ	
МЕНЕДЖЕРІВ ТУРИЗМУ.....	
12	
1.1. Культурологічний підхід до модернізації професійної освіти як міжнаукова проблема.....	12
1.2. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі туризму.....	30
1.3. Компетентнісна концепція підготовки майбутніх менеджерів туризму.....	44
Висновки з першого розділу.....	66
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ	
ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ	
МЕНЕДЖЕРІВ ТУРИЗМУ.....	
69	
2.1. Обґрунтування моделі загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму як мети і кінцевого результату професійної підготовки.....	69
2.2. Експериментальна модель організації процесу формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.....	85
2.3. Зміст та методика формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.....	101
Висновки з другого розділу.....	117
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ	
ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ	
ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ	
МЕНЕДЖЕРІВ ТУРИЗМУ.....	
120	
3.1. Організація й методика проведення експериментального дослідження....	120

3.2. Сучасний стан формування загальнокультурної компетентності та процедура діагностування рівнів її сформованості в майбутніх менеджерів туризму.....	130
3.3. Результати експериментального дослідження.....	146
Висновки з третього розділу.....	165
Висновки	167
Список використаних джерел	173
Додатки	199

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВТО – Всесвітня туристична організація

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

ЮНІСЕФ – Міжнародний надзвичайний дитячий фонд ООН

ПРООН – Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй

ІКТ – інформаційно-комп'ютерні технології

ВЗО – вищий заклад освіти

ВНЗ – вищий навчальний заклад

ЗКК – загальнокультурна компетентність

ЕГ – експериментальна група

КГ – контрольна група

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасна професійна освіта України переходить на нові концептуальні засади підготовки майбутніх фахівців туристичної галузі в руслі компетентнісного, гуманістичного й культурологічного підходів згідно з вимогами до якості послуг у євроінтеграційних умовах міжнародної співпраці.

Урахування світових стандартів обумовлює відповідні зміни у фаховій підготовці менеджерів для цієї галузі, оскільки їхня діяльність, налагоджуючи міжнародні туристичні зв'язки, спрямовується на досягнення взаєморозуміння між народами світу й належить до однієї з найдинамічніших сфер. Актуальними постають проблеми формування системи спеціальних знань майбутніх менеджерів і оволодіння ними дотичними вміннями та навичками; розвитку їхньої професійної та загальної культури; формування особистісних якостей, комунікативних здібностей, досвіду міжкультурного спілкування.

Результати аналізу наукової літератури засвідчують, що порушену нами проблему розглянуто в контексті загальних методологічних засад професійної освіти (В. Андрущенко, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремінь, Н. Ничкало та ін.), а також її актуальних аспектів: психолого-педагогічних особливостей (Н. Крилова, З. Курлянд, Н. Мойсеюк, І. Підласий, та ін.); інноваційних технологій (В. Безпалько, Є. Полат, О. Пометун, П. Сисоєв, В. Чайка); моделювання освітнього простору вищих навчальних закладів України засобами педагогічних технологій (С. Батищев, Л. Романишина, С. Сисоєва, А. Сущенко).

Теоретико-методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму досліджували І. Балабанова, І. Зорін, В. Квартальнов, А. Конох, І. Кухта, В. Федорченко, В. Шафранський та ін. У дослідженнях зарубіжних учених, зокрема І. Біма, М. Вайсбурда, М. Геза, А. Миролубова, Є. Пассова, Г. Рогова, В. Сафонова, С. Фоломкіна наголошено на важливості особистісної якості фахівців, які належать до типу професій «людина-людина», – їхній

загальнокультурній компетентності, що забезпечує ефективність професійної діяльності.

Відтак, важливим компонентом підготовки висококваліфікованих менеджерів туризму у вищих навчальних закладах (ВНЗ) розглядаємо формування їхньої загальнокультурної компетентності, що в подальшому допоможе їм реалізуватися як конкурентоспроможним фахівцям на ринку праці.

Нами виявлено об'єктивні протиріччя між потребою суспільства у фахівцях, здатних до самостійної діяльності відповідно до їхніх ціннісних орієнтацій, соціокультурних координат у багатонаціональному і полікультурному середовищі, та дистанціюванням професійного життя від культури; домінуванням емоційності над раціональністю, ситуативних знань – над логічними, поведінкових навичок – над інтелектуально усвідомленими професійними вчинками; між вимогою туристів до пізнання традицій і культурних особливостей різних регіонів країни упродовж надання їм туристичних послуг і недостатньою готовністю менеджерів туризму працювати в сучасному полі- та етнокультурному середовищі; між освітніми потребами майбутніх менеджерів у забезпеченні їхньої професійної загальнокультурної підготовки та відсутністю її відповідного навчально-методичного супроводу; між значущістю формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів і невизначеністю її покомпонентного складу для змістового наповнення у процесі вивчення навчальних дисциплін; між фаховим потенціалом дисциплін гуманітарного блоку щодо впливу на формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів та відсутністю технології його реалізації у ВНЗ.

Отже, загальнокультурна підготовка майбутніх менеджерів туризму постає актуальною проблемою в діяльності ВНЗ України, що й обумовлює вибір теми дисертаційної роботи «Формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму у процесі професійної підготовки».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження є складовою частиною науково-дослідницької теми кафедри організації туризму та управління соціокультурною діяльністю ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» в руслі комплексної наукової проблеми «Організаційно-правові засади державного управління у сфері реалізації туристичної політики в Україні (на прикладі Івано-Франківської області)», номер державної реєстрації 0108U031466.

Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 8 від 26 березня 2009 р.) і погоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 28 лютого 2012 р.).

Мета дослідження – розробити, обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність моделі формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму у ВНЗ.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати стан досліджуваної проблеми і уточнити сутність поняття «загальнокультурна компетентність майбутніх менеджерів туризму».
2. Уточнити компоненти, критерії, показники та рівні сформованості загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.
3. Визначити й обґрунтувати педагогічні умови формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.
4. Розробити, обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність моделі формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму у ВНЗ.
5. Розробити методичний супровід процесу формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму під час їх навчання у ВНЗ.

Об'єкт дослідження – фахова підготовка менеджерів туризму у ВНЗ України.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму у процесі професійної підготовки.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять концептуальні положення нової парадигми вищої освіти в умовах національного відродження української держави, основні положення законів України «Про освіту», «Про туризм», Національної стратегії розвитку освіти на 2012-2021 рр., Концепції Державної цільової програми розвитку туризму і курортів на 2011-2015 рр. та наукових праць із проблем професійної підготовки майбутніх менеджерів туризму.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, узагальнення, систематизація, порівняння філософських, психологічних, педагогічних поглядів науковців із проблеми дослідження та положень нормативних документів із підготовки фахівців у вищих навчальних закладах; зіставний аналіз концептуальних підходів до професійної підготовки; моделювання процесу підготовки фахівців; вивчення, аналіз і узагальнення досвіду формування загальнокультурної компетентності у студентів різних спеціальностей ВНЗ; аналіз чинних програм, державних стандартів, навчально-методичних комплексів із фахових дисциплін для визначення специфіки змісту формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму; емпіричні – спостереження, бесіди, анкетування, інтерв'ювання, самооцінювання, експертне оцінювання студентів для визначення рівнів загальнокультурної компетентності, аналіз навчальних документів з метою з'ясування сучасного стану фахової підготовки менеджерів туризму та планування навчальних стратегій, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, підсумковий етапи); статистичні – для кількісного та якісного аналізу результатів експерименту з метою перевірки достовірності отриманої інформації та доцільності впровадження адаптованої методики; метод середніх величин, вибірковий метод, кореляційний аналіз, що взаємодоповнюють і забезпечують можливість комплексного пізнання предмета дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше: визначено і науково обґрунтовано педагогічні умови формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму (професійну орієнтацію дисциплін гуманітарного циклу, культурологічне та гуманістичне спрямування дисциплін професійного циклу, розвиток мотиваційної та комунікативної складових професійної підготовки); розроблено, теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено модель формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму; удосконалено зміст (авторський спецкурс «Зелений туризм із культурознавчими аспектами»), форми (лекції, практичні заняття, лабораторні роботи, виробнича практика, науково-дослідна і самостійна робота студентів, тренінги) і методи (створення і вирішення професійних ситуацій та емоційного впливу; діалоги, тренінги, професійні симуляції, творчі проекти) професійної підготовки майбутніх менеджерів туризму; уточнено сутність і структуру поняття «загальнокультурна компетентність майбутніх менеджерів туризму»; дістали подальшого розвитку компонентний склад і показники сформованості загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

Практичне значення одержаних результатів полягає у: розробленні навчально-методичного забезпечення формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму, зокрема: авторського спецкурсу «Зелений туризм із культурознавчими аспектами»; навчальної програми, курсу лекцій і практичних занять із мультимедійним супроводом, завдань до самостійної й індивідуальної роботи, тестів і завдань до різних видів контролю, критеріїв оцінювання результатів їх виконання, методичних рекомендацій до самостійної роботи; створенні для студентів перших-третьох курсів комплексної програми загальнокультурної підготовки та методичних рекомендацій для викладачів різних дисциплін (українська мова за професійним спрямуванням, діловодство в туризмі, історія української культури, інформаційні комп'ютерні технології, англійська та німецька мови,

психологія, мистецтвознавство, культурно-пізнавальний туризм, рекламна діяльність в туризмі, управління персоналом та ін.).

Матеріали дослідження можуть бути використані в практиці роботи ВНЗ та у системі підвищення кваліфікації працівників туризму.

Результати дисертації впроваджено впродовж 2010-2015 рр. у навчально-виховний процес ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (акт про впровадження № 01-15/03/523 від 08.04.2015р.), Тернопільського національного економічного університету (акт про впровадження № 126-10/572 від 16.04.2015р.), Одеського національного економічного університету (акт про впровадження № 13-145/327 від 19.02.2015р.), Уманського державного університету імені Павла Тичини (акт про впровадження № 138-14/453 від 17.11.2015р.), Херсонського державного університету (акт про впровадження № 01-28/2235 від 03.11.2015р.), Академії праці, соціальних відносин і туризму (акт про впровадження № 01-08/221 від 09.02.2016р.).

Апробацію та впровадження результатів дослідження здійснювали у виступах на міжнародних науково-практичних конференціях: форумі «Філософія образования личности» (Запоріжжя, 2010), «Міжкультурна комунікація: мова-культура-особистість» (Острог, 2013), «Badania naukowe naszych czasow» (Катовіце, Республіка Польща, 2013), «Tendencje, Zbiorydanych, innowacje, praktyka w nauce» (Варшава, Республіка Польща, 2014), «Informacja naukowa i techniczna w planowaniu oraz realizacji badan i wdrozen projektow» (Варшава, Республіка Польща, 2014), «Гірська школа Українських Карпат» (Івано-Франківськ, 2014), психолого-педагогічних читаннях «Міжнародні психологічно-педагогічні Челпанівські читання (з нагоди 100-річчя урочистого відкриття Психологічного інституту Г. І. Челпановим)» (Київ, 2014), «Педагогіка: традиції та інновації» (Харків, 2015), «Теорія, практика та інновації розвитку туристичної та готельно-ресторанної індустрії» (Умань, 2015), «Nauka wczoraj, dris, jutro» (Варшава, Республіка Польща, 2015).

Публікації. Основні наукові положення і результати дослідження оприлюднено у 16 одноосібних публікаціях, із них: 8 – у фахових науково-педагогічних, 2 – у зарубіжних виданнях, 1 – методичного, 5 – апробаційного змісту.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів і висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (242 найменування), 9 додатків. Повний обсяг дисертації – 226 сторінок, із них 172 сторінок основного тексту. Робота містить 13 таблиць та 11 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ТУРИЗМУ

На підготовчому етапі дослідження було встановлено особливості культурологічного підходу до формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму і на цій підставі охарактеризовано сутність досліджуваної проблеми; обґрунтовано компетентнісну концепцію підготовки майбутніх менеджерів туризму та її вплив на модернізацію змісту професійної освіти у вищих навчальних закладах; проаналізовано сучасний стан професійної підготовки майбутніх фахівців означеної галузі і доведено доцільність синтезу засобів культурологічного та компетентнісного підходів з метою досягнення мети дослідження.

1.1. Культурологічний підхід до модернізації професійної освіти як міжнаукова проблема

У вищій школі освіта є засобом отримання спеціальності, що є необхідною умовою професійного життя. Мета професійної освіти – підготувати людину до професійної діяльності в певній галузі виробництва. В. Сластьонін наголошував на необхідності збагачення змісту професійної освіти культурним надбанням людства, до якої науковець відносив сукупність загальнолюдських ідей, ціннісних орієнтацій і якостей особистості, універсальних способів пізнання та гуманістичних технологій професійної діяльності [169]. Натомість сучасні глобалізаційні процеси в суспільстві на тлі поширення масової культури, завдяки якій емоційність переважає над розумом, ситуативне знання – над логічним, поведінкові навички – над інтелектуально усвідомленою поведінкою, призвели до зміни мислення й системи цінностей, стали причиною відходу професійного життя від культури.

У педагогіці освіту визначають як процес навчання й виховання. Зміст освіти не є чимось незмінним. На ньому позначаються особливості конкретно-

історичного типу культури епохи, пріоритети суспільства, особливості пізнавальної та творчої діяльності людини.

Під час отримання освіти відбувається трансляція культурних форм поведінки й діяльності, сталих форм суспільного життя, тобто під час здобуття освіти людина засвоює культурні цінності, що мають історичне значення для розвитку цивілізації та є потужним чинником розвитку самої особистості.

Відтак загальнокультурна компетентність – це термін, який стосується і освіти, і культури.

За логікою нашого дослідження, необхідно визначити сутність основних понять досліджуваної проблеми.

Оскільки базовим для розуміння сутності та структури загальнокультурної компетентності є поняття «культура», розглянемо, як трактують це фундаментальне поняття в сучасній науці про суспільство.

Дослідники, що присвятили увагу критичному оглядові концепцій та визначень поняття «культура», відзначили великий і постійно зростаючий інтерес до нього. Так, якщо з кінця XIX ст. до початку XX ст. було дано лише 7 визначень культури, то з 1920 по 1950 рр. у різних авторів вже нараховували 17 визначень. Пізніше дослідниками було подано більше 400 визначень, що засвідчує глибину і невимірність цього феномену людського буття. Культура стала об'єктом вивчення філософів, соціологів, аксіологів, істориків, культурологів, етнографів, а відтак і педагогів.

Усі підходи до трактування зазначеного феномена філософи (П. Гуревич, В. Сильвестров та інші) поділяють на а) *філософсько-антропологічні*, в основі яких лежить антитеза «людське, культурне» і «природне, дике», відтак перехід до культури передбачає пошук в людській сутності того, що не міститься в ній як тваринній істоті – людськості; б) *філософсько-історичні*, або *діяльнісні*, прибічники яких розглядають культуру як синонім інтелектуального, морального, естетичного, розумового вдосконалення людини під час її історичної еволюції, що пов'язано з матеріальною або духовною, інтелектуальною діяльністю людини, та в) *соціологічні*, що визначають

культуру як провідний чинник організації та розвитку суспільства, яка охоплює всі сфери людської діяльності, у тому числі виховання й освіти [163; 44].

Відповідно до предмета нашого дослідження, будемо розглядати феномен «культура» в соціологічному аспекті. Ось декілька визначень культури, характерні для соціологічної концепції її розуміння у філософії. Культура – це:

- організована система, що спрямовує соціальні дії особистості, має регулятивну силу та впливає на всі соціальні процеси (Т. Парсонс) [138];

- міцні вірування, цінності й норми поведінки, котрі організують соціальні зв'язки і роблять можливою загальну інтерпретацію життєвого досвіду (У. Бекет) [45];

Інтенсивне накопичення знань про культуру як соціологічне явище зумовило виокремлення цього напряму філософії в самостійну наукову дисципліну – соціологію культури, яка, увібравши в себе надбання різних наук про культуру, розглядає її як складне динамічне утворення, що має соціальну природу і знаходить вираз у соціальних відносинах [171].

Соціологічні концепції культури представлені в працях М. Вебера («Повна добірка з соціальної і наукової історії»), П. Сорокіна («Соціальна і культурна динаміка»), Т. Адорно («Авторитарна особистість», «Негативна діалектика», «Призми. Критика культури та суспільства» «Негативна діалектика»), Г. Маркузе («Одномірна людина», «Есе про визволення», «Ідеї до критичної теорії суспільства») та інших. При цьому в одних випадках культуру розглядають як певну цілісність (В. Біблер, П. Сорокін, О. Якуба та ін.), а в інших – визначають елементи, які її утворюють. Так, окремі соціологи до критеріїв культури відносять такі її складові:

- знання, вірування, мистецтво, моральність, закони, звичаї, звички, засвоєні людиною як членом суспільства (Е. Тейлор);

- винахід речей, суспільних процесів, ідей, звичаїв і цінностей, що успадковуються (Б. Малиновський);

- інституційну, трудову і нормативну, художню та науково-технічну (А. Мельніков);

– матеріальну (знаряддя праці, техніка, культура праці, матеріальні цінності) й духовну (духовні цінності і їх «оречевлення», духовна діяльність, морально-етична культура) (Е. Баллер, С. Косолапов.);

– сукупність цінностей, уявлень про світ і правил поведінки, спільних для членів суспільства – людей, пов'язаних певним способом життя (Н. Смелзер);

– мову, вірування, естетичні смаки, знання, професійну майстерність і різноманітні звичаї (А. Радкліф Браун) тощо.

Спроб систематизувати та класифікувати всі визначення культури було зроблено багато. Зокрема, американські дослідники А. Кребер і К. Клакхон («Культура, критичний огляд визначень») поділили визначення на шість великих груп: описові, історичні, нормативні, психологічні, структурні, генетичні, що поділялися ще на підгрупи [230]. В основі поділу – акцентуаційні авторські пріоритети, тобто те, на чому найбільше наголошували у визначенні поняття самі дослідники цього феномена [230, с.181-189]. На основі аналізу більш як 150 трактувань поняття «культура» А. Кребер і К. Клакхон створили продуктивний синтез цього визначення, у якому зазначили, що частина культури складається з норм чи стандартів поведінки, а друга – з ідеологій, що виправдовують чи раціоналізують відібрані способи поведінки, а саме: «Культура складається з патернів поведінки і для поведінки, експліцитних та імпліцитних, що набуваються й передаються за допомогою символів, які конституують характерне досягнення людських груп, включаючи їх втілення в артефактах; істотне ядро культури складається з традиційних (тобто історично створених і відібраних) ідей і властивих їм символів; культурні системи можуть, з одного боку, розглядатися як продукти дії, з іншого як елементи, що обумовлюють майбутню дію» [230, с.119].

Деяко простішу класифікацію запропонував російський теоретик культури Л. Кертман, поділивши дефініції на антропологічні, соціологічні та філософські, що розкривають наукову парадигму поняття «культура» [87].

Уважаємо, що така розгалужена, багатоманітна репрезентація в науковому просторі феномена «культура» засвідчує його багатоаспектність,

багатофункціональність, а відтак і важковимірюваність. До того ж, жодне з визначень не суперечить, а доповнює й розширює уявлення про це суспільне явище. Зважаючи на це, інтерес для нашого дослідження становить наукове узагальнення, зроблене українським культурологом Л. Матвєєвою, за яким культура – це характеристика людського суспільства, в якому дотримання правил і норм поведінки забезпечується шляхом поєднання соціального тиску і ціннісного престижу; вона не успадковується біологічно, а передбачає навчання, соціальну ретрансляцію [119, с.23].

Зазначена дефініція засвідчує можливість і необхідність соціального впливу на культурний рівень майбутніх фахівців для формування в них ціннісних професійних орієнтирів упродовж підготовки у ВНЗ.

Елементів, що утворюють підсистеми культури, дослідники називають досить багато, натомість більшість філософів, соціологів, культурологів визнає систему цінностей основним компонентом культури, оскільки вони є тим критерієм, що орієнтує людину і спільноту в оточуючому світі, заохочує до певних дій чи бездіяльності. Зважаючи на це, за робоче визначення, що виконує роль методологічного орієнтира для даного етапу нашого дослідження, обираємо таке: культура – це сукупність *матеріальних і духовних цінностей*, що відбивають активну *творчу діяльність* людей в освоєнні світу впродовж історичного розвитку суспільства [143, с.14].

Українські культурологи К. Іванова, В. Лихвар, Є. Подольська зазначали, що матеріальна культура – це не лише артефакти, а культура праці, місця проживання й ставлення до навколишнього середовища, фізична культура, що характеризує діяльність з погляду її впливу на розвиток людини. Духовна культура також є результатом діяльності людини, але не її рук, а розуму. До духовної культури відносять норми, правила, еталони, моделі і норми поведінки, закони, цінності, ритуали, символи, міфи, знання, ідеї, звичаї, мову [143].

Філософи, соціологи, культурологи одностайні в думці про те, що особливістю людської діяльності є її свідоме цілеспрямовання, тобто

передбачення кінцевого результату: виготовлення речей, породження думки, винайдення способу дії, отримання освіти, професії тощо для задоволення певних потреб. У кожному дію, в усі свої творіння людина вкладає певний смисл, тобто визначає їхнє призначення, роль. Доречно тут згадати ще одне визначення культури: «Культура ґрунтується на смислах, що формуються та репрезентуються символічно за допомогою мови» [119, с.23], тобто культура – це світ смислів, що є метою і результатом творчої активності людини. Відтак, цілеспрямована творча діяльність людини є культуродоцільною.

За даними науковців (К. Іванова, В. Лихвар, Є. Подольська), смисли діяльності людини представлено в культурі трьома основними видами: *знаннями, цінностями, регулятивами* [143, с.24].

Знання констатують якісь особливі властивості об'єктів, що можуть задовольнити потреби людини, тобто засвідчують цінність об'єкта для людини. Здатність визначати цінність об'єктів пов'язана з існуванням уявлення про те, яким має бути об'єкт, щоб максимально повно задовольнити потреби людини. За зауваженням О. Сінькевич, таке уявлення виступає не в образі конкретного предмета, що повинен задовольнити певну потребу, а в ідеальній формі плану, моделі, наміру, проекту [165, с.52]. Такі уявні ідеали і є еталонами цінності. Знання про такі ідеали формує й передає оточуюча культура: національна, професійна, сімейна тощо. Відтак доречно процитувати ще одне визначення: «Культура є не що інше, як реалізація ідеально-ціннісної мети, переселення цінностей зі світу належного у світ суцільний» [198].

В аксіології – філософському вченні про цінності – зазначено, що для людини цінностями є все те, що має певну значущість, особистісний або суспільний сенс, тобто є предметом потреб та інтересів, причому це може бути як сама актуальна потреба (цінність-мета), так і спосіб її досягнення (цінність-засіб) [86]. У психології цінність розглядається як суспільний ідеал у вигляді витворів матеріальної і духовної культури і як мотиваційний компонент у структурі особистості, що забезпечує регуляцію поведінки індивіда [74; 113; 51]

Сучасна наукова література характеризується різноманітністю поглядів на розуміння цінностей. Їх поділяють на матеріальні (знаряддя і засоби праці, предмети і речі) та духовні (ідеї, теорії, думки); предметні та суб'єктні (настанови й оцінки, вимоги й заборони, цілі та проекти); цінності особистості, соціальних та професійних груп, національні, загальнолюдські; декларовані цінності (ті, які проголошуються як вагомні) і реальні цінності (ті, які підтверджуються в реальній поведінці); смисложиттєві (уявлення про добро, зло, щастя, ціль і сенс життя), вітальні (цінності життя, здоров'я, особистої безпеки, добробуту, сім'ї), суспільного визнання і покликання (любов до праці, соціальне становище, служіння людям), міжособистісного спілкування (чесність, безкорисливість, доброзичливість), демократичні (свобода совісті, політичного вибору, національний суверенітет), партикулярні (прив'язаність до малої батьківщини, сім'ї, віра в Бога) тощо [8; 83; 125]. Уважається, що цінності можуть бути як відкритими, так і прихованими (латентними); нижчими, повсякденними й вищими, однак їх ієрархія для конкретного індивіда завжди збігається з цінностями тих груп, з якими він себе ідентифікує [125].

Отже, ціннісне ставлення людини до світу і до себе приводить до ціннісних орієнтацій особистості. З усіх цінностей та ідеалів людина відбирає для себе те, що відповідає її уподобанням, сформованим упродовж виховання, навчання, набуття життєвого досвіду. Індивід не є абсолютно вільним у виборі свого ідеалу, а послуговується існуючим полем вибору, окресленим існуючими регулятивами. Це той аспект культури, що виражається в поняттях «правила», «вимоги», «норми», «еталон», «стереотип», «традиція» тощо.

Знання, ціннісні орієнтири та регулятиви зберігаються та передаються за допомогою природних та штучних мов й різноманітних знакових систем, опанування якими є засобом засвоєння відповідної культури. Відтак вважаємо правомірним існування й такого визначення: «культура – це соціальна інформація, яка зберігається і накопичується в суспільстві за допомогою створених людьми знакових засобів» [143, с.33].

Таким чином, вважаємо, що рівень культури особистості, майбутнього фахівця туризму можна визначати по тому, наскільки добре засвоєно інформацію (знання) про ідеальні властивості та призначення оточуючих предметів та явищ (ціннісні орієнтири) та опановано способами взаємодії з ними (регулятиви) і виражається в емоціях, волі, рішучості, цільовизначенні, ідеалотворчості.

На противагу традиційному поділу культури на матеріальну та духовну, О.Сінкевич запропонувала іншу – морфологічну модель культури, компонентами якої є *культура пізнання та відображення світу, культура соціальної організації й регуляції, кумулятивно-трансляційна культура* [165, с.76-95], тобто виокремлення структурних частин цілого було здійснено на основі визначення певних типів суб'єкт-об'єктних зв'язків. На наш погляд, запропонована модель доповнює й розширює традиційне уявлення про структуру культури з урахуванням сучасних процесів, що відбуваються в суспільстві.

За запропонованою морфологічною моделлю [165], *культура пізнання та відображення світу* містить науку, релігію, мистецтво, що репрезентує не лише накопичення знання, інформації в різних формах, а й еволюцію їх через пошук істини, формування системи ідеалів і норм, тобто системи цінностей. Наука, релігія та мистецтво доповнюють одне одного, поглиблюючи та збагачуючи знання про світ та його розуміння. На необхідності та доцільності цього поєднання в особі культурної людини наголошував відомий український філософ Н. Хамітов: «Поєднання можливостей мистецтва, яке прагне створити нове буття, та можливостей науки, яка систематично пізнає – освоює буття, було необхідне завжди. І воно відбувається завжди в особистості Генія» [192, с.78].

До *культури соціальної організації та регуляції* в праці О. Сінкевич було віднесено мораль, право, політику та ідеологію. Так, мораль було визначено як «сукупність правил, норм, принципів поведінки, яка визначає ставлення людини до самої себе, іншого, суспільства, світу в цілому, апелює до голосу

сумління, впорядковує людську поведінку відносно одвічних цінностей добра і зла» [165, с.82].

Для нашого дослідження інтерес також становить запропоновані О. Сінькевич критерії моральної компетентності, як результату цілеспрямованого її формування в процесі навчання, виховання і самовиховання, а саме: знання принципів, норм та категорій моралі; розуміння їхньої сутності та необхідності їх застосування; прийняття моральних норм і принципів та включення їх в систему власних поглядів і переконань та слідування їм у своєму житті [165, с.84]. Моральна компетентність виявляється в суспільній діяльності, у тому числі й професійно зорієнтованій, та ставленні людини до самої себе, інших, до суспільства та світу в цілому.

Багато уваги в описі морфологічної моделі культури було приділено *кумулятивно-трансляційній її сфері*, специфіка існування якої обумовлена сучасними способами функціонування інформації в соціокультурному просторі за допомогою нових засобів її трансляції. На думку сучасних дослідників (Л. Сандюк, О. Сулим, С. Симоненко та ін.), накопичення (кумуляція), трансформація (обробка), трансляція (передача) інформації в людському суспільстві є особливим, потужним чинником розвитку культури [132, с.208], а за даними канадського дослідника М. Маклюена, сучасний її етап завдяки аудіовізуальним, комп'ютерним, телевізійним засобам формує в людини специфічний тип світобачення і світорозуміння, що характеризується розвитком «однотунності» у все більших масштабах, «формує стандарти мислення й почуття» [92]. Відтак, величезний потік інформації, можливості негайного її отримання потребують адекватних орієнтирів у інформаційному хаосі для створення нової картини світу. На що російський філософ В. Стьопін зауважував: «Щоб виник новий тип суспільства, повинна виникнути нова культурна матриця. Аналогічно до того, як геном визначає, яким буде організм, так само тип культури визначає, як буде відтворюватися діяльність людини» [172, с.34].

Отже, за дослідженнями науковців, для побудови нового прогресивного типу суспільства необхідно в будівничих цього суспільства, якими, за своєю суттю, і є майбутні фахівці туризму, формувати загальнолюдську культуру через засвоєння знань про досягнення культури та розуміння й сприйняття загальнолюдських цінностей, що в сучасному світі є неможливим без опанування новими засобами накопичення, трансформації та трансляції культурного надбання.

Зазначені теоретичні положення засвідчують, що в змісті роботи з формування загальнокультурної компетентності майбутнього фахівця необхідно урахувати такі компоненти, як знання про досягнення науки, традиції, вірування, тенденції мистецтва, дотримання норм етики, моралі, законів, уміння користуватися аудіовізуальними, комп'ютерними, телевізійними засобами для накопичення, трансформації та трансляції досягнень культури для застосування їх у своїй професійній діяльності.

Науковці розкрили ідеальне бачення культури, натомість у всесвітній системі господарювання панують ідеї ринкової культури, елементами якої є товарно-грошові відносини, формальні форми спілкування, ціннісна абсолютизація грошей, гіпертрофований речовий світ сучасної людини, конкуренція, розширення сфери індивідуальної свободи дій, знецінення традиційних основ культури. Сучасні суспільствознавці (В. Багацький, Л. Кормич, Л. Матвеева, Є. Подольська, Л. Сандюк та ін.) по-різному оцінюють такі трансформації у світі, але одностайні в думці щодо кризи гуманізму в постіндустріальному суспільстві, сутність якої полягає в тому, що науково-технічний прогрес, позбавлений гуманістичного виміру, не врівноважений прогресом моральним і духовним, тобто культурним, несе загрозу людству.

Отже, для реальної ринкової системи господарювання важливе значення має дотримання етичних засад співробітництва. Цю позицію доводять багато прогресивних діячів світу. Так, відомий японський філософ, соціолог, економіст Ф. Фукуяма зазначав, що дія етичних установок відкриває

можливості для істотного скорочення інтеракційних витрат в економіці [190]; індійський учений, лауреат Нобелівської премії з економіки (1998) А. Сен в роботі «Про етику та економіку» (1996) підкреслював необхідність включення в економічну теорію етичних засад [162]; німецький учений П. Козловські в праці «Принципи етичної економії» (1999) актуалізував питання щодо можливості відновлення єдності етики та економічної науки [93].

Український філософ і культуролог О. Сулим, аналізуючи причини розмежування етики і теорії господарювання, дійшов висновку про те, що «Суто раціональний підхід до оцінки ефективності господарювання має бути подоланий, адже бездумне слідування критеріям лише економічної доцільності веде до руйнування накопиченого тисячоліттями історії соціального і культурного капіталу. Необхідно більш широке розуміння економічної раціональності: слід підходити з позицій відповідності економіки вищим життєвим цінностям людини, оцінювати господарювання з позицій морально-етичних» [177, с.3]. Цю думку підтримала й розвинула провідний український науковець у галузі економіки С. Благодетелева-Вовк, яка обґрунтувала думку про те, що чинником розвитку суспільства, у тому числі й економічного, є здатність «виховувати або залучати до суспільної діяльності найбільш прогресивні типи — людину інституційну та людину культурну та змінювати структуру суспільства на користь прирощення питомої ваги цих типів у загальному комплексі» [23, с.159]. Відтак до проблеми формування фахівця як суб'єкта господарювання залучилася й економічна наука.

У наукових дослідженнях з економіки все частіше стали звертати увагу на необхідність створення моделі поведінки людини в економічному середовищі [1; 2; 22; 227; 29 та ін.]. Спочатку суб'єктів підприємницької діяльності поділяли на капіталістів і робітників (К. Маркс), споживачів та виробників (А. Маршалл), на основі чого було створено модель «людини, що винаходить, оцінює та оптимізує»; а пізніше – «сприйнятливої, діяльної людина, яка має власну думку» (В. Меклінг, К. Бруннер) [233; 225].

У ХХІ ст. напрацьовані економічні моделі втратили актуальність через їхню неадекватність умовам господарської дійсності. У сучасних дослідженнях, зокрема у працях російського економіста В. Автономова «Людина в дзеркалі економічної теорії» (1993), «Модель людини в економічній науці» (1998) [1; 2] та української дослідниці економічних проблем С. Благодетелевої-Вовк «Комплексна модель людини в процесі використання цивілізаційного підходу в економіці» (2009) [22], уже йдеться про переосмислення моделі «економічної людини» і наповнення її соціокультурними характеристиками, для чого використовують міжнауковий підхід, спираючись на надбання психології.

Відтак до економічної науки було введено модель «людини культурної», створеної з урахуванням психологічного типу самоактуалізованої людини, що в суспільні науки ввів англійський психолог А. Маслоу [117]. Він уважав, що головними рисами «людини культурної» є пізнання, творчість, людяність (вияв співчутливого, турботливого, розумного ставлення до внутрішнього і зовнішнього світу), сумлінність, що виявляється в таких формах поведінки, як самопізнання, самозаглиблення, самореалізація, пошук нових форм досвіду, життєдіяльності, буття [117], тобто у процесі діяльності людина створює й саму себе, удосконалює свої сили та здібності, розширює межі спілкування, формує нові потреби та засоби їх задоволення, тобто виявляє й реалізує повноту людського буття.

Модель «людини культурної» є лише компонентом комплексної моделі (автор – С. Благодетелева-Вовк, 2010), що охоплює характеристики усіх типів підприємців, які існували впродовж розвитку людської цивілізації, а саме: дикуна, варвара (нецивілізовані типи) та традиціоналіста, людини економічної, інституційної та культурної (цивілізовані типи). Для визначення особливостей співіснування різних складових комплексної моделі в конкретній людині було застосовано «цивілізаційний профіль особистості», як «метод виявлення характерних ознак комплексної моделі у конкретній людині, або відображення цивілізаційної структури особистості, а за критерії сформованості «людини

культурної» було обрано *пізнання, творчість, людяність, повноту буття* [23, с.305].

Отже, наука отримала інструментарій, що дозволяє виявити рівень цивілізованості або нецивілізованості членів певної групи, особливості стану їх ціннісних орієнтацій та пріоритетів, що може бути корисним для розбудови ефективної системи управління, зокрема виявлення мотивації, налагодження продуктивної комунікації та взаємодії у колективі, а також оцінювання стану та прогнозування антропоцентричних умов економічного зростання і розвитку підприємства. Таке методологічне знання вважаємо за доцільне використовувати й під час визначення загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

Відтак, залучення особистості до культури – одне з актуальних завдань суспільства, виконати яке покликана освіта.

Загальновідомо, що освіта та виховання є найважливішими формами накопичення та трансляції надбань культури, які в кожній національній культурі мають свою специфіку. Ще наприкінці XIX ст. відомий французький філософ і соціолог Е. Дюркгейм наголошував, що головною функцією освіти є передача цінностей домінуючої культури. Ідеться про цінності культури в широкому їх розумінні: наукові знання, професійні навички й досвід, досягнення в мистецтві, моральні норми і правила, стандарти і традиції соціальної поведінки тощо [156].

На думку соціолога О. Сінькевич, у професійній сфері культури людина виявляє себе як носій певних соціальних ролей у певних соціальних групах, представники яких пов'язані між собою формальними, функціональними відносинами. Така спеціалізована культура не має яскраво вираженого національного забарвлення і є більш космополітичною, оскільки передбачає широкі розгалужені взаємозв'язки між носіями різних культур задля створення умов для обміну ідеями і досягненнями, творчої співпраці [165, с.76]. Отже, професійна освіта втрачає функцію формування національної самосвідомості.

Цю ж думку поділяють культурологи В. Багацький, Л. Кормич, які зазначали, що освіта і культура в сучасному житті далеко відійшли одне від одного, оскільки освіта стала провідною умовою не національного, а професійного життя. На їхню думку, глибокі негативні зміни в суспільстві спричинені саме цим чинником. Суть цих змін – у поширенні масової культури через величезну кількість і різноманітність засобів масової інформації, провідним з яких є телебачення, що поступово стало генератором естетичних стандартів суспільства споживання, основним засобом формування масової культури. За спостереженнями Л. Сандюк, Н. Щубелки, масова культура зорієнтована на пересічний рівень споживача і відтворює цей рівень, формуючи пасивність, бажання втекти в ілюзорний світ фантазій, відео, гри [132, с.208]. Науковці доводять, що в масовій культурі емоційність переважає над розумом, ситуативне знання – над логічним, поведінкові навички – над інтелектуально усвідомленою поведінкою, і приходять до висновку, що освіта перестає бути основною формою культурного наслідування, крім того, небезпека масової культури в тому, що вона інтернаціональна за характером і повністю позбавлена національного забарвлення [11, с.264-265].

Натомість вважаємо, що сучасна людина не може розвиватися лише у національних межах, адже велика кількість держав співпрацює в умовах економічної інтеграції, завдяки чому розвивається й культурний обмін, що надає можливість розуміти й сприймати культурні особливості одного народу іншим, запобігати проблемам і конфліктам на шляху до порозуміння між людьми і державами. Це слід особливо враховувати фахівцям у галузі туризму, яким доводиться працювати з представниками країн різних культурних орієнтацій. Відтак для нашого дослідження інтерес складає і культура ділового спілкування.

Фахівець з крос-культурних досліджень Р. Льюїс дослідив особливості ділових культур провідних країн світу з усіх континентів і визначив три типи культури ділового спілкування, притаманні різним народам світу: моноактивну, що орієнтує на чітке планування професійної діяльності;

поліактивну, що дозволяє одночасно виконувати декілька важливих справ; реактивну, пріоритетами якої є збереження поваги та уникнення конфліктів [112]. Існування різних типів культур часто призводить до певних труднощів у діловому спілкуванні з представниками інших країн. Відтак запропонована класифікація, що ураховує реакцію та можливі варіанти поведінки людей у різних ситуаціях ділової співпраці важлива для керівництва багатонаціональними колективами, ведення переговорів, підписання угод і загалом для формування успішної співпраці, у тому числі й у галузі туризму.

Незважаючи на існування різних соціокультурних типів ділового спілкування, у сучасному світі бізнесу все більше відчувається вплив глобалізаційних процесів, що виявляється у формуванні певних стандартів, протоколів ділових стосунків, формалізації ділових контактів. За спостереженнями економістів (Ю. Козак, В. Ковалевський, В. Осипов та ін.), стандартизація ділового етикету відбувається на основі західноєвропейської та північноамериканської культур, до якого останнім часом додаються елементи східної, латиноамериканської й навіть африканської культур, що свідчить про розвиток толерантності в діловому світі [59].

Толерантність, або поблажливість, терпимість, у філософії розуміють як сукупність ціннісних установок, що відображають певну міру позитивного ставлення до різноманітних відмінностей "іншого" (ним може бути як індивідуальний, так і колективний суб'єкт): відмінностей соціальних, національних, культурних, політичних, релігійних, етичних, світоглядних, статевих та ін. як систему позитивних налаштувань людини щодо інших людей на основі певної сукупності особистісних та групових цінностей [194]. Як зазначала український філософ О. Кожем'якіна, особливістю толерантності є здатність виступати в якості психологічної настанови комунікативної компетенції, а необхідною умовою виникнення зазначеного феномена є досить високий рівень світоглядної, правової, політичної, релігійної культури [91].

Залучаючи молодь до суспільних культурних цінностей та ідеалів, освіта сприяє підтримувannya соціального порядку, а забезпечуючи втілення в життя

нових технологій, наукового переосмислення існуючого знання, сприяє соціальним змінам, розвитку суспільства, тобто освіта виконує функцію агента моральної регуляції, сприяючи інтеграції суспільства [58]. І якщо загальноосвітній рівень людини передбачає лише носія культури, що використовує та зберігає надбання культури, то професійна освіта, збагачуючи людину фундаментальними та прикладними знаннями, а також необхідними трудовими навичками, готує майбутнього фахівця до інтеграції в певну професійну сферу культури. Відтак на професійно активну особистість покладається відповідальність за творення культури, і сам фахівець повинен стати її творцем.

Діюча система професійної освіти, користуючись традиційними методами, що склалися впродовж багатьох віків, потребує модернізації для опанування нової інтелектуальної продукції, формування спеціалізованої культури професіонала. Про це йдеться й у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки, де проголошується необхідність кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості й конкурентоспроможності освіти, вирішення стратегічних завдань, що стоять перед національною системою освіти в нових економічних та соціокультурних умовах задля інтеграції в європейський та світовий освітній простір [150].

Слід зазначити, що відповідні демократичні зміни вже відбулися в українській освіті в 90-і рр. ХХ ст., що нормативно закріплено в Законах «Про освіту» (1991р.) та «Про вищу освіту» (2002р.). Натомість метою осучаснення професійної освіти повинна стати орієнтація на постмодерну культуру як цілісний феномен для того, щоб визначити принципи, зміст і методи підготовки майбутніх суб'єктів підприємницької діяльності, у тому числі й менеджерів туризму, адже зміст освіти завжди трансформується відповідно до змін в аксіологічній та науковій парадигмах конкретної епохи. Це потребує визначення поняття «осучаснення», або «модернізація».

У науково-довідковій літературі «модернізація» трактується як «...результат творчої діяльності, направленої на розробку, створення і

розповсюдження нового вигляду виробів, технологій, впровадження нових організаційних форм тощо» [126, с.80]; «один із змістовних аспектів концепції індустріалізації, а саме – теоретична модель семантичних і аксіологічних трансформацій свідомості й культури в контексті становлення індустріального суспільства» [122, с.435], тобто модернізація розглядається як якісний перехід об'єкта з одного стану в інший. Доповнюючи це визначення, Ю Карпова зазначає, що модернізація – це «прогресивний результат творчої діяльності, який знаходить широке застосування і приводить до значних змін в життєдіяльності людини, суспільства, природи» [85, с. 95].

У вітчизняній науковій літературі модернізацію розглядають як процес і як результат, в основі яких – творча інноваційна діяльність, нововведення.

Так, узагальнюючи інноваційні сценарії освіти у вищій школі, Є. Подольська зазначала, що передусім інновації пов'язані із внесенням змін у цілі, зміст, методи і технології, форми організації і систему управління; у стилі педагогічної діяльності та організацію навчально-пізнавального процесу; систему контролю і оцінки рівня освіти; систему фінансування; навчально-методичне забезпечення; систему виховної роботи; навчальний план і навчальні програми; діяльність викладача і студента і ґрунтуються на таких принципах, як: *взаємозв'язок науки і практики в процесі підготовки спеціалістів; наступність між рівнями освіти, культуротворчість і висока корпоративність випускників університету; інтелігентність і висока духовність університетського життя* незалежно від політичних та економічних умов у країні [143, с.230-238].

Світ сьогодні розвивається у напрямі створення міжнародного освітнього простору задля чого розробляється глобальна стратегія освіти людини незалежно від місця її проживання, запроваджуються світові стандарти, тому поняття «модернізація» за своїм значенням зближається з терміном «глобалізація», у чому окремі дослідники соціокультурних явищ убачають елементи культурної колонізації, оскільки відбувається поширення норм і стереотипів однієї культури на простір іншої [119, с.323].

Задля усунення негативних наслідків модернізації освіти в психолого-педагогічній науці почали розробляти ідеї креативного навчання, що передбачає індивідуально-орієнтовану роботу педагога (А. Комбе, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.). Наукове обґрунтування сутності креативності було здійснено психологами (Д. Векслер, Дж. Гілфорд, Р. Кеттел, А. Маслоу, К. Тейлор, Е. Торренс та ін.); наукові дослідження, присвячені формуванню креативності проводили відомі педагоги (Н. Мойсеюк, Л. Романишина, Т. Сидорчук, С. Сисоєва, М. Сметанський, Л. Тарасенко, І. Шахіна, В. Шинкаренко та ін.), при цьому креативна педагогічна діяльність розглядалася як творчий підхід до вирішення проблем педагогічного процесу, упродовж якого інтереси й цінності особистості є домінуючим компонентом організації та сенсу навчальної діяльності [124, с.87]. Таке навчання має персональний характер і ураховує індивідуально-психологічні особливості особистості, передбачає створення умов для самопізнання і підтримки унікального розвитку кожного. Креативний підхід до навчальної проблеми передбачає не розв'язання готових дидактичних задач, а генерацію, творче формулювання й розробку ідей, задумів та проектів у навчальному процесі, що значно підвищує не лише рівень загального розвитку світоглядної культури, а й удосконалює такі особливості психічного складу особистості, як пам'ять, мислення, сприйняття, вміння володіти власними емоціями; сприяє розвитку характеру, темпераменту, формує внутрішню відповідальність за свою роботу і самоконтроль [224], що конче необхідно справжньому професіоналу.

Таким чином, у сучасному світі спостерігається надмірна прагматизація людської діяльності, прив'язка її до кон'юнктури ринку, що суттєво підвищує небезпеку відходу професійного життя від культури і, як наслідок, загострення конфліктних ситуацій у суспільстві. Відтак суттєво підвищуються вимоги до професійної підготовки фахівців задля можливості впливати на соціально-економічну ситуацію. Натомість професійна освіта переважно зорієнтована на вимоги ринку і не занадто переймається гуманістичними проблемами суспільства. Запровадження культурологічного підходу в процес підготовки

майбутніх фахівців, що орієнтує на прищеплення цінностей громадянського суспільства і вільної, творчої особистості, є передумовою модернізації вищої освіти в Україні, оскільки культурологічна парадигма освіти зорієнтована на особистість людини, розвиток її почуттів, інтересів і здібностей.

Надбання культурологічного підходу, здобуті в різних галузях наукового знання, склали теоретико-методологічне підґрунтя для нашого подальшого дослідження проблеми формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

1.2. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі туризму

За матеріалами Гаазької Міжпарламентської конференції (квітень, 1989р.) туризм визначається як діяльність, що має важливе значення у житті народів через безпосередній вплив на соціальну, культурну, освітню та економічну сфери розвитку держав і їх міжнародні відносини: «Туризм... став важливою формою використання вільного часу окремих особистостей та основним засобом міжособистісних зв'язків та політичних, економічних і культурних контактів, необхідних в результаті інтернаціоналізації всіх секторів життя націй» [35; 22]. Одним з провідних принципів ефективного розвитку туризму було проголошено необхідність створення навчальних закладів для задоволення потреб туристської індустрії у фахівцях різних рівнів.

На даний час на міжнародному рівні ще не створено списку туристських професій, хоча Всесвітня туристська організація разом з ООН працюють над розмежуванням й описом їх [222, с.302]. Аналіз законодавчих та регламентуючих актів окремих країн дозволив дійти висновку, що туристськими переважно вважають професії, пов'язані з обслуговуванням туристів та організацією їх перевезень, тобто це організатори подорожей, працівники турагентств, туроператори, турпредставники, гіді та супроводжуючі [131]. У більшості країн (Франція, Іспанія, Португалія, Угорщина тощо) для отримання ліцензії на заняття туристською діяльністю

необхідно мати спеціальну професійну освіту. Між країнами ЄС було скоординовано та узгоджено професійно-кваліфікаційні вимоги до працівників готельного та ресторанного обслуговування туристів [184].

Орієнтуючись на виклики часу, в Україні було прийнято закон «Про туризм» (1995), засобами якого держава проголосила туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури [66, с.5-30]. Відтак на початку 90-х рр. ХХ ст. з'явилася потреба суспільства в появі нової науково-освітньої галузі – туризм.

До започаткування туристичної освіти існувала лише система підвищення кваліфікації кадрів і не було жодного професійно-технічного навчального закладу туристичного профілю. З розвитком ринкової освітньої структури частка перепідготовки кадрів професійного рівня стала скорочуватися. А вже 1997 р. до складу Асоціації навчальних закладів України туристського та готельного профілю увійшли 2 академії, 4 університети, 8 інститутів, 12 технікумів, коледжів, училищ.

На той час, наприкінці ХХ століття, туризм було визначено як «тимчасовий виїзд людини з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних або професійно-ділових цілях без зайняття оплачуваною діяльністю», а суб'єктами туристичної діяльності було визнано підприємства, установи, організації тощо, зареєстровані у встановленому чинним законодавством України порядку, що мають ліцензію на здійснення діяльності, пов'язаної з наданням туристичних послуг [66, с.1]. Відтак, поняття «туризм», що орієнтувало цю галузь на людину, власне туриста, вступало в протиріччя з поняттям «суб'єкт туристичної діяльності», відповідно до якого в центрі уваги галузі знаходилися ті, які надають туристичні послуги, що свідчило про невизначеність пріоритетів у розвитку галузі.

За останні двадцять років суспільно-економічних трансформацій в Україні відбулися глибокі структурні зміни в туристичній галузі: державний сектор замінився великою кількістю приватних туристичних фірм. Стихийний розвиток туристичної індустрії призвів до цілого комплексу проблем:

згортання внутрішнього туризму та скорочення екскурсійних послуг на тлі розвитку закордонного, забуття соціального туризму з перебільшеною увагою до елітарного, зниження якості обслуговування тощо.

Однією з вагомих причин зазначених явищ дослідники в галузі туризму (Р. Балашова, Л. Лук'янова) визнають недосконалість системи кадрової підготовки, оскільки успіх туристичних підприємств на світовому ринку залежить і від того, як вони зможуть надати своїм відвідувачам належні послуги, ознайомити з історією, природою, культурними цінностями, устроєм життя та ін. [12;110].

Для підтримки розвитку туризму в Україні була прийнята Державна програма розвитку туризму на 2002-2010 роки, до якої було включено низку заходів щодо підвищення якості кадрового забезпечення туристичної діяльності [50]. Зокрема було ініційовано запровадження нового напрямку підготовки – «Туризм». Відтак чинна система туристичної освіти в Україні здійснюється за спеціальностями «Туризм», «Готельне господарство», «Організація обслуговування в готелях і туристичних комплексах» [166;167;168]. Види спеціалізації в туризмі визначаються його полікомпонентністю, спрямованістю на задоволення основних потреб людини: сон, харчування, переміщення, пізнання, розвагу, – і можуть змінюватися, адаптуючи процес підготовки до умов соціально-економічної системи. За своєю будовою – це багаторівнева структура, що охоплює такі рівні: професійно-технологічний (молодший спеціаліст), організаторський (бакалавр), управлінський (спеціаліст), науково-дослідний (магістр).

Державний нормативний документ «Державна програма розвитку туризму на 2002-2010 роки» [50] уточнив розуміння сутності поняття «туризм». Його було визнано видом економічної діяльності та важливим соціальним інститутом, зорієнтовано на ефективне й раціональне використання природних ресурсів та об'єктів культурної спадщини з одночасним їх збереженням і відновленням; наголошувалося на необхідності визначення рекреаційного потенціалу всіх регіонів країни з метою створення колоритного національного

туристичного продукту. Таке трактування туризму ґрунтувалося на дослідженнях учених-економістів, що розглядали його як «вид споживання», вид «зовнішньої торгівлі», «експорт інформації та вражень», тобто як «велику економічну систему з різноманітними зв'язками між окремими елементами в межах як народного господарства окремої країни, так і зв'язків національної економіки зі світовим господарством у цілому» [4, с.165; 9].

Відтак, пріоритетною в розвитку туризму стала економічна діяльність, хоча, уважаємо, було створено передумови для подальших прогресивних змін у галузі, зорієнтованих на людину – споживача туристичного продукту.

Оскільки туризм визнано галуззю економіки, господарювання, в Україні набула поширення економічна концепція туристської освіти, що розглядається як складова економічної діяльності країни. Про це свідчить перелік дисциплін освітньо-професійних програм підготовки, що зорієнтовані переважно на формування економічного мислення майбутніх фахівців (теорія економіки, менеджменту, маркетингу та їх галузеве спрямування) [166;167;168], тобто навчання виходить з необхідності сформувати фахівця, що найкращим чином відповідає вимогам виробництва і який зорієнтований на вирішення технологічних проблем, а не на запити споживачів. І хоча до обов'язкового переліку навчальних дисциплін входять психологія, фізична культура, українська мова за професійним спрямуванням, іноземна мова професійного спрямування, правознавство, історія України, основи наукових досліджень, ділова іноземна мова (2 мови), тобто в навчальних планах є окремі гуманістичні дисципліни, загальна концепція економічної професійної освіти в туризмі вступає в протиріччя із гуманістичною концепцією розвитку освіти в Україні.

Гуманізація освіти, у тому числі й вищої, - поняття багатовимірне. Воно охоплює зміст, способи здобування освіти, її кінцеву мету. У державних нормативних освітянських документах зазначено: «Гуманізація освіти полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності

загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи” [48].

Дана теза засвідчує, вважаємо, що гуманізація освіти – це шлях формування гуманних рис особистості в процесі навчання й виховання.

Аналіз праць психологів, філософів, педагогів (Г. Бал, Р. Беланова, М. Берулава, І. Бех, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Ничкало, О. Романовський, В. Федорченко та ін.), які досліджують проблеми гуманізації освіти, дає можливість з’ясувати характеристики цього поняття.

Так, на думку В. Федорченко, важливим моментом гуманізації освіти є її спрямування не лише на розвиток особистості, а й того середовища, в якому вже почала діяти освічена особистість або в якому вона почне працювати після здобуття освіти [185], тобто високоосвічена особистість своїми власними зусиллями і діяльністю гуманізує навколишнє соціальне середовище й соціальну структуру в цілому. Тому гуманізація вищої освіти є одним з найважливіших засобів гуманізації всього суспільного життя.

Л. Лук’янова зазначає, що гуманізація освіти фахівця в туристичній галузі має охоплювати уявлення про культуру інших народів, належне знання іноземних мов, виховувати усвідомлення життєво важливих цінностей, формувати причетність до духовної спадщини людства. Детермінантою загальної концепції гуманізації туристичної освіти є реалізація потреби особистості в інтелектуальному, культурному і моральному розвитку [110, с.15-16].

С. Гончаренко, автор педагогічного словника, ідею гуманізації освіти розглядає як розвиток загальної культури особистості, її самоствердження, формування естетичного ставлення до природи, мистецтва, людини, праці, створення комфортного освітньо-духовного середовища для гармонійного розвитку особистості [39, с.4].

Аналіз наукової літератури засвідчив, що в педагогіці існують різні підходи щодо трактування такого багатовимірного поняття, як «гуманізація освіти»: це формування в людині особистісного ставлення до навколишнього

середовища, самої себе, своєї діяльності; визнання цінності конкретного учня, розкриття та розвиток його здібностей; формування цілісної смислової картини сучасного світу; система моральних гуманістичних відносин; розвиток здатності привласнювати гуманістичні цінності; гуманітаризація освіти; процес спільної діяльності у всіх сферах духовної культури, розвитку моральних і інтелектуальних якостей вихователя і вихованця; умови, що надають можливість самореалізуватися творчо, індивідуально, неповторно, ненав'язливо, суб'єктивно; створення максимально благодатних умов для розвитку здібностей і дарувань, самовизначення особистості тощо.

Відтак, дійшли висновку, що найвища цінність освіченої людини в тому, що спеціальна фахова підготовка допомагає їй розвинути гуманістичний світогляд як узагальнену систему поглядів, переконань, ідеалів, ставлень до людини, суспільства, духовних цінностей, діяльності, сформувати та активізувати творчий потенціал, оволодіти високим рівнем загальної культури. Створення необхідних умов для підготовки такого фахівця і є головною метою гуманізації професійної освіти.

Зазвичай зміст освіти висвітлює основи наукових знань відповідної наукової галузі, яка й допомагає усунути протиріччя між вимогами суспільства й застарілими підходами до навчання. Натомість наукова галузь «туризм» знаходиться лише в стадії зародження. Зважаючи на це, загальну теорію туризму й методологію пошуку розв'язання освітніх проблем запропонувала соціальна філософія.

Теоретико-методологічну проблематику туризму протягом останніх років почали досить енергійно осмислювати й розробляти філософи, спираючись на надбання інших наук. Так, в Україні та близькому зарубіжжі одними з перших здійснили теоретичне обґрунтування феномена «туризм» В. Антоненко, М. Біржаков, І. Зорін, В. Квартальнов, В. Лях, Я. Любивий, В. Пазенок, Т. Пархоменко, В. Патрушев, В. Сенін, В. Федорченко та ін. За ініціативою науковців Київського університету туризму, економіки і права до розробки наукових та праксеологічних проблем туризму було залучено фахівців різних

галузей філософської та соціо-гуманітарної науки (Г. Горак, С. Горський, Д. Замятин, І. Зязюн, Л. Карпова, М. Кисельов, В. Малахов, І. Надольний, М. Попович, С. Соляник, В. Табачковський, М. Цюрупа та інші), що зробили суттєвий внесок у розвиток теорії туризму, тобто туризмознавства, або туризмології, туристики. До кола уваги дослідників увійшли міжнаукові проблеми, що пов'язували туризм із політологією, історією, екологією, соціологією, правознавством, культурологією, етикою, релігієзнавством, антропологією, економікою та маркетингом, педагогікою та психологією, географією та країнознавством. У своїх працях вони визначали туризм як культурне явище та як чинник духовного розвитку особистості, розкривали філософсько-світоглядні аспекти туризму, характеризували його моральний вимір, значення в структурі суспільно-політичних відносин [134; 188].

Так, український філософ В. Пазенок уважав за необхідність переглянути традиційне розуміння туризму як суто індустрії подорожей та відпочинку, надати йому світоглядного, культурного, гуманістичного, пізнавального, етичного, естетичного, комунікативного значення, тобто «людського виміру», оскільки людина, що подорожує, є не просто споживачем туристського продукту, а особистість, яка здатна засвоювати багатства природи і культури, перетворюючи набуті знання і враження в надбання власної духовності. Науковець підкреслював, що складовими теорії туризму повинні стати «історія туризму», «економіка туризму», «соціологія туризму», «педагогіка та психологія туризму» [134, с.7-29].

Розглядає туризм з гуманістичних позицій і Г. Сапожник, зауважуючи, що це «інститут гостинності, покликаний задовольняти не лише вітальні й матеріальні потреби людей, й – що головне – їхні духовні, культурні пізнавальні запити», тому туристична діяльність повинна відповідати культурним, етичним критеріям [159, с.224]

Узагальнюючи напрацювання науковців, можна зробити висновок, що туризм на міжнауковому рівні розглядається як духовне й соціокультурне явище, як вияв багатогранного буття людини, її суспільної сутності;

туристичний бізнес повинен бути гуманно-центрованим не за формою, а за своєю суттю.

В. Цибух, голова Державної туристичної адміністрації України, за допомогою філософського аналізу туризму виокремлює в ньому гуманістичний, антропологічний, етичний, аксіологічний, комунікативний, культурологічний, соціологічний аспекти, завдяки чому наголошує на необхідності розкривати паралельно з бізнесовою також гуманітарну, духовно-культурну сутність туристичної діяльності [200, с.4-6].

Обґрунтовуючи антропологічну сутність туризму, Т. Пархоменко розрізняє поняття «туристська діяльність» і «туристська активність». Перше з них позначає професійну діяльність економічних агентів у галузі туризму, спрямовану на об'єктів цієї діяльності – споживачів, а друге – різновид людської дії, що спонукається певними потребами особистості, у зв'язку з чим турист визначається як суб'єкт дії, а не її об'єкт. Відтак було розкрито антропологічний аспект туризму як дії, метою якої є задоволення людських потреб за рахунок здійснення не вимушеної іншими чинниками подорожі. Відповідно до існуючої класифікації людських потреб (А. Маслоу) було обґрунтовано існування таких видів туризму, як *вітальний* (опанування нового простору, рекреаційно-реабілітаційний, гастрономічний), що задовольняє матеріальні, фізіологічні потреби; *соціальний* (елітний, діловий, шоп-туризм, конгресний, освітянський), що сприяє самоствердженню та самореалізації в соціумі; а також *духовний* (паломницький, культурно-історичний, власне духовний, ностальгічний) [139, с.57-66].

Презентуючи концепцію туристичної науки, французькі теоретики туризму Серж Перро й Жан Мішель Оернер вважають, що туризмологія повинна вивчати людину, яка спроможна самостійно організувати своє дозвілля, а відтак ця наука повинна розглядати людину в аспекті її взаємовідносин: туриста з турагентами, а останніх – віч-на-віч з клієнтурою [140, с.168-173]

Зазначимо, що «людиновимірний підхід» до вивчення туризму, який спонукає розглядати його як специфічний вид життєдіяльності людини, співвідноситься із людиноцентристським підходом, що набуває дедалі ширшого визнання в психології й педагогіці. Отже, на міжнауковому рівні було висвітлено проблему «людського виміру» туризму, що, на наш погляд, й обґрунтовує необхідність формування гуманістичного світогляду в професіоналів туристичної справи.

Відповідно до сучасних вимог щодо посилення уваги до особистості людини у професійній освіті почала складатися інтегративна парадигма особистісно-орієнтованого навчання. На перший план стали виходити соціокультурні, гуманістичні концепції, які орієнтують на людину, її здоров'я, реалізацію потреб в інтелектуальному, культурно-духовному розвитку, що стало відігравати визначальну роль і в туристичній освіті, озброєній науково обґрунтованим розумінням сутності туризму як соціокультурного явища: усе яскравіше почала виявлятися тенденція орієнтування не лише на попит, але й на потреби розвитку особистості. Відтак дуже часто туризм почали розглядати як «різновид рекреації, активний відпочинок, під час якого відновлення працездатності поєднується з оздоровчими, пізнавальними, спортивними та культурно-розважальними цілями розширеного відтворення живих сил людини» [9, с.11].

За визначенням Н. Фоменко, рекреація – «це система заходів, пов'язана з використанням вільного часу людей для їх оздоровчої, культурно-ознайомчої і спортивної діяльності на спеціалізованих територіях, які знаходяться поза їх постійним помешканням» [189, с.134]. За даними досліджень закордонних науковців, обсяги подорожей задля рекреації збільшуються більш динамічно порівняно до обсягів ділового туризму: 60% туристів мандрують з метою відпочити й лише 40% - заради ділових контактів [222, с.65].

Зважаючи на це, український фахівець у галузі туризму Л. Лук'янова розробила модель рекреаційної освіти в туризмі як гуманноцентровану

концепцію формування професійного мислення спеціаліста туризму, детермінантою якої є задоволення потреб туристів.

Рекреаційна освіта, за Л. Лук'яною, передбачає формування сукупності знань, що забезпечать створення рекреаційного середовища, тобто сприятливих умов для лікування-профілактики, відпочинку-релаксації, туризму, задоволення основних життєвих (сон, харчування, гігієна, рух) та духовно-інтелектуальних (дозвілля, фізична рекреація, спілкування, розваги, відпочинок – переключення) потреб людини. Складовими такої моделі виступили *світогляд як соціально-етичне, історико-культурологічне мислення; логіко-інформаційне мислення*, що передбачає опанування інформаційними технологіями, статистикою, математикою, комп'ютерною технікою; *економічне мислення* – фінанси, ринок, облік, аналіз, керування; *професійне мислення*, сформувані яке покликані такі дисципліни, як вступ до спеціальності, рекреація, технологія, організація.

Гуманоцентрована концепція рекреаційної освіти формування професійного мислення спеціаліста туристської галузі вміщує чотири навчальні модулі. Модуль 1 «Вступ до спеціальності. Активний туризм» орієнтує на розвиток внутрішнього туризму, його детермінанта – полюбити туризм, стати туристом, охоплює такі дисципліни, як «Туристські ресурси України», «Самодіяльний туризм», «Практикум самодіяльної організації». Модуль 2 «Рекреація», що є основою гуманоцентрованої концепції, передбачає розвиток середовищного мислення. Його детермінантою є триада «природа – архітектура - людина», що об'єднує навчальні модулі «Рекреаційна географія», «Рекреаційні комплекси», «Рекреалогія». Модуль 3 «Технологія» – це основний професійний модуль, що розкриває особливості створення послуги гостинності й зорієнтовує туристську діяльність безпосередньо на клієнта («Технологія галузі», «Технологія туристської діяльності», «Технологія готельної справи», «Технології ресторанних послуг»). Модуль 4 «Організація галузі» розкриває взаємовідносини виробника і споживача туристських послуг. Його концепція – якість сфери туристських послуг, що обов'язково повинна

привести до повторного звернення клієнта. До модуля увійшли такі дисципліни, як «Організація туризму», «Організація сфери туристських послуг», «Організація послуг харчування», «Організація транспортних подорожей», «Організація екскурсійних послуг» [110, с.70-80].

До суб'єктно-центрованих концепцій формування змісту туристської освіти російський науковець І. Зорін відносить такі: концепцію туризму як виду професійної діяльності, аксіологічну концепцію педагогіки туризму, рекреаційну та гносеологічну концепції, – що тісно пов'язані з вивченням кола особистісних цінностей, які є ланкою між культурою суспільства й духовним світом особистості, а також із вивченням зв'язків людини із середовищем. Розкриваючи особливості рекреаційної гуманоцентрованої концепції змісту туристської освіти, І. Зорін виокремив у ній *медико-біологічний* (у зв'язку із загальною кризою здоров'я населення), *соціологічний*, що формує уявлення про діяльність у час, вільний від праці, і *культурологічний* аспекти; останній з них відображає сприйняття туризму як галузі змістовного наповнення дозвілля, виховання особистісної та соціальної культури [75, с.94-131].

Для нашого дослідження інтерес становить запропонований О. Зоріним дидактико-кваліфікаційний комплекс підготовки фахівців туризму до планування рекреаційної діяльності. Науковець запропонував методики визначення спеціалізації туристських центрів, планування програми рекреаційної діяльності й відпочинку, виміру ефективності програми відпочинку. Було запропоновано близько 70 типів рекреаційної діяльності, серед яких були представлені й спілкування (бесіди, обмін думками); участь у виставках, презентаціях; пізнавальні прогулянки, екскурсії; відвідування музеїв, монастирів, святих джерел; участь у релігійних празниках, таїнствах; перегляд вистав, концертів; участь у шоу, фестивалях; обговорення наукових проблем; відвідування пам'ятних місць; участь у побутових святах: весілля, день народження; навчання ремесел; участь у фольклорних, етнічних святах, концертах; творчі заняття, такі як живопис, літературне вправління, співи тощо. За допомогою таких взаємопов'язаних та взаємозумовлених типів

рекреаційних занять було створено 17 циклів рекреаційної діяльності: водний, альпійський, альпіністський, оздоровчий, комерційно-діловий, курортний, пізнавальний, рибальсько-мисливський, паломницький, приморський, пригодницький, розважальний, спортивно-туристський, фестивально-конгресний, екологічний, екзотичний, етнографічний. Кожен з цих циклів розглядався на можливість використання окреслених типів рекреаційної діяльності, які поділялися на цільові, додаткові та супутні. Крім того, якщо проектування рекреаційної діяльності здійснювалося лише за окремим типом відповідної туристської потреби, що набував ознак цільового, можна було наповнити цей тип рекреаційної діяльності й іншими видами рекреаційних занять (супутніми, додатковими) відповідно до визначених циклів. Цільові типи було визначено як головний мотив рекреаційної діяльності в межах даного циклу й вони визначали рівень корисності програми; додаткові типи створювали можливості урізноманітнити діяльність, організувати її в специфічних варіантах, що підвищувало рівень привабливості циклу; а супутні типи рекреаційної діяльності слугували тлом для основної рекреаційної діяльності. Крім того, на основі контент-аналізу було визначено оцінку (протипоказано – обмежено показано – показано – дуже рекомендується) різних типів та циклів рекреаційної діяльності для трьох вікових груп туристів [75, с.271-300].

Окремі компоненти запропонованої О. Зорінім системи рекреаційної діяльності було нами використано для розробки комплексної програми формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

Аналогічні тенденції в розвитку підготовки кадрів у галузі туризму простежуються й у інших країнах. Так, Празький економічний університет, що є лідером серед економічних вишів Чехії і членом престижної Спільноти європейських шкіл менеджменту, готує бакалаврів за напрямом «Туризм і регіональний розвиток», що здійснюється шляхом вивчення дисциплін, об'єднаних у три блоки: туризм, керівництво туристичними фірмами і

готелями, регіональний розвиток. Це дає змогу студентам отримати теоретичні знання відповідно до необхідного набору знань у туризмі та щодо управління туристичною організацією на регіональному рівні; аналіз регіонів з погляду існування культурних, історичних та економічних передумов розвитку туризму та територій; комунікативні, соціальні та культурні знання для пристосовування та просування на підприємстві, а також мовні навички спілкування за допомогою кількох іноземних мов (2-3 мови) [236], тобто пріоритетною є економічна концепція туристичної освіти.

Гуманітарну парадигму професійної туристської освіти за кордоном дослідила Л. Кнодель, зокрема увагу було звернуто на такі компоненти, як гуманізація середовища, особистості та гуманітаризація навчання [89]. Дослідниця зазначила, що в основі гуманістичної парадигми процесу професійної підготовки фахівців у сфері туризму в таких країнах, як Франція та Велика Британія, покладено задоволення освітніх цілей особи: «Сутність... змісту підготовки фахівців сфери туризму в досліджуваних країнах визначається особистісно-орієнтованою гуманістичною парадигмою навчання, основою якої є антропоцентрична модель освіти й виховання, яка ґрунтується на розумінні людини як відкритої системи, котра прагне до постійної зміни й оновлення синхронно з навколишнім світом у процесі своєї активної діяльності» [89, с.31]. На думку Л. Кнодель, найефективнішою дидактичною системою на сучасному етапі розвитку суспільства, освіти й педагогічної науки є кредитно-модульно-рейтингова система професійної підготовки фахівців у галузі туризму.

Для нашого дослідження інтерес також становить висновок Л. Кнодель про те, що у провідних вищих навчальних закладах туристського профілю країн-членів ВТО особливістю педагогічної технології, зорієнтованої на особистість, є такі процеси: 1) реалізація інноваційних, міждисциплінарних підходів у розробці навчальних планів і програм; 2) модернізація змісту навчання на основі інтегрованих навчальних курсів та інноваційних навчальних посібників; 3) посилення ролі комп'ютерних технологій у навчанні;

4) удосконалення процесу передачі інформаційного матеріалу від педагога до студента; 5) поява нових способів контролю знань за допомогою новітніх методологій і технологій [88; 89]. Такі технологічні умови підготовки фахівців у туристичній освіті приймаємо за методологічні орієнтири для побудови процесу формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

Крім того, Л. Кнодель розробила сучасну модель професійної компетентності фахівця галузі туризму, основними компонентами якої є: 1) фундаментальні знання у сфері туризму (маркетинг, менеджмент, діловодство, правові знання, стратегічне прогнозування, технологічна підготовка); 2) технічні вміння та знання (знання комп'ютерних, комунікативних технологій, іноземних мов); 3) особистісні характеристики (мотивація та ініціатива, функціонування в мультикультурному полі, робота в команді, здатність навчати інших та працювати системно, відданість компанії, гнучкість, вміння приймати рішення й контролювати їх виконання). У дослідженні було визначено завдання професійної туристської освіти за нових соціоекономічних умов, серед яких інтерес для нашого дослідження становлять такі: розвивати професійну туристську освіту серед жінок і старших груп населення, а також тих, хто має недостатню кваліфікацію; посилити цільове використання нових комунікаційних технологій та інновацій у системі професійної туристської освіти; приділяти особливу увагу підготовці та розвитку регіональної концепції професійної туристської освіти [88;89].

Таким чином, на сучасному етапі розвитку туристичної галузі туризм розглядають як гуманно-центрований бізнес, а відтак підготовка кадрів у галузі туризму зорієнтована на гуманізацію освіти, створення необхідних умов для розвитку творчих здібностей майбутнього фахівця, який зможе самореалізуватися в подальшому житті індивідуально, неповторно, суб'єктивно.

1.3. Компетентнісна концепція підготовки майбутніх менеджерів туризму

Світові процеси модернізації освіти спонукали такі авторитетні міжнародні організації, що працюють у галузі освіти, як ООН, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ПРООН, Рада Європи, Організація європейського співробітництва та розвитку, Міжнародний департамент стандартів тощо до запровадження проекту «Освітня політика та освіта «рівний-рівному». На основі аналізу даних про результативність й ефективність підготовки фахівців у різних країнах експертами зазначених організацій було запропоновано компетентнісний підхід до визначення змісту освіти, що переорієнтував традиційні моделі навчання із змістових та процесуальних на результативні. Він був покликаний не доповнити або удосконалити традиційну педагогічну практику, а передбачав її кардинальну зміну.

Як зазначав Г. Селевко, компетентнісний підхід означає поступову переорієнтацію домінуючої освітньої парадигми з переважаючою трансляцією знань, формуванням навичок створення умов для оволодіння комплексом компетенцій, які означають потенціал, здатність випускника до виживання і стійкої життєдіяльності в умовах сучасного багаточинникового соціально-політичного, ринково-економічного, інформаційно і комунікаційно насиченого простору [160, с.138].

На думку Д. Іванова, компетентнісний підхід орієнтує на формування цілісного особистісного досвіду та ціннісно-сміслової оцінки у студентів в процесі навчання, зосереджує увагу на результатах освіти, в якості яких виступає не сума засвоєної інформації, а здібність людини діяти в різних проблемних ситуаціях [77].

За Ю. Мальованим, компетентнісний підхід – це спрямування змісту навчання на формування певних компетентностей, що розглядають як здатність особистості успішно діяти у відповідних життєвих та навчальних ситуаціях і нести відповідальність за такі дії [114, 3].

Отже, компетентнісний підхід – це підхід, за якого результати освіти набувають значущості й поза системою освіти, на відміну від традиційної освіти, за умов якої її результати не мають ніякого значення для суспільства й держави в цілому.

Відтак у компетентнісному підході ключовими є поняття «компетентність», «компетенція».

Орієнтація змісту освіти на формування компетентностей, на думку світової наукової спільноти, дозволить визначити готовність молоді до життя в інформаційному суспільстві, здатність «змінюватися та пристосовуватися до нових потреб ринку праці, оперувати й управляти інформацією, активно діяти, швидко приймати рішення, навчатись упродовж життя» [130, с.7].

За визначенням Міжнародного департаменту стандартів для навчання та освіти, компетентність як кінцевий результат навчання надає можливість кваліфіковано виконувати роботу відповідно до певних стандартів у професійній галузі [235].

Такі інновації викликали тривалу ґрунтовну дискусію щодо переліку необхідних компетентностей як індикаторів підготовки фахівців різних економічних галузей та особливостей їх формування. Стосовно структури поняття «компетентність» у дослідників не склалося одностайності поглядів.

У наукових джерелах подаються різні визначення й складові компетентності, що не повністю збігаються, хоча мають спільні тенденції. Було з'ясовано, що до її компонентів відносять таке:

- ставлення, цінності, знання й навички (ЮНЕСКО, Міжнародна комісія Ради Європи) [175, с.19];
- знання, пізнавальні та практичні навички, ставлення, емоції, цінності та етику, мотивацію (експерти Швейцарії, США, Канади) [226, с. 6];
- вузькоспеціальні знання, уміння, способи мислення, відповідальність за свої дії, необхідні людині для ефективного виконання конкретної діяльності в певній галузі (В. Кальней, Німеччина)[219];

- результат набуття компетенцій як узагальнених способів діяльності; поєднання відповідних знань і здібностей, що дозволяють обґрунтовано судити про сферу діяльності й діяти в ній (В. Краєвський, А. Хуторської, Росія) [100];
- коло заданих ззовні і запропонованих цілей і способів діяльності; здатність до вирішення класу завдань (Ю. Швалб, Україна) [216];
- знання, уміння, навички, досвід, цінності та ставлення (О. Савченко, Україна) [158];
- спеціально структуровані (організовані) групи знань, умінь, навичок і ставлень (О. Пометун, Україна) [146];
- знання і досвід у певній життєвій сфері (І. Бех, Україна) [18] тощо.

Дійшли висновку, що науковці, хоча й по-різному трактують поняття «компетентність», одностайні в думці щодо його основних елементів, до яких відносять когнітивні й некогнітивні, серед яких найчастіше називають мотиваційні, ціннісні й емоційні.

Аналізуючи проблеми щодо трактування сутності компетентності, відомий британський психолог Дж. Равен визначив 37 її видів, послуговуючись при цьому такими категоріями, як “готовність”, “здатність”, “упевненість” та “відповідальність”. Основними складовими компетентності за Дж. Равеном є внутрішньо вмотивовані характеристики, пов’язані із системою особистісних цінностей (ініціативність, лідерство, інтерес як до механізмів роботи організації, так і суспільства загалом); уявлення та очікування, пов’язані з механізмами функціонування суспільства та роллю людини в ньому (уявлення особистості про саму себе й про ту роль, яку вона сама відіграє у суспільстві). Дж. Равен робить висновок про те, що компетентність складається з великої кількості компонентів, багато з яких відносно незалежні один від одного і що ці компоненти компетентності можуть у значній мірі замінити один одного [151, с.253].

Відтак, Дж. Равен розглядає компетентність як багатовимірне утворення, що надає можливість установлення зв’язку між знаннями й ситуацією, як

здатність знайти, виявити знання й дію (процедуру), які застосовуються у розв'язанні проблеми (соціальної ситуації).

На думку академіка І. Зязюна, компетентність може мати кількісний вимір у вигляді рівнів та якісну характеристику, вона відбиває готовність і здібність людини виконувати професійні функції згідно із прийнятими в суспільстві нормативами і стандартами й може оцінюватися лише у практичній діяльності [76].

Цю думку обстоює й О. Локшина, наголошуючи на тому, що ключові компетентності є змінною величиною, між ними існує тісний взаємозв'язок і взаємозалежність, тому для вимірювання рівня їх сформованості - від базового до високого – необхідно розробити відповідну шкалу з визначенням валідних показників [107].

Отже, встановили, що існує багато наукової літератури, присвяченої ґрунтовному аналізу понять «компетентність», «компетенція». Термін «компетенція» розглядають переважно як сукупність знань, навичок, умінь, здобутих під час засвоєння змісту навчання, а «компетентність» у педагогічних джерелах застосовують для позначення здатності особистості до виконання будь-якої діяльності на основі життєвого досвіду і набутих знань, навичок та умінь.

Узагальнюючи вже існуючі визначення, пристаємо до такого розуміння цих понять:

– компетенція – це задана ззовні особистості мета навчальної діяльності, що представлена в навчальних планах, програмах і відповідає посадовим обов'язкам, інструкціям подальшої професійної діяльності. Показниками її сформованості слугують знання, уміння, навички та способи їх застосування в певних визначених ситуаціях;

– компетентність – це здатність, або готовність до вирішення завдань у певній життєвій галузі. Показником її сформованості є творча особистість, що здатна розвиватися.

На сторінках науково-педагогічних видань ведеться дискусія щодо співвідношення понять «компетенція» й «компетентність». Слід зазначити, що не завжди науковці послуговуються ієрархією понять «компетенція - компетентність» (О. Крисан, О. Пометун, О. Локшина та ін.), пояснюючи її існування особливостями перекладу на російську та українську мови англійського еквівалента.

Відсутність однозначного тлумачення поняття свідчить, на нашу думку, про його багатогранність, що виявляється в різних галузях діяльності. Зважаючи на це, одне із засадничих положень компетентнісного підходу наголошує на необхідності набуття людиною певного комплексу компетентностей, які називаються ключовими (наприклад, участь у демократизації, соціальне взаєморозуміння, дотримання прав людини всупереч нерівним можливостям і справедливості тощо), або життєвими, що дозволить особистості реалізуватися в багатьох соціальних сферах, сприяти поліпшенню якості суспільства та досягти особистого успіху [226].

Упродовж останнього десятиліття поняття ключової компетентності активно застосовували педагоги й психологи в науковій дискусії, намагаючись узгодити її трактування.

О. Пометун з цього приводу пояснювала, що якщо сфера життя, в якій людина відчуває себе компетентною (здатною до ефективного функціонування), є достатньо широкою, то йдеться про так звані ключові компетентності; якщо ж компетентність поширюється на вузьку сферу, наприклад, у межах певної наукової дисципліни, то можна говорити про предметну чи галузеву компетентність [145].

На думку психолога Л. Лепіхової, ключова компетентність – це поєднання свідомо та цілеспрямовано набутих знань, достатніх для розуміння закономірностей розвитку певного суспільства й свого місця в ньому з власним життєвим досвідом та вмінням доречного його застосування для забезпечення успішної життєдіяльності. Життєва компетентність – широке поняття, що включає компетентність у різних сферах людської діяльності [106].

Проаналізувавши сучасні визначення поняття «ключова компетентність», дійшли висновку, що це знання способу досягнення мети найефективнішим чином, здатність приймати власні рішення й прагнути до розуміння власних почуттів і вимог; правильне розуміння бажань, очікувань і вимог інших людей, повага людських прав та обов'язків, осмислення свого призначення, життєвих цілей, смислу життя й організації життєвого шляху.

Узагальнюючи доробок педагогів різних країн світу, що брали участь у міжнародній дискусії з приводу модернізації змісту освіти, міжнародні експерти [234] окреслили критерії для визначення комплексу ключових компетентностей особистості, а саме:

- *автономна дія*, що ґрунтується на здатності захищати і дбати про відповідальність, права, інтереси та потреби інших; здатності складати й здійснювати плани і проекти з урахуванням власних цінностей; здатності діяти в різних контекстах, ураховуючи в своїх діях різні зовнішні чинники;
- *інтерактивне використання засобів*, що передбачає здатність інтерактивно застосовувати мову, символіку й тексти у різноманітних ситуаціях з різною метою; здатність ефективно застосовувати знання й інформацію для прийняття рішень та активних дій; здатність застосовувати інтерактивні технології, щоб пристосовувати власну поведінку до змін у повсякденному житті;
- *вміння функціонувати в соціально гетерогенних групах*, що передбачає здатність жити, взаємодіяти, співпрацювати з іншими для досягнення спільних цілей і конструктивно впливати на розв'язання конфліктних ситуацій.

Провідні положення концепції компетентнісної освіти передбачають, що національні моделі освіти повинні враховувати культурний контекст країни, актуальні ідеї суспільства й індивідуума та їх взаємодії, оскільки повне копіювання освітніх моделей інших країн є непродуктивним [226].

Відтак ключові компетентності необхідно формувати в контексті етнічних, економічних та культурних цінностей країни, відповідно до пріоритетів освіти та з урахуванням особистісних потреб.

Так, за матеріалами Лісабонської конференції 2001р. до ключових компетентностей особистості віднесено навички рахування та письма, іноземні мови, здатність навчатися, соціальні навички, базові компетентності у галузі математики, природничих наук та технологій, інформаційні та комунікаційні технології, підприємницькі навички, загальну культуру [95, с.92]. Частково відрізняються комплекси компетентностей, прийняті в Австрії, Бельгії, Німеччині, Фінляндії, Нідерландах [175, с.31-34].

На підставі зіставлення цих комплексів ми зауважили, що в освітніх концепціях багатьох розвинених країн Європи зацентровано на формуванні культурної компетентності, що передбачає:

- «набуття знань і вироблення навичок для продуктивної робочої сили та конкурентної світової економіки;
- сприяння розвитку творчості, інноваційному мисленню та підприємництву;
- підвищення та поширення рівня активної участі в навчанні; створення оточення, що сприяє інтеграції в життя суспільство;
- підвищення стандартів викладання та навчання; сприяння створенню суспільства знань;
- сприяння розумінню всіх громадян важливості навчання впродовж життя у різних компонентах;
- створення бази даних зі стратегії та заходів, що сприятимуть доступу до навчання впродовж життя для всіх громадян;
- забезпечення та проведення стратегій щодо освітньої політики, тренінги, молодь, отримання роботи, соціальне входження та інформатизацію суспільства» [175, с.36].

Слід зазначити, що бачення українських науковців щодо набору ключових компетентностей не дуже відрізняється від підходу міжнародної спільноти. В

Україні педагоги на основі адаптації міжнародного досвіду до потреб суспільства та рівня розвитку вітчизняної науки й практики внесли до переліку ключових компетентностей такі: вміння вчитися, загальнокультурну, громадянську, підприємницьку, соціальну, компетентності з ІКТ, здоров'язбережувальну [95, с.91]. А психологи виокремили такі життєві компетентності: предметно-знаннєву, організаційну, технологічну, екологічну, правову, політичну, культурологічну, соціальну, економічну, а також у сфері комунікативної діяльності та особистого повсякденного життя людини. При цьому акцент у визначенні компетентності робиться не на обізнаності чи поінформованості, а на досвідченості [18].

В Україні за матеріалами обговорення проекту ПРООН «Освітня політика та освіта «рівний-рівному» на засіданні експертної групи Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук було зроблено висновок [95], що культурологічний аспект загальної компетентності особистості доцільно представити як загальнокультурну компетентність, що є надпредметною, ключовою; вона передбачає формування культури міжособистісних відносин, оволодіння вітчизняною та світовою культурною спадщиною, принципи толерантності, плюралізму і дозволяє особистості таке:

- аналізувати й оцінювати найважливіші досягнення національної, європейської та світової науки й культури, орієнтуватися в культурному та духовному контекстах сучасного українського суспільства;
- застосовувати засоби й технології інтеркультурної взаємодії;
- знати рідну й іноземні мови, застосовувати навички мовлення та норми відповідної мовної культури, інтерактивно використовувати рідну й іноземні мови, символіку та тексти;
- застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на систему індивідуальних, національних і загальнолюдських цінностей, для розроблення й реалізації стратегій і моделей поведінки та кар'єри;
- опановувати моделі толерантної поведінки та стратегії конструктивної діяльності в умовах культурних, мовних, релігійних та інших

відмінностей між народами, різноманітності світу й людської цивілізації» [95, с.87].

Отже, компетентнісний підхід – це орієнтир для розвитку національної системи освіти. Життя вимагає, щоб навчання надавало можливості для формування досвіду розв’язання проблем і нестандартних завдань, досвіду спілкування та взаємодії, емоційно-ціннісного ставлення до оточуючого світу та себе самого. Збагачення змісту освіти, забезпечення зв’язку з життям, використання особисто важливої для майбутніх фахівців інформації, залучення їх емоційної сфери, організація навчальної діяльності не тільки на рівні відтворення знань, умінь і навичок, а й на творчому рівні мають сприяти формуванню компетентності майбутніх спеціалістів.

Упродовж структурно-компонентного аналізу компетентнісного підходу та ключових компетентностей змісту освіти ми звернули увагу на спільність принципово важливих компонентів цієї концепції та культурологічного підходу, зокрема таких, як: ставлення до діяльності з боку її впливу на розвиток людини й суспільства, знання, цінності, регулятиви тощо. А дослідниця С. Писарева, узагальнюючи напрацювання дисертантів щодо визначення поняття «компетентність», дійшла висновку, що продуктивним є визначення компетентності як «здатності особистості здійснювати складні культуросообразні види дій» [142, с.34].

Відтак, за логікою дослідження, необхідно визначити, як узгоджуються між собою культурологічний та компетентнісний підходи. Уважаємо, що це узгодження доцільно здійснити на основі принципу логічної доповнюваності.

Культурологічний підхід впритул наближається до компетентнісного в межах тих компетентностей, що ґрунтуються на засвоєнні й використанні інформації про ідеальні властивості та призначення оточуючих предметів та явищ (у культурологічному підході – це *культура пізнання та відображення світу*), опануванні способами взаємодії з ними (у культурологічному підході – це *культура соціальної організації й регуляції*) і виражається в емоціях, волі, рішучості, цільовизначенні, ідеалотворчості, (у культурологічному підході – це

кумулятивно-трансляційна культура). Метою культурологічного підходу є формування знань як переконань і на цій основі перетворення особистості в її ставленні до світу й себе. Мета компетентнісного підходу полягає у формуванні досвіду діяльності на основі отриманих знань, умінь, навичок.

На думку відомого українського психолога І. Беха, «методична реалізація компетентнісного підходу у вищій школі пов'язана з використанням таких педагогічних засобів, які б своєчасно забезпечували в освітньому процесі створення відповідних ситуацій, де відбувався б синтез набутих навчальних знань і умінь та способів практичної діяльності» [18]. На думку академіка, синтез професійно-пізнавального та перетворювального досвіду, що охоплює основні форми людської діяльності, відбувається як упродовж здійснення індивідуальної професійно-навчальної діяльності, так і під час взаємодії з педагогом і ровесниками, що є необхідною умовою удосконалення видів спілкування з оточенням: «у групових видах роботи виникають реальні умови для вчинкової взаємодії, за якої удосконалюється морально-духовна сфера студента, його базові смисло-ціннісні орієнтації» [18].

Відтак ідеї компетентнісного підходу й креативного навчання як складової культурологічного підходу пов'язані з особистісно орієнтованим і діяльнісним підходами до навчання, що передбачає індивідуально-орієнтовану роботу педагога, спрямовану на розвиток особистості в діяльності.

Таким чином, культурологічний підхід асимілюється з компетентнісним і є його частковим виявом, зокрема в культурологічному компоненті.

З'ясовуючи особливості компетентнісного підходу, що необхідно враховувати під час застосування його для формування загальнокультурної компетентності, орієнтувалися на висновок О. Крисана про особливості ключових компетентностей: вони є синтетичними, оскільки поєднують в собі знання, уміння та ставлення; не пов'язані з конкретним предметом, а з декількома або всіма одночасно; складаються з простіших дій, операцій, які є показниками їх розвиненості. Ключові компетентності є надпредметними, або міжпредметними [146, с.22]. Такий висновок засвідчує необхідність

використання міжпредметної інтеграції в процесі компетентнісної підготовки майбутніх фахівців.

За результатами емпіричних досліджень серед педагогічної громадськості різних регіонів України було визначено три основні галузі компетентностей, що складають сутність ключових компетентностей: *соціальні*, пов'язані з життям найближчого оточення, суспільства, соціальної діяльності; *мотиваційні*, що ґрунтуються на внутрішній мотивації, інтересі, індивідуальному виборі особистості; *функціональні*, що відповідають за знання, вміння оперувати науковими знаннями та фактичним матеріалом [129, с.64].

Такі особливості ключових компетентностей вимагають специфічних умов їх формування з урахуванням особливостей життєдіяльності особистості. В Україні та інших країнах упродовж десятиліття активно здійснювалися пошуки таких умов і вже склалася певна практика застосування компетентнісного підходу в професійній освіті щодо підготовки фахівців для різних галузей господарства. Її теоретичне обґрунтування та експериментальне впровадження представлено в низці педагогічних досліджень.

Так, особливості формування професійної компетентності майбутніх педагогів розкрито в працях В. Баркасі [13], О. Бігич [20], М. Елькіна [60], З. Залібовської-Ільніцької [67], Л. Карпової [84], А. Маслюк [118], Л. Петухової [141], Є. Проворової [148], О. Смірнкової [170], О. Шестопалюк [218] та ін.; фахівців економічної галузі – у дослідженнях О. Бабаян [10], М. Вачевського [32], Л. Волкової [34], Л. Дибкової [54], Н. Замкової [68], Є. Іванченко, Г. Копил [97], К. Масленнікова [116]; майбутніх працівників підприємств туристської індустрії – в дисертаціях С. Александрової [6], Р. Брик [27], М. Галицької [36], Г. Зайчук [64], Н. Хмілярчук [197] та ін.; медичної галузі та охорони здоров'я в працях І. Радзієвської [152], Т. Ткаченка [181], та ін.; працівників засобів масової інформації [201] та інших.

На підставі аналізу вище зазначених досліджень дійшли висновку, що науковці особливу увагу приділяли розкриттю структури фахової

компетентності, доведенню ефективності педагогічних умов її формування та визначенню критеріїв її діагностування. Висновки із зазначених досліджень склали теоретичне підґрунтя для моделювання нами процесу формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму. Розглянемо їх докладніше.

Так, В. Баркасі (2004), розуміючи під професійною компетентністю майбутнього фахівця (учителя) інтегральне утворення особистості, яке включає сукупність когнітивно-технологічного, соціального, полікультурного, аутопсихологічного та персонального компонентів, необхідних для успішного здійснення педагогічної діяльності з урахуванням специфіки предмета, що викладається, довела ефективність таких умов її формування, як: орієнтація на самооцінку професійної компетентності; впровадження модульно-рейтингової системи навчання в педагогічному ВЗО; використання нових інформаційних технологій навчання на заняттях з дисциплін циклу професійної та практичної підготовки. Дослідниця зазначала, що специфіка компетентності вчителя іноземних мов полягає в наявності сформованої іншомовної комунікативної компетенції, яка входить до складу когнітивно-технологічного компонента. Засобами реалізації зазначених умов виступили спецкурс, інтерактивні та кооперативні форми роботи, педагогічна практика у школі, відеоспостереження, міжнародний студентський клуб. Комплексна організація підготовки студентів передбачала поєднання навчально-пізнавальної, практичної і самостійної діяльності студентів з урахуванням динаміки розвитку професійної компетентності на етапах її формування. Для діагностування рівнів її сформованості було визначено критерії: 1) *процесуально-змістовий* із показниками: знання (методологічні, загальнотеоретичні, спеціальні), вміння, навички; оволодіння основами педагогічних технологій; використання прийомів педагогічного менеджменту; 2) *суспільно-громадянський* із показниками: громадянська відповідальність; розуміння значущості педагогічної діяльності; суспільна активність; 3) *культурологічний* із показниками: усвідомлення себе носієм національних цінностей;

толерантність, повага до мови, релігії, культури різних націй; планетарне мислення; 4) *регулятивно-оцінний* із показниками: мотивація досягнення компетентності; рівень професійної самосвідомості; емоційна гнучкість; 5) *професійно-особистісний* із показниками: гуманістичність; мобільність; комунікативність [13].

І. Чемерис (2008), досліджуючи проблему формування професійної компетентності майбутніх фахівців (журналістів), серед основних умов ефективної організації процесу підготовки назвала встановлення міждисциплінарних зв'язків та інтеграцію змісту фахових дисциплін, моделювання штучного професійного середовища. За висновком науковця, професійна компетентність репрезентує систему теоретичної і практичної готовності особистості до ефективної самореалізації у професії, вона вміщує знання, уявлення, навички, мотиви, цінності, реалізовані у життєвих та професійних контекстах, передбачає наявність досвіду діяльності. Дослідницею було визначено чотири показники розвитку професійної компетентності: контактний, мотиваційний, інформаційний, інтерпретаційний та три їхні рівні – високий, середній, низький. Організація навчально-пізнавальної роботи студентів здійснювалася упродовж трьох етапів: діагностико-підготовчого, змістовно-процесуального та контрольнo-коригувального, упродовж яких велике значення надавалося виконанню завдань творчого характеру: ситуативно-ігровим, авторсько-імітаційним та з елементами художнього, музичного, театрального мистецтва («сприймання», «реклама», інтерв'ю, репортаж, конференція, прес-конференція, круглі столи, дебати, ток-шоу, «редакція» тощо) [201].

Предметом дослідження Г. Копил (2007) була професійна компетентність майбутніх фахівців з міжнародної економіки. Заслугове на увагу представлена в роботі концепція структурування професійної компетентності, до компонентів якої дослідниця віднесла *мотиваційно-ціннісний* (наявність інтересу до поглибленого вивчення фахових дисциплін; усвідомлення значущості компетенцій, безпосередньо пов'язаних з міжнародною

економічною діяльністю, прагнення до набуття конкурентоспроможних компетенцій, умінь і навичок; прагнення до особистісного самовизначення та самореалізації в професійному середовищі; об'єктивність і самокритичність в оцінці досягнутого рівня розвитку власної професійної компетентності;), *інформаційно-перцептивний* (здатність до компетентного сприйняття та аналізу професійно важливої інформації, яка надходить усіма каналами; адекватність творчого реагування на професійно важливі аспекти у змісті досліджуваного матеріалу; збільшення швидкості понятійної та мовної реакції на професійно важливі аспекти, що виявляються у вербальній і невербальній активності комунікантів; здатність/уміння вивчати та збагачувати за досліджуваним матеріалом знання підприємницької та корпоративної культури ділового середовища країни, мова якої вивчається; бажання та спроможність фахівців не лише до кращого порозуміння з діловими партнерами, а й до запозичення кращих зразків підприємницької культури у вітчизняній економіці) та *операційно-дієвий* (уміння застосовувати набуті професійно важливі знання у професійній діяльності з оптимальною користю; уміння застосовувати пріоритетні компетенції, властиві галузі міжнародної економіки; уміння компетентно спілкуватись з іноземними діловими партнерами, а саме: уміння розуміти позицію співрозмовника, уявляти себе на його місці, розмовляти з ним за його правилами зі своєю метою; критично оцінювати свою мовленнєву та ділову поведінку на доречність і доцільність, відповідно до ситуації спілкування; уміння налагодити довірливий контакт із співрозмовником, створити атмосферу діловитості, порозуміння, компетентно та переконливо досягати поставленої мети; уміння передбачати конфліктні ситуації на інтеркультурологічному підґрунті та запобігати їм) [97, с.21-22].

Системоутворювальним чинником зазначеної структури професійної компетентності було визначено інтеркультурологічну компетенцію, що, за переконанням Г. Копил, забезпечує належний рівень конкурентоспроможності фахівців. Інтеркультурологічна компетенція передбачає усвідомлення мотивів професійної діяльності та визначення пріоритету інтеркультурологічних знань,

уміння для професійного розвитку й самовдосконалення, інтегрує в собі знання, вміння і навички фахівця у галузі міжнародної економіки, які дозволяють швидко та ефективно здійснювати професійну діяльність в умовах міжкультурного діалогу, здатність розпізнавати та інтерпретувати інтеркультурологічні аспекти та творчо реагувати на них, уміння застосовувати інтеркультурологічні знання у міжкультурному діловому спілкуванні [97, с.5].

Для діагностування елементарного, достатнього та творчого рівнів сформованості інтеркультурологічної компетенції дослідницею було визначено показники мотиваційного, когнітивного та діяльнісного критеріїв. У результаті діагностичних зрізів було доведено, що ефективними умовами формування інтеркультурологічної компетенції є мотиваційне забезпечення навчального процесу, впровадження комунікативного підходу; застосування прийомів рефлексивної діяльності студентів [97].

На підставі контент-аналізу визначень науковців щодо структурних компонентів професійної компетентності, О. Дубасенюк засвідчила, що основними компонентами будь-якої компетентності вчені вважають: здатність застосовувати набуте на практиці для розв'язання будь-яких проблем (90%); освіченість, яка відображає обізнаність у певній галузі (88%); взаємозв'язок знань, умінь та навичок, які особистісно розвинені шляхом освіти та практики і допомагають діяти адекватно ситуації (76%); досвід особистості, що сприяє успішному виконанню певної роботи, завдання (76%); цінності, наявність яких робить людину авторитетною в певній галузі (76%); професійно значущі якості, які характеризують професіоналізм особистості (73%)» [56].

Отже, до провідних компонентів фахової компетентності науковці відносять такі, як: освіченість у певній професійній галузі, досвід ефективного та творчого застосування набутих знань, умінь, навиків у фаховій діяльності, особистісні та професійно значущі якості, що дозволяють поважати фахівця, зважати на його думку, здатність до самоосвіти, саморозвитку.

Крім того, нами було проаналізовано дисертаційні дослідження з професійної педагогіки на предмет визначення ефективних умов формування

компетентностей майбутніх фахівців різних спеціальностей, що, з нашого погляду, є актуальними і для процесу підготовки фахівців галузі туризму. З'ясували, що науковці в результаті експериментальних досліджень довели ефективність таких умов підготовки фахівців у вищих навчальних закладах:

- *поєднання інтегративного, діяльнісного та компетентнісного підходів у практичній підготовці майбутніх менеджерів туризму; розроблення методики та навчально-методичного забезпечення поетапної організації інтегрованої навчальної практики (створення інструкцій, рекомендацій для керівників практики та студентів, навчальної програми, словників, посібників); підвищення рівня готовності керівників навчальної практики до її проведення; діагностування та оцінювання ефективності практичної підготовки на етапі навчальної практики за критерієм здатності вирішення інтегрованої фахової проблеми [197].*

- *підготовка викладачів до формування професійно-комунікативної компетентності студентів; здійснення диференційованої підготовки студентів з урахуванням ставлення, інтересу до питань професійних комунікацій, якості комунікативних знань, умінь, особистісних якостей; організація професійно-комунікативної спрямованості практики студентів, проведення спецсемінару [6];*

- *суб'єкт-суб'єктна взаємодія учасників навчального процесу, висока компетентність професорсько-викладацького складу та стала система контролю навчальних досягнень; використання комплексу особистісно-орієнтованих, імітаційно-ігрових, проблемно-орієнтованих технологій [64];*

- *мотивація до професійного зростання в умовах інформатизації навчального процесу; професійне спрямування вивчення інформаційних дисциплін; систематичне застосування засобів інформаційних технологій у процесі вивчення фахових дисциплін; наявність умінь самостійного застосування засобів інформаційних технологій з використанням різних симуляцій – професійно-симулятивних ситуацій (реальних і віртуальних) [27];*

- *індивідуальний підхід до студентів; проблемний і творчий характер завдань; використання сучасних інноваційних технологій навчання; діалогізація процесу навчання; моделювання професійних ситуацій* [36];

- *мотиваційна спрямованість навчання через самоактуалізацію та самореалізацію особистості студента; інтеграція фундаментальної та спеціальної підготовки через підсилення соціально-особистісної складової професійної спрямованості загальнонаукових та загально професійних дисциплін, фундаменталізація змісту спеціальних дисциплін; активізація діяльності викладача і студента в оптимальному темпі навчання; стимулювання форм самоосвіти і самоврядування студентів у різних видах діяльності* [94];

- *організація навчально-пізнавальної діяльності студентів на засадах особистісно-орієнтованого підходу, професійна спрямованість змісту загальної та спеціальної підготовки фахівців, суб'єкт-суб'єктна взаємодія у навчально-пізнавальній діяльності, формування професійної компетентності з використанням комплексу ситуаційних завдань, упровадження інтегрованої туристської практики* [215],

- *організація оптимального професійного середовища в аудиторній і позааудиторній роботі; формування позитивної мотивації; забезпечення професійної спрямованості змісту навчання; використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій* [105].

Відтак, узагальнюючи результати пошуку умов, що ефективно впливають на формування професійної компетентності майбутніх менеджерів туризму, дійшли висновку, що в сучасній професійній освіті необхідно: а/ здійснювати змістову міжпредметну інтеграцію загальнонаукових та професійних дисциплін на засадах діяльнісного та компетентнісного підходів; б/ організувати суб'єкт-суб'єктну взаємодію студентів і викладачів на засадах особистісно-орієнтованого підходу, що передбачає мотиваційну спрямованість навчання, самореалізацію особистості студента, стимулювання його самоосвіти; в/ використовувати засоби інноваційних інформаційно-комунікативних технологій навчання, що передбачають діалогізацію, професійно-

комунікативну спрямованість процесу підготовки, використання імітаційно-ігрових, професійно-симулятивних ситуацій, завдань проблемного і творчого характеру.

На такий висновок ми спиралися, створюючи експериментальну організаційно-педагогічну модель процесу формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

Узагальнюючи думки науковців, репрезентовані в дисертаційних дослідженнях, щодо критеріїв та показників діагностування професійної компетентності майбутніх фахівців різних галузей господарювання, можемо констатувати, що кінцевий результат професійної підготовки найчастіше перевіряють за показниками мотиваційного (ціннісні орієнтири особистості, її регулятиви, самосвідомість тощо), когнітивного (знання, уміння, навички професійного спрямування) та діяльнісного (комунікативність, мобільність) критеріїв. Слід зазначити, що культурологічний аспект професійної компетентності майбутніх фахівців опосередковано представлено в критеріях майже у всіх дослідженнях з означеної проблематики або у вигляді спеціального культурологічного напрямку діагностування кінцевих показників підготовки фахівця, або в інших критеріях у вигляді таких показників, як: толерантність, ставлення до гуманістичних цінностей, комунікативність, гуманізм тощо.

Відповідно до предмета нашого дослідження здійснили аналіз й порівняння результатів досліджень з формування загальнокультурної компетентності фахівців різних галузей, вивчили та узагальнили думки дослідників стосовно структури цієї ключової компетентності, умов застосування компетентнісного підходу для її формування, критеріїв та показників діагностування.

Зокрема, у визначенні структури загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму враховували такі думки науковців.

Так, методолог педагогіки, академік А. Хуторський уважав, що загальнокультурна компетенція – це широке коло питань, до якого увійшли

пізнання, досвід діяльності в галузі національної та загальнолюдської культури, моральні основи життя людини і людства, окремих народів, культурологічні основи сімейних, соціальних, загальних явищ і традицій; роль науки і релігії в житті людини, їх вплив на світ; компетенція в побутовій та культурно-досуговій галузі; досвід опанування наукової картини світу, що розширюється до культурологічного та вселюдського розуміння світу [199,с.115].

Професор М. Розов у структурі загальнокультурної компетентності учителя виокремив такі компоненти: *змістовий* (осмислення ситуації у контексті культурних зразків, розуміння, відношення, оцінки); *проблемно-практичний* (адекватність розпізнавання ситуації, постановки і виконання цілей, завдань, норм за певних обставин); *комунікативний* (адекватне спілкування в ситуаціях культурного контексту) [155].

Український науковець Т. Несвірська на основі аналізу базових понять визначила загальнокультурну компетентність майбутніх учителів іноземної мови як професійно значущу інтегративну якість особистості, її здатність взаємодіяти з представниками інших культур в умовах полікультурного суспільства, яка ґрунтується на сукупності *знань, умінь, навичок, світоглядних уявлень, ціннісних орієнтацій та досвіди*, що виявляється в *розумовій культурі, загальній ерудиції, культурі спілкування* та дозволяє ефективно здійснювати педагогічну діяльність. У дисертаційному дослідженні було схарактеризовано основні функції (мотиваційну, комунікативну, культуротворчу, результативну) та структурні компоненти загальнокультурної компетентності, до яких було віднесено *мотиваційно-ціннісний, інформаційно-контекстуальний, діяльнісно-процесуальний, рефлексивно-аналітичний* [127].

Психолог С. Троянська так визначила сутність загальнокультурної компетентності студента: «це інтегративна здатність особистості, що зумовлюється досвідом опанування культурного простору, рівнем навченості, вихованості й розвитку, зорієнтована на застосування культурних еталонів як критеріїв оцінки під час вирішення проблем пізнавального, світоглядного,

життєвого, професійного характеру» [183, с. 6]. Науковець визначила трикомпонентну структуру зазначеної компетентності. До *когнітивного* компонента віднесла комплекс знань, сукупність інтелектуальних елементів, що набуваються впродовж вивчення й розуміння. *Ціннісно-орієнтаційний* компонент передбачає прилучення до культури як передачу цінностей через переживання в процесі духовного спілкування. *Комунікативно-діяльнісний* компонент має операційно-поведінкове спрямування, що передбачає через способи людської діяльності збереження й передачу соціального досвіду [183].

М. Синякова поділяє думку С. Троянської щодо структури зазначеного феномена і наголошує, що загальнокультурна компетентність є фундаментальною основою для формування професіоналізму, професійної мобільності особистості, вона формує людину культури як носія і творця культури, визначає її активну життєдіяльність, гармонізує внутрішній світ, сприяє формуванню толерантності [164, с.25].

Г. Нігматзянова подала таке визначення загальнокультурної компетентності – це базова компетентність особистості, що забезпечує їй входження у світовий простір культури й самовизначення в ньому, *застосування професійних знань і умінь в діяльності*, опанування *нормами мовленнєвого етикету* й літературної мови, а також *культура міжнаціонального спілкування* й *здатність орієнтуватися в соціумі* [128].

О. Гусевська розглядає загальнокультурну компетентність як готовність до гармонійного входження в культурний простір людства, до діалогової форми спілкування з оточуючими людьми, як *комунікативну, естетичну і етичну культуру* особистості [46, с.131].

Оскільки загальнокультурна компетентність – явище важковимірюване, як і культура загалом, інтерес для нашого дослідження склали висновки дисертантів щодо можливостей і способів її діагностування.

Так, рівні загальнокультурної компетентності сучасного вчителя визначив Р. Агадулін. До них було віднесено такі:

- когнітивний (знання національної культури, культури інших народів та світової культури);
- особистісно-ціннісний (національні і загальнолюдські цінності, особистісні якості: гуманізм, національна свідомість, громадянська свідомість, толерантність);
- професійно-діяльнісний (вміння позитивного спілкування та взаємодії, вміння вести виховну роботу) [3, с.67].

А. Краснощок висловив думку, що загальнокультурна компетентність майбутнього правоохоронця – це професійно важлива інтегративна якість особистості, що поєднує в собі мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний і емоційний компоненти, що забезпечує єдність загальної та професійної культури і визначає здатність суб'єкта орієнтуватися в сучасному соціокультурному просторі. Діагностування рівнів загальнокультурної компетентності майбутніх правоохоронців науковець запропонував здійснювати за такими критеріями: гуманістична вихованість, ставлення до професійної діяльності, ставлення до громадської діяльності [101].

К. Александрова, досліджуючи проблему формування загальнокультурної компетентності майбутнього менеджера, зауважила, що суть і структуру загальнокультурної компетентності потрібно розкривати з урахуванням виду й змісту професійної діяльності людини. Відтак загальнокультурну компетентність менеджера було визначено як інтегративну здатність й готовність до входження в полікультурний комунікативний простір, до діалогового спілкування з людьми, опанування загальною та управлінською культурою [5].

Таким чином, в експериментальних дослідженнях, присвячених вивченню проблеми формування загальнокультурної компетентності в майбутніх фахівців, застосовують різні підходи до визначення її суті; не існує єдиної думки щодо структури зазначеного феномена й змістового наповнення його компонентів. Крім того, не досліджено проблему формування загальнокультурної компетентності менеджерів туризму, не визначено

ефективних умов організації цього процесу у ВНЗ з урахуванням новітніх досягнень психолого-педагогічної науки.

Відтак, ураховуючи думки науковців, у подальшому нашому дослідженні будемо спиратися на таке визначення загальнокультурної компетентності майбутнього фахівця: це базова компетентність фахівця, інтегративна якість особистості, готовність до професійної діяльності в сучасному полікультурному соціумі. Суть та структура загальнокультурної компетентності залежить від виду професійної діяльності особистості. Спільною ознакою загальнокультурної компетентності для всіх видів професійної діяльності є культура спілкування, готовність до діалогу в полікультурному комунікативному просторі.

Зважаючи на те, що культура особистості – це продукт її дії, та знаючи чинники, що обумовлюють характер майбутньої дії людини, а саме: *цінності*, що спонукають до активної творчої діяльності, *смисли* діяльності, *ставлення* до навколишнього середовища, *досвід* діяльності, *традиції та звичаї* її застосування, – окреслили таку структуру загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму:

- когнітивна компетенція, що відображає культуру пізнання та відображення світу і ґрунтується на знаннях фахівця про науку, релігію, мистецтво;
- моральна компетенція, в основі якої культура соціальної організації та регуляції, управлінська культура, культура міжособистісної взаємодії;
- комунікативна компетенція, що передбачає культуру ділового спілкування, сформовану інформаційну культуру для застосування в професійній діяльності.

Зазначені структурні компоненти загальнокультурної компетентності склали підґрунтя для побудови структурно-компонентної моделі загальнокультурної компетентності та діагностування рівнів її сформованості в майбутніх менеджерів туризму.

Отже, як засвідчують матеріали наукових досліджень, компетентнісний підхід надає можливість зорієнтувати зміст та процес навчання на досягнення кінцевих результатів професійної освіти з урахуванням особливостей підготовки і специфіки професійної діяльності фахівців певної галузі виробництва чи підприємницької діяльності. Особливостями його застосування у вищій професійній освіті є таке: а) з'ясування структурних компонентів компетентності, що формується; б) визначення умов (змістових та процесуальних), що ефективно впливають на формування зазначених компонентів; в) добір адекватних засобів (методів, критеріїв та показників) діагностування їх сформованості.

Висновки з першого розділу

У професійній освіті здійснюються пошуки шляхів переорієнтації вимог до освітньої кваліфікації сучасного фахівця з формально-прагматичних на суспільно-ціннісні, що забезпечують здатність до саморозвитку.

У результаті здійснених теоретичних розвідок і узагальнень з'ясували, що процеси глобалізації стали причиною відходу професійної діяльності від культури.

Розглядаючи сутність поняття «культура», дослідили, що в основі дефініцій культури як багатовимірного явища авторські акцентуаційні пріоритети, що розкривають наукову парадигму поняття. Серед визначень є й описового характеру, що перераховують компоненти культури, основними серед яких є знання, цінності, регулятиви.

Дійшли висновку, що культура - складне соціальне явище, яке не успадковується, а передбачає соціальну ретрансляцію впродовж навчання й виховання. В її основі – система цінностей, що є результатом і мотивом активної творчої діяльності людини.

З'ясували, що творча цілеспрямована діяльність є культуродоцільною. Метою такої діяльності виступають знання, цінності і регулятиви. Усвідомлення цінності діяльності чи її результату формується на основі

отриманого знання, у тому числі професійного, у вигляді уявного плану, моделі, наміру, проекту тощо.

Дізналися, що цінності майбутнього менеджера туризму збігаються з фаховими цінностями цієї групи суб'єктів господарювання, тобто регулятивами, якими послуговуються фахівці у колі обраної спеціальності.

Аналіз концептуальних підходів до модернізації професійної освіти на сучасному етапі її розвитку допоміг визначити наукові засади формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму і прийняти за методологічні орієнтири дослідження провідні положення культурологічного підходу і компетентнісної концепції підготовки фахівців.

Установили, що рівень загальної культури фахівця можна визначити за сформованими рівнями культури пізнання та відображення світу, культури соціальної організації та регуляції в праці, кумулятивно-трансляційної культури.

Зробили висновок, що культуру пізнання та відображення світу можна сформувати за умов поєднання засобів науки, релігії, мистецтва; залучити до культури праці – за допомогою сформованої моральної компетенції, національної самосвідомості, культури ділового спілкування; а для формування кумулятивно-трансляційної культури необхідно засвоїти сучасні способи накопичення, обробки і передачі інформації, мови, інформаційно-комунікативні технології.

Дійшли висновку, що тільки комплексне поєднання та реалізація концептуальних підходів створює передумови для різноаспектного розуміння сутності педагогічного явища, ефективного проектування змістової моделі загальнокультурної компетентності фахівця туризму та її реалізації як важливого напрямку туристської освіти.

На нашу думку, зазначені умови професійної підготовки майбутніх менеджерів туризму на засадах культурологічного та компетентнісного підходів забезпечать творчий розвиток особистості фахівця, сформують здатність ефективно виконувати професійні функції в трудовій діяльності,

спрямують на розвиток особистості, здатної на саморозвиток творчого потенціалу, пізнання своєї та інших культур, забезпечать високий рівень освіченості й досвід реалізації отриманих знань, умінь у професійній діяльності.

Основні висновки та результати дослідження, що стосуються зазначеного розділу, висвітлено у публікаціях автора [202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 231, 232].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ТУРИЗМУ

У розділі теоретично обґрунтовано модель загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму як мету і кінцевий результат їх професійної підготовки, презентовано модель-проект комплексної програми підготовки майбутніх менеджерів туризму, визначено й охарактеризовано зміст, основні напрями, етапи та методику її реалізації в практиці ВНЗ.

2.1. Обґрунтування моделі загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму як мети і кінцевого результату професійної підготовки

Відправним пунктом у формуванні будь-якої людської діяльності є передбачення кінцевого результату, тобто наявність знання про те, який в цьому смисл, яке призначення продукту діяльності та чи задовольнить він певні потреби людини. Відтак, за логікою дослідження, необхідно було створити структурну модель загальнокультурної компетентності, щоб в подальшому з орієнтацією на її компоненти визначити мету, зміст та напрями роботи з формування зазначеної компетентності, описати й діагностувати реально існуючі рівні її в студентів ВНЗ спеціальності «Туризм», що сформувалися під впливом існуючої організаційно-змістової системи навчання, тобто з'ясувати кількісне та якісне виявлення загальнокультурної компетентності в цілому та кожного з її компонентів.

Під час створення моделі ЗКК (загальнокультурної компетентності) менеджера туризму спиралися на висновок, зроблений нами на підставі дослідження теоретичних засад проблеми формування загальнокультурної компетентності майбутніх фахівців (розділ 1 роботи), відповідно до якого рівень загальної культури фахівця можна визначити за сформованими рівнями *когнітивної, моральної та комунікативної компетенцій*.

ЗКК – це цілісна інтегративна якість особистості, відтак необхідно було визначити системні рівні та підрівні цього феномена. Передусім піддали ґрунтовному вивченню когнітивний компонент загальнокультурної компетентності, оскільки знання засвідчують особливі властивості об'єктів, явищ, розкривають їх цінність для людини.

Зважаючи на специфіку майбутньої професії менеджера туризму, який є суб'єктом не лише економічної, а й культурної діяльності в полікультурному просторі, а також відповідно до галузевих стандартів [173], фахівець з туризму займається широким колом питань. Він повинен володіти сукупністю знань, понять, уявлень, ідеалів, достатньою для ефективного вирішення різноманітних завдань професійної діяльності. У сучасному світі, коли інформація швидко оновлюється, необхідно володіти прийомами актуалізації інформації, швидкого пошуку нових знань, їх структурування, систематизації, адаптації до запитів клієнтів та на основі цього приймати ефективні управлінські рішення. Відтак майбутній менеджер туризму повинен володіти здатністю активно й творчо використовувати великі обсяги інформації. Саме тому в основі загальнокультурної професійної підготовки в галузі менеджменту й обслуговування – формування культури пізнання та відображення світу, що є критерієм когнітивної компетенції, який орієнтує на самоосвіту та саморозвиток.

Визначаючи компоненти сформованої культури пізнання та відображення світу, ми орієнтувалися на дослідження науковців щодо когнітивної компетенції професійної культури (Безрученков Ю. [15], Кнодель Л.[89]) та загальнокультурної компетентності (Агадулін Р. [3], Краснощок А. [101], Розов М. [155], Троянська С. [182], Хуторський А. [199]) фахівців різних галузей. Зважаючи на те, що пізнавальна функція культури засвідчує здатність до накопичення знання про світ і створює можливості для його пізнання та опанування, будемо характеризувати культуру пізнання та відображення світу за такими параметрами, як навички пошуку, обробки, аналізу інформації з різних ресурсів; творче використання інформації з урахуванням

культурологічного аспекту професійної ситуації; здатність до самоосвіти та саморозвитку; розуміння цінності фахових та культурологічних знань для професійної діяльності, про сформованість яких свідчать відповідні показники (див. табл. 2.1).

З таблиці 2.1 видно, що для визначення когнітивного компонента загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму застосовували шістнадцять показників, що засвідчували сформовані творчі, пошукові вміння, ціннісне ставлення до професійних та культурологічних знань, а також здатність до самоосвіти та саморозвитку. До комплексу таких показників віднесли вміння користуватися банком інформації Інтернет-ресурсів, опрацьовувати літературу з різних джерел, використовувати комп'ютерні технології для обробки інформації, прагнення до самовираження, ставлення до професійної творчості в колективі, що виявляється відповідно до культурологічного аспекту ситуації, вміння творчо використовувати культурологічну інформацію в процесі професійної підготовки, наявність власних ідей щодо створення продукту професійної діяльності з культурологічним аспектом, ставлення до шаблонів у професійній діяльності, планування самоосвіти (визначення її напрямів та змісту), власний рівень

Таблиця 2.1

**Критерії, параметри та показники
когнітивного компонента
загальнокультурної компетентності
майбутніх менеджерів туризму**

Критерій когнітивної компетенції	Параметри когнітивної компетенції	Показники сформованої когнітивної компетенції
Культура пізнання та відображення світу	<p>1. Навички пошуку, обробки, аналізу інформації з різних ресурсів</p> <p>2. Творче використання інформації з урахуванням культурологічного аспекту професійної ситуації</p>	<ul style="list-style-type: none"> – користування банком інформації Інтернет-ресурсів; – опрацювання літератури з різних джерел; – використання комп'ютерних технологій для обробки інформації. – прагнення до самовираження; – ставлення до професійної творчості в колективі, що виявляється відповідно до культурологічного аспекту ситуації; – вміння творчо використовувати культурологічну інформацію в процесі професійної підготовки; – наявність власних ідей щодо створення продукту професійної діяльності з культурологічним аспектом; – ставлення до шаблонів у професійній діяльності.

Продовження таблиці 2.1

	<p>3.Здатність до самоосвіти та саморозвитку</p> <p>4. Розуміння цінності фахових та культурологічних знань для професійної діяльності</p>	<ul style="list-style-type: none"> – планування самоосвіти (визначення її напрямів та змісту); – власний рівень теоретичної та практичної підготовленості до професійної діяльності; – навички самостійної навчально-пізнавальної діяльності; – самостійний пошук інформації з метою саморозвитку. <ul style="list-style-type: none"> – розуміння завдань професійної діяльності в галузі туризму; – рівень професійних знань та вмінь; – рівень культурологічних знань та вмінь; – рівень готовності до здійснення професійної культуродоцільної діяльності.
--	--	---

теоретичної та практичної підготовленості до професійної діяльності, навички самостійної навчально-пізнавальної діяльності, самостійний пошук інформації з метою саморозвитку, розуміння завдань професійної діяльності в галузі туризму, рівень професійних знань та умінь, культурологічних знань та вмінь, готовності до здійснення професійної культуродоцільної діяльності.

Ще одним системним компонентом загальнокультурної компетентності менеджера туризму було визнано *моральну компетенцію, в основі якої культура соціальної організації та регуляції, управлінська культура, культура міжособистісної взаємодії*. У процесі дослідження було визначено параметри та показники діагностування її сформованості у майбутніх менеджерів туризму (табл.2.2).

З таблиці 2.2 видно, що серед важливих функцій морального компонента загальної культури виокремлюють організаційно-регулятивну,

Таблиця 2.2

**Критерії, параметри та показники
морального компонента
загальнокультурної компетентності
майбутніх менеджерів туризму**

Критерії моральної компетенції	Параметри моральної компетенції	Показники діагностування моральної компетенції
1.Культура соціальної організації та регуляції	Ставлення до різних стилів організації, керування та лідерства	<ul style="list-style-type: none"> – уявлення про прогресивні ознаки організації діяльності в колективі, – стиль лідерства в організації навчальної та практичної діяльності; – стиль взаємовідносин в команді; – здатність до використання чинників, що зміцнюють організацію; – уміння визначати стратегічні цілі організаційної діяльності; – здатність визначати критерії успіху.

Продовження таблиці 2.2

2.Управлінська культура	Здатність формувати сприятливий соціально-психологічний клімат в колективі для високоякісного вирішення виробничих завдань	<ul style="list-style-type: none"> - наявність демократичного стилю керівництва та взаємодії з колегами; - вміння організувати діяльність колективу; - здатність сприяти саморозвитку в інших; - наявність управлінських знань та вмінь; - відповідні особистісні якості; -спрямування на культуродоцільність професійної діяльності; - творчий підхід до вирішення нестандартних рішень.
3.Культура міжособистісної взаємодії	Поведінковий, емоційний, комунікативний компоненти	<ul style="list-style-type: none"> – ставлення до оточуючих; – «Я-концепція» у взаємостосунках, – здатність до налагодження стосунків

що допомагає самоорганізовуватися в групі для спільної діяльності, узгоджувати між собою дії та заходи, виробляти загальні правила поведінки, у тому числі й у професійній діяльності, та узгоджувати з ними свої вчинки, дії та, навіть, вибір матеріальних чи духовних цінностей.

Моральні норми не є загальноприйнятими законами. Їх висуває суспільна думка внаслідок традицій, що склалися в певному соціумі, а відтак вони є суб'єктивно вільними правилами поведінки, що підпорядковуються лише власній совісті. Сукупність правил поведінки – етикет, що дозволяє

встановлювати міжособистісні контакти без посягання на інтереси іншої людини, без створення конфліктних ситуацій. Дотримання особистістю моральних норм – гарантія доброї репутації людини, її честі, гідності, авторитету. Люди, що мають активний запас правил поведінки, легко контактують в будь-якому соціальному середовищі і безпроблемно вирішують складні життєві й професійні питання, що є одним із важливих показників ефективної управлінської праці.

Менеджер туризму здійснює свої професійні функції в певному культурному середовищі, до якого в XXI столітті висуваються особливі вимоги щодо поведінки лідера, організації ним виробничого процесу, якості прийняття управлінських рішень, від чого залежить конкурентоспроможність підприємства.

Науковці (С. Благодетелева-Вовк, Г. Захарчин, О. Харчишина та ін.) до важливих складових менеджменту відносять організаційну культуру, яку розглядають як систему цінностей, що відповідає потребам підприємства і його персоналу.

Так, О. Харчишина до складових організаційної культури віднесла прагнення персоналу до здобуття нових знань, характер поведінки в нестандартних ситуаціях, ставлення до праці і споживачів [196, с.16].

На думку Г. Захарчин, базовими складовими організаційної культури, що впливають на взаємовідносини персоналу на підприємстві, є система домінуючих цінностей, сформовані закономірності та типи поведінки, прийняті на підприємстві норми поведінки та поведінкові ролі, що слугують засобами пристосування цінностей до вимог життя, ідеологія поведінки стосовно персоналу, мотиваційні підходи до стимулювання персоналу [69].

Отже, вважаємо, що організаційно-регулятивна культура спирається на такі нормативні системи, як мораль і право, а параметром її виміру є ставлення до різних стилів організації, керування та лідерства. За показники діагностування культури соціальної організації та регуляції обрано такі компоненти ставлення до різних стилів організації, керування та лідерства, що

піддаються діагностуванню, а саме: уявлення про прогресивні ознаки організації діяльності в колективі, стиль лідерства в організації навчальної та практичної діяльності; стиль взаємовідносин в команді; здатність до використання чинників, що зміцнюють організацію; уміння визначати стратегічні цілі організаційної діяльності; здатність визначати критерії успіху.

Крім культури соціальної організації та регуляції, компонентом моральної компетенції менеджерів туризму є управлінська культура.

Управлінська культура керівника розглядається дослідниками (Л. Васильченко) як цілісна властивість особистості, яка має прояв у процесі професійної управлінської діяльності; характеризує особливості свідомості, поведінки, спілкування та управлінської діяльності керівника; забезпечує усвідомлення та культуродоцільність професійної діяльності; стимулює творчий розвиток керівника [30]. Н. Кабушкін управлінську культуру розглядав як сукупність типових для керівників цінностей, норм, поглядів та ідей, що неусвідомлено формують його поведінку [83].

Узагальнена думка науковців щодо суті та структури феномена «управлінська культура» подана в дослідженні С. Королюк. В її інтерпретації ця якість інтегрує в собі особистісну та професійну культуру й передбачає здійснення таких функцій: прийняття управлінського рішення, організація його виконання, мотивація підлеглих та контроль за виконанням прийнятих рішень; додержання керівником етичних норм та цінностей, норм спілкування з підлеглими, застосування різноманітних форм та методів впливу на підлеглих [99].

Зважаючи на думку науковців, предметом глибокого дослідження яких була управлінська культура [30; 83; 99 та ін.], параметрами її сформованості в майбутніх менеджерів туризму вважаємо здатність формувати сприятливий соціально-психологічний клімат в колективі для високоякісного вирішення виробничих завдань, а показниками її діагностування – наявність демократичного стилю керівництва та взаємодії з колегами, вміння організувати діяльність колективу, здатність сприяти саморозвитку інших,

наявність управлінських знань та вмінь, відповідні особистісні якості, спрямування на культуродоцільність професійної діяльності, творчий підхід до вирішення нестандартних рішень.

З таблиці 2.2 видно, що одним з пріоритетних компонентів моральної компетенції як складової загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму є культура міжособистісної взаємодії.

Відповідно до теорії культури взаємовідносин (М. Євтух, Т. Черкашина), ступінь розвитку особистості визначається рівнем свідомого ставлення до самого себе й оточуючого середовища, до людей, міжособистісних стосунків [62]. До структурних компонентів міжособистісних взаємовідносин В. Горянина віднесла “взаєморозуміння”, “взаємодопомогу”, “співпереживання”, “взаємовплив” [41]. Кожна складова цього багатоелементного утворення домінує залежно від типу відносин. У професійних взаємостосунках провідну роль буде відігравати поведінковий, або регулятивний, компонент, а в неофіційному – емоційний, але основою міжособистісних контактів, за дослідженням В. Горяниної, вважається комунікативний, оскільки взаємодія завжди пов’язана із спілкуванням і обов’язково передбачає обмін знаннями, думками, інтересами й ціннісними орієнтаціями [41].

Відтак у структурі культури міжособистісної взаємодії виокремлюємо поведінковий, емоційний та комунікативний параметри, що можна діагностувати за такими показниками, як: ставлення до оточуючих; «Я-концепція» у взаємостосунках, здатність до налагодження стосунків.

Крім когнітивного та морального компонентів, важливу роль у формуванні загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму відіграє комунікативний компонент культуродоцільної професійної діяльності. За параметри визначення сформованої комунікативної компетенції майбутніх менеджерів туризму обрано їхню культуру ділового спілкування та інформаційну культуру.

Слід зазначити, що культура ділового спілкування стала предметом дослідження ще в 70-і роки ХХ століття, коли почали усвідомлювати її стимулюючу роль у професійній діяльності. Це знайшло відображення в працях не лише педагогів та мовознавців, а й психологів, психолінгвістів (І. Зимня, О. Леонтьєв, А. Мудрик, Ю. Палеха та ін.), які розкрили механізм мовленнєвої діяльності.

Ураховуючи положення психолінгвістичної теорії мовленнєвої діяльності та визначені науковцями мовленнєві вміння [74], необхідні для досягнення комунікативної мети, а також зважаючи на інтерактивну сутність професійної діяльності менеджерів туризму, ми розглядали культуру ділового спілкування як міжсуб'єктну взаємодію. Для ефективної взаємодії з іншим суб'єктом, досягнення взаєморозуміння необхідні особистісні якості, які спонукають людину до організації адекватного спілкування, що розкриває духовний потенціал, стимулює до саморозкриття в діалозі, а відтак сприяє особистісному розвитку фахівця, оскільки йдеться про відкритість до пізнання досвіду іншої людини, комунікативну толерантність. Тому відкритість і толерантність у спілкуванні обрали за професійно-важливі показники характеристики культури ділового спілкування менеджера туризму.

Відкритість до спілкування науковці (О. Блинова, К. Роджерс) розуміють як готовність і здатність до послідовного вираження в мовленні та діях розуміння і прийняття іншого, до справжнього вияву реальних почуттів, у тому числі і негативних, без втрати загального позитивного прийняття іншого, до відповідальності за прийняті рішення, а також спрямованість на особистість співрозмовника, на творчу взаємодію з ним [25]. Комунікативну толерантність трактують (Л. Харченко) як характеристику ставлення особистості до співрозмовників, що засвідчує ступінь терпимості до неприємних або неприйнятних виявів психічних станів, якостей і вчинків партнерів під час взаємодії [219].

Особливо зріс інтерес до проблеми формування культури ділового спілкування з утвердженням української мови як державної, оскільки значно

розширилося коло її користувачів. Сучасні дослідження проблеми культури ділового спілкування (О. Козієвська, Е. Палихата, І. Плотницька, С. Хаджирадєва, Т. Чмут та інші) присвячені різним аспектам цього багатовимірного явища. Інтерес для нашого дослідження становлять дефініції, що окреслюють сутність та структуру його. Узагальнюючи думки науковців, констатуємо їх різноаспектність, зокрема дослідники подають такі тлумачення:

- це здатність використовувати оптимальні для конкретної ситуації мовні засоби [62];
- загальноприйнятий мовний етикет [230];
- досконале володіння нормами мови та технікою мовлення, а також уміння правильно використовувати вербальні та невербальні знакові системи у процесі комунікації [201];
- сума набутих людиною знань, умінь та навичок спілкуватися, які створені, прийняті та реалізуються в конкретному суспільстві на певному етапі його розвитку [103].

Отже, серед складових культури ділового спілкування науковці виокремлюють: відкритість та комунікативну толерантність, мовні вміння, мовленнєві здібності та невербальну поведінку, дотримання етичних норм.

Крім того, актуальним для нашого дослідження є визнана психологами (О. Запорожець, О. Леоньєв, С. Рубінштейн) закономірна залежність розвитку комунікативних умінь від мовної свідомості особистості, що засвідчує необхідність введення до культури ділового спілкування такого компонента, як ставлення до мови як необхідного чинника професійного становлення.

Не менш важливим параметром комунікативної культури, ніж культура ділового спілкування, є інформаційна культура менеджерів туризму, оскільки ефективність їхньої професійної діяльності безпосередньо залежить від рівня сформованої здатності одержувати, використовувати, поширювати та зберігати інформацію.

У довідковій літературі цей феномен розглядають у широкому та вузькому значенні. У широкому значенні – це сукупність засобів, що забезпечують

позитивні взаємодії етнічних і національних культур, а також сполученість у загальному досвіді людства; у вузькому – сукупність знань та вмінь з ефективною інформаційною діяльністю.

На думку науковців, що досліджували особливості формування інформаційної культури в професійній діяльності, інформаційна культура фахівця це:

- ступінь володіння необхідним обсягом інформації та вміння одержувати й ефективно реалізовувати її у професійній діяльності [16] ;
- здатність вибудовування ефективною системи інформаційних ресурсів, необхідної для формування інформаційно-правової основи прийняття управлінських рішень та здатність визначення затребуваності того чи іншого інформаційного ресурсу в рамках оперативного і стратегічного управління організацією [94].

Отже, і наукові і довідкові джерела в межах інформаційної культури виокремлюють кумулятивний і трансляційний компоненти.

Кумулятивний компонент інформаційної культури виконує функцію накопичення професійного соціокультурного досвіду, акумулює суспільні та професійні цінності, а трансляційний рівень інформаційної культури забезпечує реалізацію обміну культурною інформацією, соціальним і професійним досвідом.

Критерії, параметри та показники сформованої комунікативної компетенції загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму подано в таблиці 2.3.

**Критерії, параметри та показники
комунікативного компонента загальнокультурної компетентності
майбутніх менеджерів туризму**

Критерії комунікативної компетенції	Параметри комунікативної компетенції	Показники діагностування комунікативної компетенції
1. Культура ділового спілкування	Відкритість до спілкування. Комунікативна толерантність. Мовні вміння, мовленнєві здібності та невербальна поведінка. Здатність до підвищення рівня володіння мовою	<ul style="list-style-type: none"> – розуміння та прийняття іншого; – терпимість до всіх типів партнерів за будь-яких ситуацій; – дотримання етичних норм спілкування; – здатність створювати тексти комунікативного призначення, цілісні за змістом та емоційним виразом; – ставлення до мови як необхідного чинника професійного становлення.
2. Інформаційна культура	Здатність до накопичення професійного соціокультурного досвіду. Здатність до реалізації обміну культурною інформацією, соціальним і професійним досвідом.	<ul style="list-style-type: none"> – вміння продуктивно використовувати інформаційні ресурси; – уміння здійснювати інформаційний пошук з використанням різних інформаційно-комунікаційних засобів; – уміння зберігати, передавати інформацію, що надійшла з інформаційних ресурсів різних видів; – знання та застосування мов та інших видів знакових систем комунікації у процесі передачі інформації .

Отже, за даними таблиці 2.3, комунікативний компонент загальнокультурної компетентності ми розглядали як інтеграцію особистісних та професійних якостей, що сприяють відкритості та комунікативній толерантності у спілкуванні, сформовану здатність до накопичення та

реалізації професійного соціокультурного досвіду та обміну культурною інформацією, що забезпечується відповідними мовними вміннями, мовленнєвими здібностями та етичною невербальною поведінкою, здатністю до підвищення рівня володіння мовою. Зазначені параметри комунікативної компетенції виявляються за такими показниками, як: розуміння та прийняття іншого; терпимість до всіх типів партнерів за будь-яких ситуацій; дотримання етичних норм спілкування; здатність створювати тексти комунікативного призначення, цілісні за змістом та емоційним виразом; ставлення до мови як необхідного чинника професійного становлення; вміння продуктивно використовувати інформаційні ресурси та здійснювати інформаційний пошук з використанням різних інформаційно-комунікаційних засобів, зберігати, передавати інформацію, що надійшла з інформаційних ресурсів різних видів; знання й застосування мов та інших видів знакових систем комунікації у процесі передачі інформації.

Уважаємо, що наведене теоретичне підґрунтя дає можливість окреслити структурну модель загальнокультурної компетентності майбутнього менеджера туризму, яку подаємо схематично на рис. 2.1.

У представленій моделі загальнокультурної компетентності засвідчено, що її структурними компонентами є когнітивна, моральна та комунікативна компетенції, критеріями сформованості яких є відповідні види культури менеджера туризму, а саме: культура пізнання та відображення світу, культура соціальної організації та регуляції, управлінська культура, культура міжособистісної взаємодії, культура ділового спілкування, інформаційна культура, сформованість яких визначається за найбільш вагомими параметрами та показниками, що дозволяють сфокусувати увагу на особистісних та професійних якостях та здібностях, ставленнях та цінностях майбутнього фахівця туристичної галузі. У модель закладено необхідну та достатню кількість показників діагностування, цілісна сукупність яких дасть можливість різноаспектно схарактеризувати рівні загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

Усі компоненти моделі взаємопов'язані та ієрархічно підпорядковані, що засвідчує цілісність обраної структури загальнокультурної компетентності.

Рис. 2.1 **Модель загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму**

Орієнтуючись на теоретичну модель загальнокультурної компетентності майбутнього менеджера туризму, нами було визначено необхідний та достатній зміст формування ЗКК та охарактеризовано рівні її сформованості.

2.2. Експериментальна модель організації процесу формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму

Перед початком формувального етапу експерименту спроектували процес формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму, тобто створили структурно-функціональну модель підготовки фахівців для подальшої перевірки її ефективності в реальному педагогічному процесі ВНЗ (рисунок 2.2).

У цій моделі-проекті схематично представлена система взаємопов'язаних компонентів процесу формування загальнокультурної компетентності: мета, завдання, зміст, форми, методи, кінцевий результат, а також роль і місце навчальних дисциплін у цій системі. Для досягнення кінцевої мети була запропонована адекватна технологія навчання.

В основу моделювання процесу підготовки фахівців було покладено гіпотетичне припущення про те, що сформувати загальнокультурну компетентність майбутніх менеджерів туризму можна за умови посилення міждисциплінарних зв'язків для здійснення професійної орієнтації навчального матеріалу дисциплін гуманітарного циклу, реалізації культурологічного та гуманістичного спрямування дисциплін професійного циклу, а також через розвиток мотиваційної та комунікативної складових професійної підготовки студентів. Для коригування якості сформованих когнітивної, моральної та комунікативної компетенцій до структури процесу підготовки майбутніх фахівців було введено спецкурс з професійної підготовки культурологічного спрямування «Зелений туризм із культурознавчими аспектами», що передбачав підсилення культуротвірної ролі освіти, формування нового ідеалу студента – фахівця, що володіє загальнокультурною компетентністю і може гармонізувати свій внутрішній світ у стосунках із соціумом.

У моделі-проекті (рис. 2.2) відображено сукупну мету навчання – формування загальнокультурної компетентності, що виступає системоутворювальним елементом цілісної системи підготовки фахівців.

Зазначену мету ми умовно розглядали як відносно самостійну в процесі професійної освіти, що реалізується впродовж вивчення всіх навчальних дисциплін.

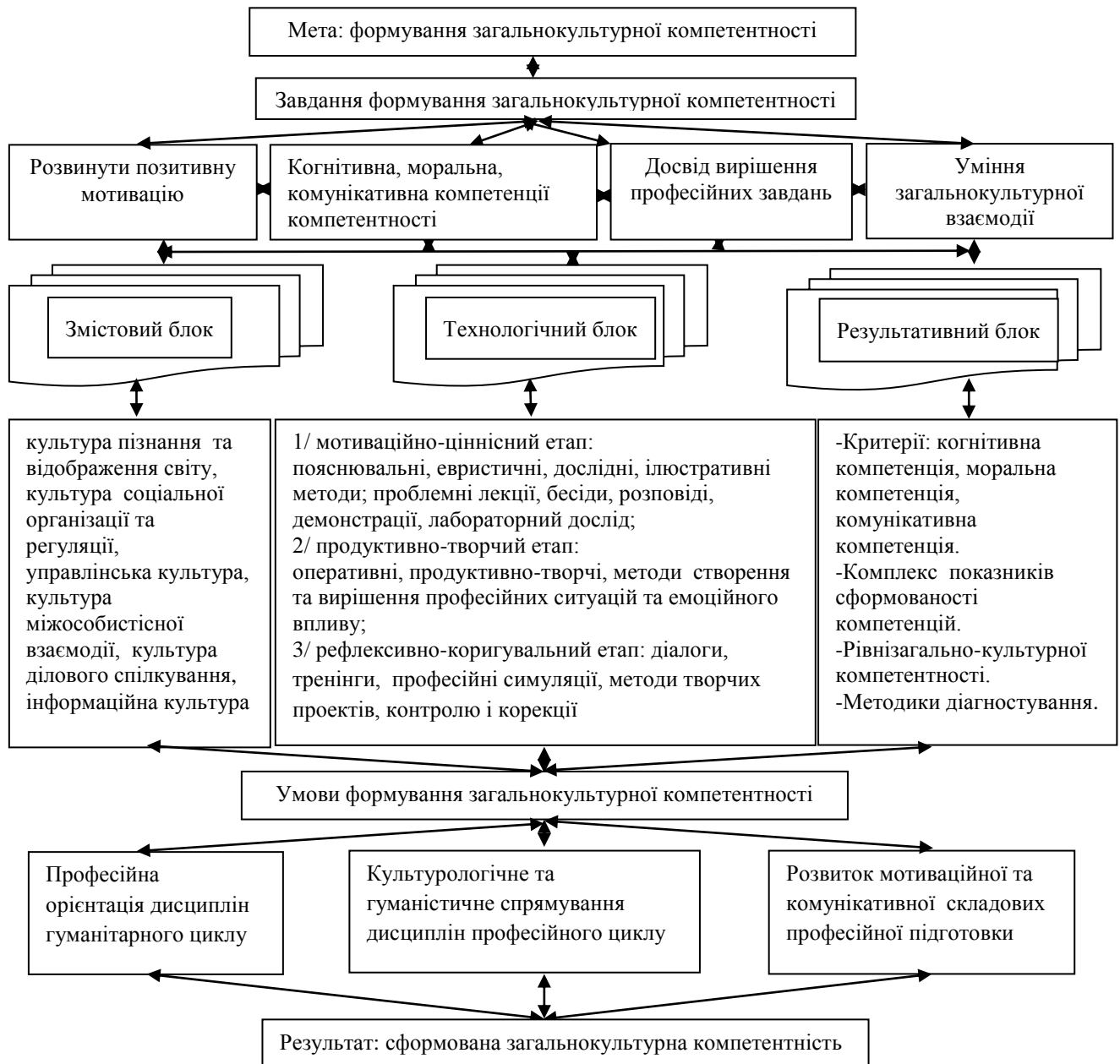

Рис.2.2 Структурно-функціональна модель формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму

Завдання для її досягнення було визначено такі:

- розвинути позитивну мотивацію до формування загальнокультурної компетентності та індивідуальні інтелектуально-психологічні якості майбутнього менеджера туризму для її реалізації в професійній діяльності;
- сформувати необхідні компоненти загальнокультурної компетентності: когнітивний, моральний, комунікативний;
- збагатити досвід студентів практикою вирішення професійних завдань відповідно до власних та суспільних культурних потреб;
- розвивати вміння загальнокультурної взаємодії для ефективної реалізації толерантної комунікації в професійній діяльності.

Експериментальна модель обіймала три блоки процесу навчання: змістовий, технологічний, результативний, сутність яких було обумовлено положеннями культурологічного та компетентнісного підходів.

Культурологічний підхід орієнтував на втілення ідей взаємозв'язку людини і культури, що передбачало інтеграцію професійних знань з культурологічними, формування ставлення до професійної діяльності як до продукту культури і визнання кінцевим результатом процесу навчання – формування людини культури.

Компетентнісний підхід як основна ідея модернізації сучасної освіти зорієнтував на отримання студентами конкретних практико-орієнтованих знань і розвиток особистісних якостей, що дозволять майбутнім фахівцям стати успішними в житті й професійній діяльності.

Відтак змістовий блок визначав зміст формування культури пізнання та відображення світу, культури соціальної організації та регуляції, управлінської культури, культури міжособистісної взаємодії, культури ділового спілкування та інформаційної культури майбутнього менеджера туризму. Завдання цього системного елемента експериментальної моделі – забезпечити студентів знанням про зв'язки між окремими галузями наукового знання на основі загальнокультурної взаємодії.

Технологічний блок моделі окреслював етапи й відповідні традиційні та інноваційні засоби реалізації змісту навчання. Завдання технологічного блоку – забезпечити суб'єкт-суб'єктні стосунки між викладачами й студентами під час поетапного формування загальнокультурної компетентності, сформувати досвід міжкультурної взаємодії.

Результативний блок містив критерії та показники, характеристики рівнів загальнокультурної компетентності майбутніх фахівців галузі туризму. Його завдання – забезпечення інструментарієм для діагностування кінцевих результатів процесу формування загальнокультурної компетентності.

Експериментальна технологія передбачала поетапне формування загальнокультурної компетентності. Основний зміст роботи на кожному етапі відбито в їх назвах: мотиваційно-ціннісний, продуктивно-творчий та рефлексивно-коригувальний.

На мотиваційно-ціннісному етапі формування загальнокультурної компетентності здійснювали роботу із студентами 1-2 курсів.

Його мета: розвинути позитивну мотивацію до формування загальнокультурної компетентності; закласти основи ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності через наповнення ціннісним змістом понять *потреби, інтереси, переконання, соціальні настанови, професійні цінності, ідеали, корпоративна культура* та інші.

Для якісного засвоєння первинних знань застосовували пояснювальні, евристичні, дослідні, ілюстративні методи, які втілювали через проблемні лекції, бесіди, розповіді, демонстрації, лабораторний дослід.

На другому – продуктивно-творчому – етапі навчання, під час якого формували продуктивно-творчі якості студентів, що продовжували навчання на 3 курсі, використовували оперативні, продуктивно-творчі методи, що реалізовували в лабораторних дослідках, творчих проектах.

Мета цього етапу навчання: розширювати коло культурознавчих понять, поглибити уявлення про культуродоцільні види професійної діяльності,

формувані здатність до реалізації отриманих знань та умінь у практичній діяльності, застосовуючи загальнокультурні знання.

Мета *третього – рефлексивно-коригувального етапу* підготовки – сформувані стійкі уявлення про процес і результат професійної діяльності менеджера туризму як продукт культури та потребу творчо, з урахуванням етичних міркувань, реалізовувати отримані професійні знання та вміння. Під час роботи зі студентами застосовували діалоги, тренінги, професійні симуляції, методи творчих проектів, контролю і корекції. Методи створення та вирішення професійних ситуацій та емоційного впливу, за нашими спостереженнями, найбільше сприяли професіоналізації індивідуально-психологічних якостей особистості студентів, вводили в становище колеги викладача, який навчає, допомагає, а не повчає; керує, спрямовує, а не просто спостерігає. Ділові ігри, комунікативні професійні ситуації стирали межу між викладачем та студентом, до того ж не викладач розчинявся у середовищі студентів, а студенти ставали колегами викладача. У такій атмосфері спільно вирішували професійні завдання, що створювало особливі емоційні стосунки в аудиторії, які дозволяли переступити так званий «психологічний бар'єр штучного спілкування», позбутися стану напруження й неспокою, тривоги.

Метод контролю і корекції виявлявся в корекційно-оцінній активності студентів, що актуалізувало процеси самовдосконалення, самоосвіти, саморозвитку студентів.

Відтак запропонована технологія спроектувала не тільки діяльність викладача, а й початково-пізнавальну діяльність студентів, що забезпечило необхідну об'єктивність втілення запропонованої технології. Важливо, щоб упродовж усього процесу підготовки фахівців цей методичний комплекс знайшов своє повне втілення.

Головні вихідні керівні вимоги до змісту та організації процесу навчання за запропонованою технологією впливають із закономірностей сучасного етапу процесу підготовки фахівців і спрямовують на вирішення основних його завдань. Ці вимоги можна викласти у вигляді таких принципів:

- міждисциплінарної інтеграції для формування загальнокультурної компетентності;
- професійної спрямованості під час організації навчання: вивчення дисциплін гуманітарного циклу визначається системою знань та вмінь, необхідних для вирішення завдань у майбутній спеціальності;
- диференційно-системної культурологічної підготовки, що передбачає вивчення дисциплін з диференційованим культурологічним змістом і активізацію засвоєних знань під час вивчення суміжних дисциплін;
- інтеграції комунікативного і діяльнісного підходів до побудови курсів, що передбачає наповнення професійної складової процесу підготовки комунікативним спрямуванням;
- принцип толерантних взаємовідносин, що передбачає вияв поваги, емпатії, доброзичливості під час дискусій щодо вирішення проблемних ситуацій, можливість висловити й обґрунтувати власну думку;
- принцип концентричного накопичення загальнокультурного досвіду під час вивчення дисциплін гуманітарного та професійного циклів та реалізації його в практично-професійній діяльності.

Перераховані принципи не суперечать один одному. Вони взаємопов'язані. Їх набір – відносно цілісний. Урахування зв'язків та взаємовпливу всіх принципів сприяє цілісній організації процесу навчання.

Провідним принципом запропонованої педагогічної технології експериментальної підготовки виступив міждисциплінарний підхід до формування загальнокультурної компетентності. Ми розглядаємо поняття «підхід» як сукупність засобів для впливу на об'єкт для надання йому необхідних якостей і властивостей.

Міждисциплінарний підхід як педагогічне явище реалізується в міжпредметних зв'язках і забезпечує змістову інтеграцію, взаємопроникнення дисциплін гуманітарного, фундаментального та професійно-практичного спрямування для інтенсифікації процесу формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму. У викладанні цих дисциплін

виняткового значення надавали сумісному міжпредметному плануванню для встановлення можливостей кожного курсу впливати на формування загальнокультурної компетентності, усуненню різночитання у визначенні фактів, понять, створенню міжпредметних схем, тезаурусів.

Для культурологічного спрямування фундаментальних та професійних дисциплін, а також для професійного спрямування дисциплін гуманітарного циклу обрали відповідні концентри, що виступали показниками сформованих компонентів загальнокультурної компетентності – когнітивного, морального, комунікативного. Такий принцип концентричного накопичення загальнокультурного досвіду під час вивчення дисциплін гуманітарного та професійного циклів та реалізації його в практично-професійній діяльності став основою для визначення змісту підготовки та планування роботи зі студентами 1-3 курсів, тобто на мотиваційно-ціннісному та продуктивно-творчому етапах підготовки. У таблиці 2.4 наведено фрагмент планування роботи на засадах міждисциплінарного підходу та з урахуванням принципу концентричного накопичення загальнокультурного досвіду професійної діяльності.

Таблиця 2.4

**Збагачення фундаментальних та професійних дисциплін
культурологічним змістом на засадах міждисциплінарного підходу
(1 рік навчання)**

Дисципліни гуманітарно го блоку	Дисципліни фундаменталь ного та професійного блоків	Уведення змісту культурологіч ного спрямування	Інтегроване знання	
			Компетенція, результат	Вид компетен- ції
Історія української культури	Історія туризму	Національні особливості туризму. Історико- культурницькі типи світогляду.	<u>Здатності:</u> розуміти ідеї поступу національної культури; до аналізу складних явищ суспіль- ного життя; спів відносити культурницькі ідеї з практикою.	Когнітивна, моральна

Продовження таблиці 2.4

Філософія	Історія туризму	Світоглядне самовизначення	<u>Переконання:</u> самореалізація неможлива без прилучення до здобутків національної культурної спадщини	Моральна
Філософія	Інформатика та інформаційні технології	Духовна і матеріальна цінності. Інформація як цінність. Інформаційна культура	Здатність до: організації та оцінювання інформації за допомогою інформаційних технологій; застосовувати комп'ютерні технології для спілкування та пізнання дійсності	Моральна, когнітивна, комунікативна

Продовження таблиці 2.4

Іноземна мова	Інформатика та інформаційні технології	Іншомовна термінологія.	Культура міжособистісного, полікультурного спілкування.	Моральна, когнітивна, комунікативна
Філософія	Технологія туристичної діяльності	Матеріальні, духовні потреби, цінності. Піраміда цінностей.	Культура пошукової діяльності <u>Переконання:</u> задоволення основних потреб людини є професійною цінністю менеджера туризму	Моральна

На першому курсі не дуже багато нормативних дисциплін гуманітарного і фундаментального спрямування - лише філософія, іноземна мова та історія української культури, натомість той культурологічний мінімум, що першокурсники отримують під час вивчення історії української культури та філософії, необхідно інтегрувати з професійним знанням під час вивчення таких дисциплін фундаментального та професійного блоків, як: історія туризму, інформатика та інформаційні технології, технологія туристичної діяльності.

Так, під час опрацювання навчального матеріалу з історії туризму відбувається засвоєння інтегрованого знання про національні особливості туризму, історико-культурницькі типи світогляду та світоглядне самовизначення, що сприяє формуванню здатностей когнітивного та морального характеру, а саме: здатності до аналізу складних явищ суспільного життя, що допоможе у визначенні перспектив розвитку туристичної галузі; готовності співвідносити культурницькі ідеї з практикою, що сприятиме розвитку такого напрямку професійної діяльності, як організація культурного туризму. Крім того, таке інтегроване знання є основою для сприйняття ідеї поступу національної культури, формування переконання в тому, що самореалізація як особистості й фахівця неможлива без прилучення до здобутків національно-культурної спадщини.

До дисципліни «Інформатика та інформаційні технології» було уведено такі поняття, як *духовна і матеріальна цінності, інформація як цінність, інформаційна культура*, що попередньо опрацьовувалися під час вивчення філософії. Метою такої міжпредметної інтеграції було формування здатності до організації та оцінювання інформації за допомогою інформаційних технологій, а також готовності застосовувати комп'ютерні технології для спілкування та пізнання дійсності, що є складовими когнітивної, моральної та комунікативної компетенцій.

Двосторонню між предметну інтеграцію було здійснено для дисциплін «Іноземна мова» та «Інформатика та інформаційні технології». Зміст цих дисциплін було збагачено комп'ютерною іншомовною термінологією, що сприяло підвищенню культури пошукової діяльності та міжособистісного, полікультурного спілкування.

Збагачення змісту навчання культурологічним матеріалом відбувалося й на 2 році навчання. Для цього також здійснили спільне міжпредметне планування (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Збагачення фундаментальних та професійних дисциплін
культурологічним змістом на засадах міждисциплінарного підходу
(2 рік навчання)**

Дисципліни гуманітарного блоку	Дисципліни фундаментального та професійного блоків	Уведення змісту культурологічного спрямування	Інтегроване знання	
			Компетенція результат	Вид компетенції
Українська мова за професійним спрямуванням	Основи менеджменту	Культура усного та писемного мовлення менеджера. Норми спілкування. Культура ділового спілкування. Ділове мовлення – продукт професійної культури. Повага до мови, мовних традицій. Фахова термінологія	Здатність до оперування фаховою термінологією	Комунікативна

Продовження таблиці 2.5

Іноземна мова	Основи менеджменту	Культура ділового спілкування в полікультурному просторі. Аналітичне та пошукове читання літератури іноземною мовою	Здатність до вивчення досвіду іноземних конкурентів	Когнітивна
Філософія	Загальна екологія	Закономірності взаємодії людини, природи, суспільства	Здатність до відповідальності за негативні впливи власної підприємницької діяльності на соціальне та природне оточення	Моральна
Філософія	Економіка підприємства	Методологія. Теорія пізнання. Методологія пізнання економічних явищ	Здатність до оцінювання конкурентноспроможності продукту та підприємства	Когнітивна

Продовження таблиці 2.5

Філософія	Безпека життєдіяльності	Ціннісні аспекти життєдіяльності людини. Збереження довкілля – найважливіший пріоритет життєдіяльності людини.	Здатність визначати коло обов'язків з урахуванням ризику виникнення небезпеки	Моральна
Філософія	Основи наукових досліджень	Теорія пізнання. Емпіричні, статистичні методи пізнання. Методи та прийоми дослідження об'єктів, процесів, явищ.	Здатність до пошуку, опрацювання джерел інформації, аналізу емпіричних та статистичних даних	Когнітивна
Філософія	Статистика	Емпіричні методи пізнання дійсності. Методи аналізу. Методи аналізу конкретних явищ суспільного життя та професійної діяльності.	Здатність до дослідження соціально-економічних процесів на виробництві	Когнітивна

Продовження таблиці 2.5

Філософія	Рекреалогія .	Ціннісні категорії: вільний час, відпочинок. Культура організації вільного часу	Здатність до пошуку рекреаційного потенціалу середовища	Когнітивна
Філософія	Рекреаційні комолекси	Види рекреацій для забезпечення різноманітних потреб особистості. Національна специфіка рекреаційних комплексів у різних країнах	Здатність до культури відповідної організації вільного часу	Моральна
Фізична культура	Спортивний туризм	Чинники фізичного та культурного розвитку особистості	Здатність до прилучення інших до культури відпочинку; готовність діяти в команді	Моральна

У таблицях 2.4 та 2.5 подано лише фрагменти планування, адже кожна дисципліна має багате тематичне наповнення, що створює умови для широкої змістової міжпредметної інтеграції.

Так, у лекційно-практичному курсі з основ менеджменту під час вивчення тем «Інформація і комунікації в менеджменті», «Керівництво та лідерство» розглядали моделі поведінки людини культурної в економічному середовищі.

Упродовж викладання дисципліни «Світова культура та мистецтво» викладачі під час лекцій та студенти в самостійній роботі розглядали питання щодо морфологічної структури культури, ідеї ринкової культури, етичні засади співробітництва тощо, що сприяло підвищенню інтересу студентів до культурологічного аспекту професійної діяльності й створенню студентських науково-дослідних груп для подальшого опрацювання проблеми. Під час практичних занять з «Організації туристичної діяльності» застосовували завдання, що передбачали підготовку студентів до відкриття, зростання чи відродження регіональних туристичних дестинацій тощо.

Як засвідчують дані таблиці 2.5, навчальна дисципліна «Філософія» виявила свої потужні можливості впливати на майже всі дисципліни фундаментального та професійного спрямування (загальна екологія, економіка підприємства, безпека життєдіяльності, основи наукових досліджень, статистика, рекреалогія, рекреаційні комплекси), наповнюючи їх зміст культурологічним матеріалом. В результаті міжпредметної інтеграції дисципліни фундаментального та практичного блоків отримали можливість впливати на формування таких якостей студентів, як здатність до відповідальності за негативні впливи власної підприємницької діяльності на соціальне та природне оточення, готовність визначати коло обов'язків з урахуванням ризику виникнення небезпеки, здатність до пошуку, опрацювання джерел інформації, аналізу емпіричних та статистичних даних, до дослідження соціально-економічних процесів на виробництві, пошуку рекреаційного потенціалу середовища з урахуванням культуровідповідної організації вільного часу.

Дисципліни мовного циклу – українська мова за професійним спрямуванням та іноземна мова – збагатили культурологічним змістом дисципліну «Основи менеджменту». Зокрема було уведено до змісту такі аспекти, як культура усного та писемного мовлення менеджера; норми спілкування; культура ділового спілкування; ділове мовлення – продукт професійної культури; повага до мови, мовних традицій; фахова термінологія;

культура ділового спілкування в полікультурному просторі. Самостійна робота студентів з основ менеджменту передбачала застосування аналітичного та пошукового читання фахової літератури іноземною мовою. Завдяки такій міждисциплінарній інтеграції, у студентів було сформовано професійні здатності культурологічного спрямування, такі, як здатність до оперування фаховою термінологією, до вивчення досвіду іноземних конкурентів.

Інтегроване знання, отримане в результаті збагачення культурологічним змістом дисциплін фундаментального та професійного блоків, впливало на формування окремих компонентів загальнокультурної компетентності, натомість звернули увагу на те, що комунікативному компоненту загальнокультурної компетентності в запропонованій системі навчання було недостатньо приділено уваги, оскільки переважна більшість здатностей студентів, сформованих на основі міжпредметної інтеграції, належала до моральної чи когнітивної компетенцій. Відтак, формуванню цього компонента ЗКК було приділено більше уваги на наступних етапах професійної підготовки.

Аналогічну роботу із збагачення змісту фундаментальних та професійних дисциплін культурологічним матеріалом на засадах міждисциплінарного підходу було здійснено і в третій рік навчання студентів. Під час професійної підготовки студентів 3-го курсу більше уваги приділили виконанню продуктивно-творчих завдань на основі сформованих у попередні роки здатностей та засвоєних теоретичних знань.

2.3. Зміст та методика формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму

На завершальному етапі формування загальнокультурної компетентності, тобто на 4 рік навчання, коли в студентів уже сформовано здатність здобувати та поглиблювати знання в процесі самоосвіти, оскільки навчальні плани у вищих навчальних закладах передбачають майже 50% академічного часу на виконання самостійної роботи, було введено в систему підготовки розроблений нами спецкурс «Зелений туризм (на Прикарпатті) із

культурознавчими аспектами» як узагальнювальну, коригувальну ланку. (Назва регіону в назві спецкурсу змінювалася відповідно до місця його впровадження в навчальний процес вищого навчального закладу.) Така форма навчання органічно входить до сучасної системи підготовки фахівців, оскільки є гнучкою відповідно до регіональних потреб суспільства. Навчання в спецкурсі є складовою експериментальної структурно-функціональної моделі формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму й тому керується загальними, раніше описаними принципами.

Вивчення даного спецкурсу передбачає подальший розвиток національного світогляду студентів, поглиблене засвоєння інших предметів професійної підготовки і на цій основі – формування достатнього рівня загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

Опанування змісту спецкурсу відбувається на тлі розв'язання актуальних професійних, суспільних ситуацій, що сприяє підвищенню інтересу до обраної професії й спонукає студентів до вияву творчих здібностей для їх аналізу та реалізації.

Особливістю спецкурсу «Зелений туризм (на Прикарпатті) із культурознавчими аспектами» є включення до змісту навчального матеріалу завдань високого рівня складності, які потребують здійснення проектно-дослідницької діяльності (пояснення й прогнозування явищ, висунення гіпотез та їх перевірки); виконання завдань, спрямованих на розвиток спеціальних здібностей та якостей студентів, як-от: способи взаємодії в мікрогрупах та з різними людьми, цільовизначення, сумлінність, пошук нових форм досвіду, толерантність у комунікативних ситуаціях, професійна креативність, ціннісне ставлення до професійних знань та умінь; використання знань із споріднених предметів, що забезпечує всебічне вивчення матеріалу, оволодіння методами наукового пізнання. Під час роботи розглядаються питання теоретичного характеру, реалізуються навчально-тренувальні завдання, студенти здійснюють творчі пошуки, застосовують елементи експериментально-

дослідницької діяльності. Усі теми спецкурсу передбачають опрацювання теоретичного і практичного аспектів проблеми.

Програма спецкурсу передбачає проведення занять у формі лекцій, а також для успішного засвоєння навчального матеріалу під час вивчення дисципліни передбачено проведення семінарсько-практичних занять, виконання самостійних робіт та створення індивідуальних навчально-дослідних проектів. Значну частину навчального часу відведено на самостійну роботу студентів.

Спецкурс вводить у 7 семестрі. На цей час студенти отримали певну фахову підготовку й попереду в них – виробнича практика. Робота у спецкурсі спрямована на формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму в процесі професійної підготовки. Застосування даного спецкурсу є складовою системи формування готовності студентів-майбутніх менеджерів до реалізації туристських заходів у зеленому туризмі, розвиток якого в Україні є одним з пріоритетних напрямів туристичної галузі.

Спецкурс тісно пов'язаний змістом з іншими навчальними дисциплінами професійно-орієнтованої підготовки, зокрема з такими, як: організація активного туризму, організація обслуговування в готелях і туркомплексах; організація транспортних подорожей та перевезень, організація туристичної діяльності, організація екскурсійної діяльності, анімація в туризмі, спеціалізований туризм, туристична картографія, туристичне краєзнавство, туристичне країнознавство та географія туризму, діловий етикет і культура спілкування, діловодство та документознавство, іноземні мови, стандартизація та сертифікація туристичних послуг.

Основна мета спецкурсу – розглянути теоретико-методологічні та практичні аспекти формування, функціонування й розвитку зеленого туризму як цілісної системи урбокомпенсаційного природокористування; розкрити особливості управління персоналом, менеджменту та маркетингу зеленого туризму із культурознавчими аспектами.

Навчальна програма дисципліни передбачає вирішення таких **завдань**:

- вивчення історії та сучасного стану, мети і мотивації вибору відпочинку в сільській місцевості;
- дослідження найважливіших закономірностей, чинників, що визначають розвиток і розміщення гостинних садиб (агроосель), організаційно-правового й економічного механізму їх діяльності на ринку туристичних послуг держави загалом, і Прикарпаття зокрема (або іншого регіону, де відбувалося впровадження спецкурсу);
- розглянути проблемні питання фахової освіти менеджера зеленого сільського туризму;
- на основі культурологічного підходу розкрити особливості менеджменту та маркетингу зеленого туризму на Прикарпатті (в регіоні);
- поглибити, систематизувати теоретичні знання щодо проблем і перспектив розвитку зеленого туризму на Прикарпатті (в регіоні);
- виробити вміння узагальнювати теоретико-практичні матеріали, аналізувати практичну інформацію, працювати зі спеціальною літературою, довідковими виданнями тощо.

У результаті вивчення спецкурсу “Зелений туризм (на Прикарпатті) із культурознавчими аспектами” студент повинен **оволодіти такими знаннями:**

- сутність базових понять і термінів кожної теми змісту спецкурсу;
- теоретичні і прикладні основи менеджменту і маркетингу зеленого туризму на Прикарпатті (в регіоні);
- особливості ринку туристичних послуг у сільській місцевості;
- основні чинники ризику (бар’єри) і мотиви вибору відпочинку міських жителів у сільському туризмі;
- основні етапи історії розвитку зеленого туризму як в Україні загалом, так і на Прикарпатті (регіоні) зокрема;
- про зелений туризм як вид економічної діяльності (підсобної та підприємницької);
- провідні світові науково-освітні школи з туризму;

- основну нормативно-правову базу з питань організації діяльності юридичних і фізичних осіб у сфері зеленого туризму в Україні;
- комунікативні та інформаційно-інноваційні технології організації зеленого туризму;
- організаційно-методичні засади формування й розвитку персоналу гостинної садиби;
- особливості управлінської праці менеджера (власника) гостинної садиби;
- види небезпек і внутрішні фактори безпеки туристів у гостинних садибах;
- проблеми і перспективи подальшого розвитку зеленого туризму на Прикарпатті (регіоні).

За результатами роботи в спецкурсі студенти повинні **оволодіти такими вміннями:**

- пояснювати вплив етнопсихологічного фактору на мотивацію вибору відпочинку у сільській місцевості;
- формувати перелік основних видів фахової діяльності менеджера зеленого туризму;
- організовувати складання і виконання програми обслуговування, а також надання додаткових послуг туристам у гостинних садибах (агрооселях);
- забезпечувати умови безпечного відпочинку туристів і гостей у гостинних садибах (агрооселях);
- оцінювати загальну та територіальну ємкість ринку готельних і туристичних послуг у сфері зеленого туризму на Прикарпатті (в регіоні);
- володіти методикою формування і регулювання ціни на відпочинкові послуги у гостинній садибі;
- складати проекти програм підвищення якості послуг у сфері зеленого туризму на Прикарпатті (в регіоні);
- розробляти макети нових послуг та апробувати їх на ринку зеленого туризму Прикарпаття (регіону);

- аналізувати і розробляти конкурентні пропозиції щодо розвитку (просування) екотуристичних продуктів та їх інфраструктури на Прикарпатті (в регіоні) .

Курс розрахований на 72 години його вивчення (2 кредити ЄКТС), з них: 16 годин лекцій, 24 години семінарсько-практичних занять, 24 години самостійної роботи студентів, 8 годин відведено на індивідуальну роботу студентів.

Формою контролю отриманих знань студентами є залік.

Наведемо навчально-тематичний план спецкурсу (табл.2.6).

Таблиця 2.6

**НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
СПЕЦКУРСУ «ЗЕЛЕНИЙ ТУРИЗМ (НА ПРИКАРПАТТІ) ІЗ
КУЛЬТУРОЗНАВЧИМИ АСПЕКТАМИ»**

№ п/п	Назва теми	Кількість годин			
		Лекцій- них	Практичних, семінарських	Індивідуаль- них занять	Самостійна робота
1	Зелений туризм: історія та сучасний стан	2	2	1	2
2	Державна політика та державне регулювання в сфері зеленого туризму	2	2	1	2

Продовження таблиці 2.6

3	Основи менеджменту зеленого туризму на Прикарпатті.	2	2	1	2
4	Управління персоналом гостинної садиби на Прикарпатті.	2	4	1	2
5	Загальнокультурна компетентність майбутнього менеджера зеленого туризму	2	4	1	4
6	Використання сучасних комунікативних та інформаційно-інноваційних технологій організації зеленого туризму на Прикарпатті.	2	2	1	4

Продовження таблиці 2.6

7	Культурознавчі особливості Прикарпаття та їх врахування у професійній діяльності менеджера туризму	2	4	1	4
8	Перспективи розвитку туризму на Прикарпатті.	2	4	1	4
Разом:		16	24	8	24

З урахуванням мети і завдань спецкурсу визначили зміст, що викладали в навчальній програмі.

Нижче подаємо зміст навчання, структурований за темами.

Тема 1. Зелений туризм: історія та сучасний стан.

Основні поняття, суть і особливості ринку туристичних послуг у сільській місцевості.

Історія розвитку зеленого туризму. Обґрунтування історичних етапів розвитку зеленого туризму на теренах України. Зелений туризм у сучасному туристичному бізнесі.

Тема 2. Державна політика та державне регулювання в сфері зеленого туризму.

Програмно-правові основи розвитку зеленого туризму. Принципи державної

політики в галузі зеленого туризму. Огляд міжнародних нормативно-правових і програмових документів із туризму. Характеристика нормативно-

правових і програмових документів загальнодержавного рівня: Конституції України, Закону України “Про туризм” інші нормативно-правові акти.

Тема 3. Основи менеджменту зеленого туризму Прикарпаття.

Організація праці менеджера і власника, персоналу гостинної садиби Прикарпаття. Забезпечення умов безпечного відпочинку гостей (туристів). Стандарти якості у сфері зеленого туризму: термінологія в зеленому туризмі, передумови для відкриття бізнесу в сфері зеленого туризму, стандарти оснащення житла, оформлення садиби і літніх будиночків, оформлення садиби для різних цільових груп, правила утримання садиби і приміщень. Моделі оформлення садиби для різних цільових груп. Екологічний паспорт сільської садиби. Права та обов’язки власників гостинної садиби. Поради власникам гостинної садиби.

Тема 4. Управління персоналом гостинної садиби на Прикарпатті.

Професійні вимоги до підготовки персоналу гостинної садиби у сільській місцевості.

Вимоги і потреби гостей-туристів. Нормування управлінської праці. Використання технічних засобів управління. Інформування гостей-туристів. Культура обслуговування у сільському туризмі. Основні етапи налагоджування дружніх стосунків з гостями. Особистісна техніки ведення суперечки.

Тема 5. Загальнокультурна компетентність майбутнього менеджера зеленого туризму.

Складові і показники загальної культури менеджерів туризму. Принципи формування комунікативної культури професійного спілкування менеджерів зеленого туризму. Полілог культур як умова готовності до міжкультурного спілкування у сфері туристської діяльності. Полікультурна комунікативна компетенція як результат взаємодії соціокультурної та соціолінгвістичної компетенцій. Мовленнєва поведінка, мовленнєві ситуації. Національний менталітет в системі взаємодії між менеджером зеленого туризму і клієнтами.

Тема 6. Використання сучасних комунікативних та інформаційно-інноваційних технологій організації зеленого туризму на Прикарпатті.

Сучасне інформаційне забезпечення сфери зеленого туризму. Інструменти використання сучасних інформаційно-інноваційних технологій у туристській діяльності. Розробка комплексних інтегрованих консалтингових систем для сфери зеленого туризму на Прикарпатті. Застосування сучасних комунікативних технологій у розвитку зеленого туризму на Прикарпатті.

Тема 7. Культурознавчі особливості Прикарпаття та їх врахування у професійній діяльності менеджера з туризму.

Етноанімація як частина етнічної чи етнографічної екскурсії (туру). Розроблення культурної програми для туристів, які подорожують на Прикарпатті.

Програми музеїв народної архітектури та побуту Прикарпаття. Проведення виставок, ярмарок, конференцій на Прикарпатті. Свята, фестивалі національної культури, що відбуваються на Прикарпатті.

Тема 8. Перспективи розвитку туризму на Прикарпатті.

Рекреаційні ресурси Прикарпаття. Основні види туризму на Прикарпатті.

Проблеми збереження туристичного потенціалу Прикарпаття. Перспективні напрями розвитку туризму на Прикарпатті.

Для реалізації завдань спецкурсу було окреслено спеціальні часткові *принципи* організації навчального процесу. Наведемо їх.

Науковість спецкурсу досягається через забезпечення тісного зв'язку навчального курсу із новими досягненнями науки з туристичного краєзнавства, туристичної географії, екскурсознавства, ділового етикету та культури спілкування та інших галузей наукового знання, на які спираються під час підготовки фахівців туризму, що формує й розширює їхній науковий світогляд і життєві компетентності.

Синтез інтелектуальної та практичної діяльності упродовж вивчення курсу забезпечується здобутими студентами теоретичними та практичними знаннями з різних дисциплін, які згодом трансформуються у внутрішні стимули та переконання. Це вимагає значних зусиль під час виконання

самостійної роботи, проте згодом розкриваються широкі можливості для подальшого саморозвитку та самовдосконалення особистості.

Індивідуальний підхід реалізується через створення належних умов для творчої діяльності кожного студента з урахуванням індивідуальних особливостей та інтересів упродовж організації колективних, групових, парних форм роботи.

Суб'єкт-суб'єктна взаємодія досягається за допомогою конструктивного співробітництва між педагогом і студентами, студентом і студентами, що забезпечує досягнення оптимальних результатів навчально-виховного процесу.

Моніторинг рівня навчальних досягнень і рівня мотивації пізнавальної та творчої діяльності студентів здійснюється за допомогою залучення студентів до практичної діяльності, де вони повною мірою можуть засвідчити набуті знання та навички.

Міжпредметні зв'язки та використання інформаційно-комунікативних технологій дають змогу здійснювати комплексний підхід до засвоєння знань з ключової проблеми даного спецкурсу.

Навчання у спецкурсі починалися з дискусії про важливість розвитку зеленого туризму в Україні й можливості для цього на Прикарпатті.

Під час першої проблемної лекції за темою **«Зелений туризм: історія та сучасний стан»** висвітлено такі питання:

- основні поняття, суть і особливості ринку туристичних послуг у сільській місцевості;
- історія розвитку зеленого туризму;
- обґрунтування історичних етапів розвитку зеленого туризму на теренах України;
- зелений туризм у сучасному туристичному бізнесі.

Роботу студентів з теми **«Державна політика та державне регулювання в сфері зеленого туризму»** спрямували на удосконалення регулятивної функції загальнокультурної компетентності, що передбачає опанування такими напрямками професійної діяльності:

- програмно-правові основи розвитку зеленого туризму;
- принципи державної політики в сфері зеленого туризму;
- огляд міжнародних нормативно-правових і програмних документів із туризму;
- характеристика нормативно-правових й програмних документів загальнодержавного рівня: Конституції України, Закону України “Про туризм” інші нормативно-правові акти.

Студенти готували групові проекти «Ідеальний образ гостинної садиби в зеленому туризмі», брали участь у дискусії.

Опрацювання теми **«Основи менеджменту зеленого туризму на Прикарпатті»** передбачає такий зміст роботи:

- організація праці менеджера і власника, персонал гостинної садиби Прикарпаття;
- забезпечення умов безпечного відпочинку гостей (туристів);
- стандарти якості у сфері зеленого туризму: термінологія в зеленому туризмі, передумови для відкриття бізнесу в сфері зеленого туризму, стандарти оснащення житла, оформлення садиби і літніх будиночків, оформлення садиби для різних цільових груп, правила утримання садиби і приміщень.

Під час практичного заняття студенти презентували за допомогою інформаційних комп’ютерних технологій моделі оформлення літніх будиночків і садиби для різних цільових груп; колективно розробляли екологічний паспорт сільської садиби.

Під час дискусії та практичного заняття за темою **«Управління персоналом гостинної садиби на Прикарпатті»** студентам подавали рекомендації щодо удосконалення особистісної техніки ведення суперечки, розглянути ситуації, в яких бажано і в яких не треба вдаватися до прямої тактики мовленнєвого впливу. Студенти розкривали справжню сутність метафраз з підтекстовим змістом (Сподіваюсь, я вам не заважаю! Колись побачимось! тощо); розігрували ситуації з перетворенням їх з конфліктогенних на нейтральні та синтонні (конструктивні, позитивні, дружні); аналізували

діалогові ситуації за літературними творами; самооцінюють себе за результатами тестування («Чи вмієте ви сперечатися?», «Чи вмієте ви слухати опонента?»).

Важливу роль у спецкурсі відіграє тема *«Загальнокультурна компетентність майбутнього менеджера зеленого туризму»*, під час якої розглянули такі питання:

- складові і показники загальної культури менеджерів туризму;
- принципи формування комунікативної культури професійного спілкування менеджерів зеленого туризму;
- полілог культур як умова готовності до міжкультурного спілкування у сфері туристської діяльності;
- полікультурна комунікативна компетенція як результат взаємодії соціокультурної та соціолінгвістичної компетенцій;
- мовленнєва поведінка, мовленнєві ситуації, національний менталітет в системі взаємодії між менеджером зеленого туризму і клієнтами.

Практичне заняття з теми передбачало виконання таких завдань: визначення наголосу в професійних термінах, добір синонімів (різними мовами) до слів побутової лексики мешканців сільської місцевості, лексико-стилістична та лексико-граматична корекція професійних виразів; добір синонімічних приказок і прислів'їв до слів, що позначають стан людини; рольові ігри для розвитку вміння використовувати невербальні засоби комунікації; вправи на вироблення уміння обирати з кількох можливих варіантів стилістично найдоречніші і найвиразніші (виконували в парах). Завдання студенти виконували на основі поданих рекомендацій щодо використання невербальної знакової системи у діалоговому спілкуванні. Самостійно студенти повинні підготувати виступи-рекомендації на такі важливі для організації туристичного бізнесу теми: Як навчитися встановлювати контакти з людьми? Як привернути і утримати увагу слухачів? У чому полягає приязна поведінка співрозмовника? Чи можна дійти згоди шляхом компромісу? У виступах студенти використовували приказки,

прислів'я, афоризми, приклади з літературних джерел як факти, що підтверджують їхню думку.

Тема «Використання сучасних комунікативних та інформаційно-інноваційних технологій організації зеленого туризму на Прикарпатті» безпосередньо пов'язана з формуванням кумулятивно-трансляційної культури. Основні питання теми:

- сучасне інформаційне забезпечення сфери зеленого туризму;
- інструменти використання сучасних інформаційно-інноваційних технологій у туристській діяльності;
- розробка комплексних інтегрованих консалтингових систем для сфери зеленого туризму на Прикарпатті;
- застосування сучасних комунікативних технологій у розвитку зеленого туризму на Прикарпатті.

Під час самостійної роботи студенти добирали літературу з теми, використовуючи пошукові інтернет-сервери, а відтак засвідчували вміння розробляти рекламні буклети, шукати інші способи поширення знань та інформації про сільський зелений туризм; готували статті для преси, проводили пробні інтерв'ю для радіо та телебачення, виготовляли презентації для поширення в Інтернеті, брали участь у рольових іграх «консультація телефоном», «професійне безкультур'я».

Тему **«Культурознавчі особливості Прикарпаття та їх врахування у професійній діяльності менеджера з туризму»** студенти опрацьовують за такими напрямками:

- етноанімація як частина етнічної чи етнографічної екскурсії (туру);
- розроблення культурної програми для туристів, які подорожують на Прикарпатті;
- програми музеїв народної архітектури та побуту Прикарпаття;
- проведення виставок, ярмарок, конференцій на Прикарпатті;
- свята, фестивалі національної культури, що відбуваються на Прикарпатті.

Готуючи творчі проекти, студенти розробляють карти-схеми розвитку сільського туризму в регіоні; складають маршрути екскурсій для туристів різних вікових категорій; визначають культурні та дозвіллові об'єкти Прикарпаття.

Спецкурс завершує заняття з теми *«Перспективи розвитку туризму на Прикарпатті»*, що висвітлює такі проблеми:

- рекреаційні ресурси Прикарпаття;
- основні види туризму на Прикарпатті.;
- проблеми збереження туристичного потенціалу Прикарпаття;
- перспективні напрями розвитку туризму на Прикарпатті.

Під час підсумкового заняття проводиться узагальнювальне обговорення «Що дало мені вивчення спецкурсу?».

Під час проблемних лекцій студентів спонукають до дискусій із використанням отриманих знань з інших дисциплін:

- щодо правового поля сільського туризму, «тіньової» роботи більшості садиб;
- про можливість розвитку зеленого туризму в інших регіонах країни;
- про недостатній інтерес з боку професійних туроператорів;
- щодо відсутності організаційних, психологічних та інших навичок сільського населення, що приймають туристів;
- про якість соціальних передумов розвитку зеленого туризму, таких як: відповідна освіта сільських жителів, культура і манера їх поведінки, організація прийому та проживання туристів;
- основні фактори організації та розвитку бізнесу у сфері сільського зеленого туризму.

Після обговорення та опрацювання основних питань спецкурсу студенти повинні розробити творчі проекти, в яких наводять пропозиції та рекомендації щодо саморозвитку й самоосвіти сільських жителів (господарів сільських будинків) у сфері сільського зеленого туризму.

Під час роботи в спецкурсі використовували різні форми роботи: індивідуальні, парні, групові, колективні, що спонукало студентів урахувати думку кожного, працювати над особистісною технікою з формулювання запитань та відповідей; оскільки від цього залежить успіх виконання завдання. Студенти набували досвіду соціальної та професійної комунікативної поведінки.

Важливим напрямом роботи під час опанування майбутніми фахівцями змісту спецкурсу є організація їхньої самостійної роботи, мета якої полягає в розвитку внутрішньої та зовнішньої самоорганізації в роботі. Планування її змісту здійснюється у двох напрямках: теоретичному, що передбачає конкретизацію питань для самостійного вивчення, визначення обсягу знань та вмінь, ключових понять теми, формулювання запитань для самоконтролю, та практичному – реалізація системи завдань, визначення форм організації та контролю.

До системи самостійної роботи входять завдання різних рівнів: *репродуктивного*, що передбачають повторення, закріплення, відтворення, порівняння, перенесення способів діяльності; *дослідницького*, що передбачають активізацію творчого начала та самостійності студентів; *моделювання професійних ситуацій*, що вимагають активних дій щодо професійного вибору та нестандартного вирішення запропонованих завдань. Такі різноманітні види діяльності професійного спрямування сприятимуть формуванню стійкого позитивного ставлення до обраної професії. Крім того, запропоновані завдання надають змогу студентам використовувати різні способи отримання інформації, необхідної для розв'язання окреслених у завданнях проблем, оцінити рівень розвитку їхніх умінь і навичок, необхідних для професійної діяльності в галузі туризму.

Доцільність окресленої структури спецкурсу обумовлюється тим, що під час аудиторної та самостійної індивідуальної роботи студентів відбувається взаємопов'язане навчання й виховання, що й сприяє формуванню і знань, і

досвіду, і особистісних якостей студентів на ґрунті професійного матеріалу за допомогою спеціальної серії вправ і завдань.

Отже, практичне значення спецкурсу полягає в тому, що майбутні менеджери туризму озброюються фактичними знаннями й отримують певний досвід організації зеленого туризму, усвідомлюють гуманістичні аспекти своєї діяльності, розвивають творчі здібності. Крім того, завдяки поєднанню теорії з практикою, необхідності творчого використання раніше здобутих знань у нових конкретних ситуаціях, спецкурс не лише допомагає розкрити ціннісні аспекти майбутньої професійної діяльності, забезпечити поглиблення й розширення життєвого світогляду, а й сприяє розвитку культури пізнання та відображення світу, культури соціальної організації та регуляції, удосконалює кумулятивно-трансляційну культуру студентів, зорієнтованих на подальше професійне самовдосконалення.

На думку спеціалістів (В. Беспалько), створення таких інтегративних навчальних курсів – прогресивний шлях розвитку вищої професійної освіти й одна з умов її гуманізації й гуманітаризації.

Висновки з другого розділу

У процесі вирішення завдань формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму враховували основні тенденції модернізації професійної підготовки у вищих навчальних закладах, керувалися положеннями культурологічного, гуманістичного та компетентнісного підходів, як концептуальних та основоположних для нашого дослідження, а також ураховували вимоги особистісно-орієнтованого та діяльнісного підходів, оскільки дійшли висновку, що культура особистості виявляється в її діяльності, а загальнокультурна компетентність фахівця – у професійній діяльності і є продуктом цієї діяльності.

Вирішення основної проблеми дослідження – формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму – здійснили

з урахуванням потреб самих студентів, їх професійної діяльності та користувачів майбутніх послуг.

На основі визначення та розкриття суті культурологічного та компетентнісного підходів побудовано експериментальну модель загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму, структурними компонентами якої є когнітивна, моральна та комунікативна компетенції, сформованість яких визначається за найбільш вагомими параметрами та показниками, що дозволяють сфокусувати увагу на особистісних та професійних якостях та здібностях, ставленнях та цінностях майбутнього фахівця туристичної галузі.

Дійшли висновку, що теоретична модель загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму як модель кінцевого продукту загальнокультурної професійної підготовки студентів є орієнтиром для визначення пріоритетів у збагаченні змісту дисциплін фундаментального та професійно–практичного блоків культурологічним спрямуванням. У цю модель закладено необхідний мінімум змісту загальнокультурної підготовки, що забезпечує розвиток загальнокультурної компетентності фахівця

З'ясували, що загальнокультурну компетентність, як базову, надпредметну, необхідно формувати впродовж вивчення усіх дисциплін, що передбачені навчальним планом спеціальності. Відтак провідна ідея запропонованої експериментальної методики підготовки фахівців – об'єднання дисциплін гуманітарного та професійного блоків на основі міжпредметних зв'язків, що передбачало здійснення культурологічного спрямування змісту професійних дисциплін та підсилення професійного спрямування матеріалу дисциплін гуманітарного циклу, а також уведення коригувальної та завершальної ланки навчання у формі спецкурсу «Зелений туризм із культурознавчими аспектами», результатом навчання в якому стане сформована здатність здійснювати культуродоцільну професійну діяльність .

Довели, що рівень загальнокультурної компетентності можна визначити як за сукупністю його показників, так і поелементно, за найбільш суттєвими

для професійної діяльності менеджерів туризму компонентами, оскільки в кожному з них виявляються ознаки інших.

Встановлено залежність між когнітивним, моральним та комунікативним компонентами загальнокультурної компетентності.

Орієнтуючись на ті знання, уміння, ставлення, цінності, здатності, що подано в моделі та які обумовлюють функціонування загальнокультурної компетентності в професійній діяльності, було розроблено комплексну програму загальнокультурної підготовки для студентів 1-3 курсів.

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ТУРИЗМУ

У заключному розділі роботи представлено опис організації та методики проведення експериментально-дослідницької роботи відповідно до обґрунтованої теоретичної моделі дослідження процесу формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму; проаналізовано його стан до і після формувального експерименту; описано процедуру діагностування рівнів сформованої загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму; наведено порівняльні результати дослідження, їх кількісний та якісний аналіз.

Експериментально-дослідницька діяльність передбачала гіпотетичне прогнозування процесу її перебігу. Задля цього було побудовано теоретичну модель дослідження процесу формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму й визначено методику діагностування ефективності здійсненої роботи та доведення об'єктивності отриманих результатів.

3.1. Організація й методика проведення експериментального дослідження

Експериментальне дослідження передбачало створення такої технології формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму, за якої випускники ВНЗ досягли б достатнього рівня означеної компетентності. Попередньо було розроблено теоретичну модель процедури дослідження (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Теоретична модель процедури дослідження проблеми формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму

Під процедурою дослідження ми розуміли систему дослідницьких дій, спрямованих на досягнення конкретної мети. Процедура та наукові методи склали обрану нами техніку дослідження визначеної проблеми.

Як засвідчує рисунок 3.1, процес дослідження було спроектовано в 5 етапів, до яких віднесли попередній, підготовчий, основний, інтерпретаційний, кінцевий.

На попередньому етапі дослідження було обрано проблему та тему, обґрунтовано її актуальність та значення для педагогічної теорії та практики, уточнено предмет дослідження.

На підготовчому етапі здійснювали первинний збір інформації про предмет дослідження, тобто аналізували науково-методичну літературу, нормативні, навчальні документи та здійснювали попередню обробку

отриманої інформації, всебічно вивчили стан предмета дослідження, сформулювали мету і завдання подальшої роботи, визначили адекватні методи дослідження, провели апробацію зібраної інформації.

На основному етапі проводили педагогічний експеримент, здійснювали констатувальний і підсумковий контроль та обробляли отримані результати, що допомогло підтвердити ефективність запропонованої моделі формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

Під час інтерпретаційного етапу дослідження сформулювали попередні теоретичні та практичні висновки, здійснили педагогічну інтерпретацію отриманих результатів, що допомогло підтвердити результативність дослідницької діяльності та наукову обґрунтованість репрезентованої педагогічної моделі.

На кінцевому етапі дослідження перевіряли та уточнювали отримані результати в більш широкому досліді – на практиці через упровадження розроблених рекомендацій і навчально-методичного забезпечення в практику роботи ВНЗ, проведення відкритих занять з подальшим обговоренням, апробацію результатів дослідження на наукових конференціях, що допомогло сформулювати загальні висновки здійсненої роботи.

Перед переходом на кожний наступний етап дослідження під впливом отриманої додаткової інформації уточнювали спроектовану модель та умови формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму й визначали напрям подальших пошуків.

Планування дослідження відбувалося відповідно до наукових принципів:

- *об'єктивності* – дослідження проводилося за реальних умов, об'єктивність його результатів доведено за допомогою багаторазових зрізів, розглядалися результати, що відповідали позиції дослідника і протилежні тощо;
- *визначення основних чинників*, що впливають на результати процесу навчання;
- *руху від абстрактного до конкретного*;

- *співвідношення існуючого, досягнутого і перспективного, що простежувалося за допомогою моделі дослідження; єдності дослідного та навчально-виховного процесів;*
- *системного та діяльнісного підходів.*

Ці положення використовували творчо, відповідно до мети дослідження.

Для перевірки ефективності спроектованої педагогічної моделі формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму ми обрали паралельну методику експерименту, тобто таку, що передбачає визначення експериментальних та контрольних груп. Склад груп був ідентичним як за навчальними, так і соціальними ознаками.

Для участі у формувальному експерименті було обрано 200 студентів: 4 контрольні групи по 24-26 студентів та 4 експериментальні групи по 24-26 студентів інституту Туризму ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Тернопільського національного економічного університету та Уманського державного університету імені Павла Тичини за принципом однієї схожості – студенти 1 курсу напряму підготовки 6.140103 – Туризм. Першокурсників за респондентів обрали тому, що передбачена нами технологія професійної підготовки охоплювала чотири роки навчання - з 1 по 4 курси. Визначаючи необхідну і достатню кількість учасників експерименту в одній групі, ми керувалися поняттям «малої вибірки», яку можна використовувати в педагогічному експерименті. Теоретичні положення для оцінки характеристик малих вибірок вперше розробив англійський статистик В.Госсет (1908р.), який друкував свої праці під псевдонімом Ст'юдента. Пізніше теоретичні питання малих вибірок були розвинуті Р.Фішером (1925р.) та іншими [108], а з 80-х років ХХ століття малі вибірки стали використовувати в педагогічних дослідженнях [220].

Відповідно до вимог малої вибірки для порівняння результатів достатньо мати в експериментальній групі 24 респонденти, оскільки математична статистика стверджує, що після цього числа дані, які зіставляють, починають повторюватися. Отже, аналізуючи результати дослідження на матеріалі

чотирьох академічних груп, можна дійти висновку про характеристику цілої популяції.

У процесі підготовки до формувального експерименту важливе місце було відведено визначенню та уточненню перемінних та їх показників. Визначення перемінних здійснювали з урахуванням причиново-наслідкових відношень.

Під «перемінною» розуміли певну характеристику досліджуваного явища, що інформує про те, з якої саме позиції розглядають ці явища і є параметрами самого явища. До прикладу, за параметри загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму в результаті наукового пошуку було обрано когнітивну, моральну та комунікативну компетенції, які, доповнюючи одна одну, характеризують загальний стан досліджуваного феномена. Крім того, було визначено й параметри кожної із зазначених компетенцій. Так, рівень сформованості когнітивного компонента загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму визначали за такими параметрами: 1/ навички пошуку, обробки, аналізу інформації з різних ресурсів; 2/ творче використання інформації з урахуванням культурологічного аспекту професійної ситуації; 3/ здатність до самоосвіти та саморозвитку; 4/ розуміння цінності фахових та культурологічних знань для професійної діяльності.

Під «показником» розуміли характерну ознаку явища, яку можна спостерігати і за якої можна дійти висновку про наявність самого явища. До прикладу, такий параметр-характеристуку когнітивної компетенції, як творче використання інформації з урахуванням культурологічного аспекту професійної ситуації, можна спостерігати й діагностувати за такими показниками, як прагнення до самовираження; ставлення до професійної творчості в колективі, що виявляється відповідно до культурологічного аспекту ситуації; вміння творчо використовувати культурологічну інформацію в процесі професійної підготовки; наявність власних ідей щодо створення продукту професійної діяльності з культурологічним аспектом; ставлення до шаблонів у професійній діяльності.

Подібні показники було визначено до кожного параметра загальнокультурної компетентності, що дозволило нам за допомогою замірів об'єктивно відобразити реальний стан справ до формувального експерименту й після нього.

У здійсненому дослідженні залежними перемінними є конкретний продукт навчально-професійної діяльності, тобто певні дії та їх результат, якість яких указує на рівень загальнокультурної компетентності, скажімо, такі, що характеризують в експериментальному дослідженні культуру ділового спілкування менеджерів туризму: розуміння та прийняття іншого, терпимість до всіх типів партнерів за будь-яких ситуацій, здатність створювати тексти комунікативного призначення, цілісні за змістом та емоційним виразом, дотримання етичних норм спілкування, ставлення до мови як необхідного чинника професійного становлення.

Незалежними перемінними є чинники, від яких залежить якість залежних перемінних. Головні незалежні перемінні – це структура та технологія навчання. Усі інші чинники, які можуть бути побічними причинами змін залежних перемінних (умови підготовки та створення продукту навчальної діяльності, якість запропонованих завдань) ми намагалися вирівняти впродовж проведення експерименту і, особливо, контрольних зрізів.

Для діагностування досягнення мети дослідження було визначено та охарактеризовано 3 рівні загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму: високий, достатній і недостатній, реальність існування яких перевірено під час констатувального експерименту. Щоб об'єктивно перевірити й оцінити підготовленість майбутніх фахівців, було розроблено методику виявлення, вимірювання та оцінювання компетентності (див. розділ 3.2. Сучасний стан формування загальнокультурної компетентності та процедура діагностування рівнів її сформованості в майбутніх менеджерів туризму).

Методика діагностування складалася із сукупності завдань, загальна кількість яких визначалася необхідною надійністю контролю /г/. Для

контрольних зрізів дослідження достатня надійність контролю дорівнює 0,7. Користуючись спеціальним графіком визначення надійності контрольного завдання [28], дізналися необхідну кількість /n/ операцій, показників у сукупності завдань, що, відповідно, впливає на визначення кількості самих завдань (рис. 3.2).

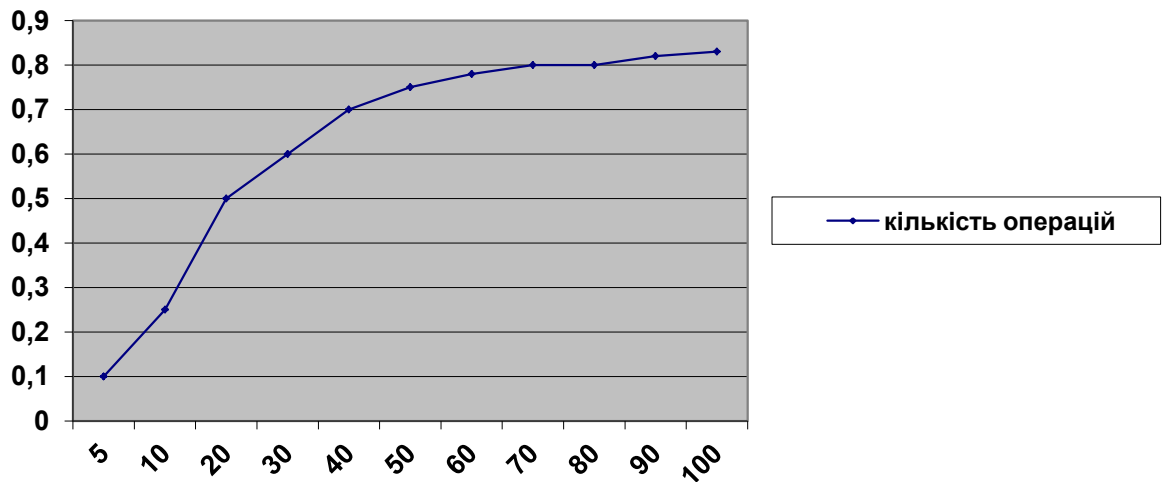

Рис. 3.2. Графік визначення надійності контрольного завдання

За допомогою графіка на рис. 3.2 встановили, що для 70 % надійності контролю необхідно продіагностувати не менш, як 40 операцій, що, враховуючи інтегрований характер окремих показників, і закладено до методики діагностування. Упродовж проміжного контролю між контрольними зрізами залучали меншу кількість операцій, переважно складових 1-2 завдань відповідно до етапу навчання.

Для вимірювання змін, що відбуваються під формувальним впливом навчання в залежних перемінних, було уведено відповідні показники, які визначили за допомогою аналізу взаємодії залежних і незалежних перемінних у ході пошукового експерименту, - це культура пізнання й відображення світу, культура соціальної організації та регуляції в праці, управлінська культура, культура міжособистісної взаємодії, культура ділового спілкування, інформаційна культура. За цими показниками та за допомогою адекватних одиниць виміру проводилось оцінювання виконаних операцій. Порівняння

правильно виконаних респондентом операцій /а/ до еталону виконання /б/ надало можливість визначити коефіцієнт /К/ сформованості, або засвоєння певних дій. За формулою $K=a/b$ вимірювали якість виконання окремої операції контрольного завдання. За В. Беспальком [17], якщо К більше або дорівнює 0,7, процес навчання можна вважати завершеним, тому що з'являється здатність удосконалювати свої знання в процесі самоосвіти; знання та вміння, засвоєні з коефіцієнтом меншим за 0,7, сприяють в наступній діяльності появі систематичних помилок, які сам діяч не здатний виправити.

Контроль за зміною перемінних здійснювали за допомогою експериментальних зрізів, де були задіяні контрольні процедури декількох видів (опитування, бесіда, анкетування, експертна оцінка) (див. підрозділ 3.2. Процедура діагностування рівнів сформованої загальнокультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму).

Було проведено пошуковий, контрольний та підсумковий зрізи.

Кожен експериментальний зріз мав чітко визначену мету, перевіряв конкретні одиниці контролю; до кожного були підготовлені контрольні завдання, технічні засоби. Запропоновані контрольні матеріали були однакові для всіх учасників експерименту, посилені для виконання, їх обсяг та тривалість відповідали характеру всього дослідження і можливостям студентів; для замірів були попередньо визначені якісні критерії та кількісні показники їх оцінки.

Об'єктивність отриманих результатів доводили за допомогою порівняння даних контрольних та експериментальних груп та методів математичної статистики, з-посеред яких використовували метод середніх величин, вибіркового методу і кореляційний аналіз. Обчислювали такі статистичні показники: середнє арифметичне значення, помилку середнього арифметичного (m). Вірогідність розходжень між вибірковими величинами (p) визначалася за допомогою параметричного критерію Стьюдента (t) незалежних вибірок за формулою:

$$t = \frac{|\bar{x} - \bar{y}|}{\sqrt{m_x^2 + m_y^2}} \quad (3.1)$$

У наведеній формулі \bar{x}, \bar{y} - вибіркові середні арифметичні;
 n_x, n_y – об'єми вибірок X та Y;
 m_x, m_y – стандартні похибки вибірок X та Y.

Граничні значення t-критерію встановлювали за таблицею Стьюдента за визначеною надійністю ($p \geq 95\%$) і числа ступенів вільності $f = n_x + n_y - 2$.

Для дослідження впливу запропонованої методики на рівень загальнокультурної компетентності застосовували критерій однорідності χ^2 (хі-квадрат), емпіричне значення якого визначали за формулою:

$$\chi^2 = n \cdot m \cdot \sum_{i=1}^l L \frac{\left(\frac{n_i - m_i}{n - m}\right)^2}{n_i + m_i} \quad (3.2)$$

де L - градації балів у порядковій шкалі;
n - вектор балів для експериментальної групи;
m - вектор балів для контрольної групи;
 n_i - кількість членів експериментальної групи, які отримали i-й бал;
 m_i - кількість членів контрольної групи, які отримали i-й бал;

Критичні значення χ^2 - критерію для рівня значущості $\alpha = 0,05$ і різних, менших за 10, градацій шкали відношень наведено в таблиці 2. 9.

Таблиця 3.1

Критичні значення χ^2 - критерію

L-1	1	2	3	4	5	6	7	8	9
χ^2	3,84	5,99	7,82	9,49	11,07	12,59	14,07	15,52	16,92

Для дослідження взаємозв'язків між ранжованими показниками використовували ранговий коефіцієнт кореляції Спірмена r_{xy}^S за формулою:

$$r_{xy}^S = 1 - \frac{6 \cdot \sum (d_x - d_y)^2}{n^3 - n}, \quad (3.3)$$

де d_x, d_y – ранги показників X та Y;
n - об'єм вибірки.

Надійність пунктів анкет оцінювали за допомогою коефіцієнта альфа Кронбаха α за формулою:

$$\alpha = \frac{m}{m-1} \cdot \left(1 - \frac{\sum_{i=1}^m \sigma_i^2}{\sigma_t^2} \right), \quad (3.4)$$

де m – число пунктів анкети;

- σ_i^2 - дисперсія оцінок респондентів відповідно до кожного пункту анкети;
- σ_t^2 - дисперсія суми відгуків кожного респондента відповідно до пункту анкети.

При $\alpha \geq 0,71$ пункти анкети визнавалися узгодженими. Статистичну обробку матеріалу здійснювали на персональному комп'ютері з використанням електронних таблиць та пакета прикладних програм «Statistika 6.0».

Основний етап дослідження – формувальний експеримент – тривав 4 роки (2010-2014) і умовно складався з двох частин: I/ 2010-2013 рр, – формування загальнокультурної компетентності засобами цілеспрямованого використання дисциплін гуманітарного, фундаментального і професійного циклів, об'єднаних положеннями культурологічного, компетентнісного та міждисциплінарного підходів; 2/ 2013-2014 рр. – узагальнення, систематизація набутих знань, умінь, навичок, їх корекція й усвідомлення значущості для подальшої самореалізації в професійній діяльності, доведення навчання до завершального стану, тобто до достатнього рівня загальнокультурної компетентності засобами спецкурсу, який тісно взаємопов'язаний з попередньо вивченими професійними та гуманітарними дисциплінами та наступною виробничою практикою.

Ми не ставили собі за мету змінити існуючу структуру підготовки студентів, хоча розуміли, що з часом це станеться під впливом зміни мети навчання через запровадження компетентнісного та культурологічного підходів. На сучасному етапі підготовки фахівців уважали за необхідне удосконалити зміст існуючої структури процесу навчання, посилити взаємозв'язки між його компонентами, збагатити їх загальнокультурною спрямованістю і додати спецкурс з культурознавчими аспектами, який виконує роль узагальнювальної та коригувальної ланки означеної структури. Відтак

існуюча структура перетворюється в цілісну систему, що повинно значно підвищити ефективність загальнокультурної підготовки фахівців.

3.2. Сучасний стан формування загальнокультурної компетентності та процедура діагностування рівнів її сформованості в майбутніх менеджерів туризму

Перед початком формувального експерименту було проведено пошуковий експеримент, мета якого – з'ясувати сучасний стан процесу формування загальнокультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму, що допоможе визначитися з напрямками її подальшого удосконалення, та охарактеризувати рівні її сформованості в бакалаврів. Для дослідження обрали 102 студентів 4 курсу, які навчаються за спеціальністю «Туризм» у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника та Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. Основними методами дослідження були аналіз нормативних навчальних документів, експертне опитування, анкетування, спостереження, інтерв'ювання, тестування.

Загальнокультурна компетентність є базовою, надпредметною, тому повинна формуватися впродовж вивчення усіх дисциплін, що передбачені навчальним планом спеціальності. Відтак необхідно визначити потенційні можливості змісту підготовки бакалаврів за спеціальністю «Туризм» впливати на формування зазначеної ключової компетентності.

У роботі керувалися положенням про те, що культура особистості виявляється в її діяльності, а загальнокультурна компетентність фахівця – у професійній діяльності і є продуктом цієї діяльності. Проблема в тому, що за період навчання у ВНЗ неможливо дати вичерпний обсяг знань, сформувати досконалі професійні вміння, навички, що складають підґрунтя компетентності. Відтак постає завдання - визначити необхідний мінімум змісту підготовки, що забезпечить загальнокультурну компетентність у професійному житті.

Нормативна частина змісту навчання визначена освітнім стандартом України, тобто освітньо-професійною програмою підготовки бакалавра за напрямом «Туризм», а зміст варіативної частини повинен розробляти навчальний заклад самостійно.

У навчальних планах нормативною частиною передбачено вивчення дисциплін таких циклів: гуманітарної та соціально-економічної, природничо-наукової та загальноекономічної, професійної та практичної підготовки.

Дисципліни гуманітарного циклу забезпечують загальноосвітню підготовку і є обов'язковими для студентів різних профілів підготовки. Серед таких дисциплін – психологія, соціологія, політологія, українська мова професійного спрямування, іноземна мова професійного спрямування, економічна теорія, правознавство, історія України, філософія, релігієзнавство, етика і естетика, логіка, культурологія. Відтак, вважаємо, що потенційні можливості дисциплін гуманітарного блоку є досить значними для гуманізації освіти в туризмі, проте вони лише дотичні до процесу формування загальнокультурної компетентності фахівця туристської галузі, оскільки професійно не зорієнтовані.

Цикл дисциплін природничо-наукової та загальноекономічної підготовки є фундаментальною базою для підготовки менеджерів туризму, оскільки формує систему знань і вмінь, необхідних для ведення діяльності туристичного підприємства та аналізу економічної та туристичної ситуації. До блоку цих дисциплін увійшли вища математика, статистика, інформатика та комп'ютерна техніка, сучасні інформаційні технології, туристичні ресурси України, туристське країнознавство, рекреаційна географія, рекреологія, економіка підприємства, основи менеджменту, основи маркетингу, основи наукових досліджень, безпека життєдіяльності, охорона праці, екологія. Такий широкий і фундаментальний комплекс дисциплін засвідчує близькість освіти в туризмі до економічної концепції розвитку туризму як галузі народного господарства країни.

До циклу дисциплін професійної та практичної підготовки увійшли такі: діяльність туристської самодіяльної організації, спортивний туризм, історія туризму, рекреаційні комплекси, правове регулювання туристичної діяльності, технологія туристської діяльності, технологія готельної справи, організація туризму, організація рекреаційних послуг, організація послуг харчування, організація транспортних послуг, організація анімаційних послуг, інформаційні системи і технології в туризмі, економіка і ціноутворення в галузі туризму, бухгалтерський облік туристичної діяльності, маркетинг туризму, менеджмент туризму, аналіз діяльності підприємств туризму, ділова іноземна мова.

Цикл професійно-орієнтованої підготовки покликаний забезпечити майбутніх фахівців знаннями та вміннями в галузі просування та реалізації туристичного продукту, екскурсійного обслуговування, формує у них сучасне економічне мислення, навички аналізу і прогнозування розвитку туристичних ресурсів, прийняття ефективних управлінських рішень. Зазначені дисципліни забезпечують формування системи наукових знань про загальні об'єкти вивчення, якими є споживач і туристичний продукт, але, на жаль, без опори на знання, отримані під час вивчення дисциплін гуманітарного блоку. Натомість, наукові дослідження (О. Артем'єва, М. Макеєва, Р. Мільруд) засвідчують, що міждисциплінарні процеси допомагають студенту реалізувати прагнення до творчої свободи й застосовувати гуманітарні здібності, а також підвищувати вмотивованість до професійної діяльності, внаслідок чого студент отримує системну, метапредметну освіту [7].

Варіативна частина навчальних планів містить вибіркочу частину професійно зорієнтованих дисциплін і має суттєві розбіжності в різних навчальних закладах, оскільки формується навчальним закладом самостійно. Вибіркова частина змісту освіти може змінюватися відповідно до різних чинників: потреб ринку праці, розвитку матеріально-технічної бази ВНЗ, кваліфікації викладачів, бажання студентів.

Так, наприклад, до циклу вибіркових дисциплін Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича увійшли фізична та

соціально-економічна географія світу, туризмознавство, країнознавство, організація послуг гостинності, міжнародний туризм, картографія і картокреслення, сільський зелений туризм, екологічний туризм, міжнародна економіка, міжнародні відносини та міжнародне право, туристичний практикум, педагогіка, методика викладання предмету в середній школі. Такий комплекс дисциплін вибіркового циклу свідчить про економічне і, частково, педагогічне спрямування процесу підготовки менеджерів туризму, без орієнтації на гуманістичну парадигму освіти.

Бердянський університет менеджменту і бізнесу пропонує студентам опанувати такі дисципліни варіативного блоку: туроперейтинг, релігійний туризм та паломництво, основи музеєзнавства, психологія міжособистісного спілкування; діловий протокол та етикет, культурологія, іміджологія і PR у туризмі, реклама в туризмі, етнокультура та антропологія тощо, що свідчить про намагання усунути недоліки сучасної туристської освіти та модернізувати її відповідно до сучасних завдань гуманізації освіти.

У Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка до циклу вибірових дисциплін майбутніх менеджерів туризму ввійшли такі: організація дозвілля, туристичні ресурси рідного краю, основи музеєзнавства, діловий етикет, культурний сервіс і туризм, мистецтвознавство, релігієзнавство, географія міжнародного туризму, організація краєзнавчо-туристичної діяльності в школі та інші. На нашу думку, такий комплекс дисциплін культурологічного спрямування суттєво змінює вектор економічної освіти, переорієнтовуючи зміст навчання на людину, її здоров'я, реалізацію потреб в інтелектуальному, культурно-духовному розвитку.

У таблиці 3.2 подано результати аналізу вибіркової частини навчальних планів університетів напряму підготовки 6.140103 «Туризм» щодо визначення питомої частки дисциплін гуманістичного та культурологічного спрямування.

**Розподіл дисциплін
вибіркової частини навчальних планів ВНЗ
напряму підготовки 6.140103 «Туризм»**

Назва вищого навчального закладу	Дисципліни вибіркової частини навчальних планів		
	Економічного спрямування (%)	Гуманістичного спрямування (%)	Культурологічного спрямування (%)
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка	51,4%	24,3 %	24,3 %
Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган- Барановського	44,5 %	22,2 %	33,3 %
Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна	71,5 %	28,5 %	—

Продовження таблиці 3.2

Одеський національний економічний університет	25 %	25 %	50 %
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана	44,4 %	11,2 %	44,4 %
Чернівецький національний університет імені Ю.Федьковича	100 %	–	–

Систематизація результатів аналізу навчальних планів, подана в табл.3.2, засвідчила, що у більшості проаналізованих нами вибіркової частини навчальних планів ВНЗ сумарна частка гуманітарних та культурологічних дисциплін складає більш, ніж 50% від загальної кількості дисциплін вибіркової частини. Такі дані дозволили зробити висновок про тенденцію у вищих навчальних закладах підсилювати змістовий аспект нормативної підготовки майбутніх менеджерів туризму дисциплінами культурологічного спрямування, хоча вони не передбачені змістовою структурою навчальних планів, у яких є лише блоки гуманітарних, економічних та професійних дисциплін.

До навчального плану підготовки фахівців з туризму включено також різні види практик: навчальну ознайомчу, навчальну туристську, виробничу технолого-організаційну, виробничу комплексну, під час яких студенти

опановують навички організації та проведення різних видів туристських походів, ознайомлюються із специфікою діяльності туристичних фірм.

Аналіз чинних навчальних планів підготовки менеджерів туризму дав змогу виявити обсяг інформації, згрупованої за блоками. Відтак фахівець у галузі туризму повинен володіти цілісною системою знань, складовими якої є соціальні, культурологічні, історичні, гуманітарні, екологічні, рекреаційні, правові, математичні, інформаційні, технологічні та інші знання для того, щоб виконувати свої професійні функції на таких посадах, як: директор оздоровчого, спортивного, туристського комплексу; керівник туристичного підприємства та готельного господарства; завідувач бюро подорожей та екскурсій; начальник туристичної бази і туристичного табору; директор (керівник) малого підприємства в галузі туризму; організатор подорожей та екскурсій; керівник туристичної групи; головний метролог туристських послуг; консультант з туризму в апараті органів державної влади; інспектор з туризму та з ліцензування туристської діяльності; головний фахівець із туризму; інструктор-методист з туризму тощо.

Кожний з навчальних предметів будь-якого блоку дисциплін виконує свою конкретну функцію у формуванні системи знань із спеціальності, збагачуючи світоглядну, економічну чи професійну компетенцію, натомість жоден з них не узагальнює в собі компоненти всіх трьох складових професійної підготовки – гуманітарної, економічної та професійної. Відтак припустили, що інтегративного знання з культуродоцільної професійної діяльності, зорієнтованої на людину, й досвіду його застосування в майбутній професії студенти не отримують.

Для перевірки висловленого припущення було здійснено анкетне опитування студентів, під час якого було запропоновано визначити дисципліни, що найбільш впливають на формування загальнокультурної компетентності менеджера туризму. Результати аналізу відповідей опитуваних становлять своєрідну рейтингову шкалу дисциплін (див. табл.3.3).

Таблиця 3.3

**Дисципліни, що найбільше впливають
на формування загальнокультурної компетентності
студентів – майбутніх менеджерів туризму
(за оцінками студентів 4 курсу, пошуковий експеримент)**

№ п/п	Дисципліна	Блок дисципліни	Кіль- кість голосів (%)
1	-Культурологія	ГЕСП	96
2	-етика і естетика	ГЕСП	82
3	-релігієзнавство	ГЕСП	78
4	-інформатика та комп'ютерна техніка	ПНЕП	76
5	-історія України	ГЕСП	68
6	-українська мова професійного спрямування	ГЕСП	63
7	-іноземна мова професійного спрямування	ГЕСП	63
8	-економічна теорія	ГЕСП	44
9	-ділова іноземна мова	ППП	38
10	-психологія	ГЕСП	28
11	-соціологія	ГЕСП	16
12	-політологія	ГЕСП	7
13	-філософія	ГЕСП	3
14	-правове регулювання туристичної діяльності	ППП	1

Отже, як засвідчує таблиця 3.3, серед дисциплін, що найбільше сприяють формуванню загальнокультурної компетентності, студенти-випускники ВНЗ перевагу надають дисциплінам гуманітарного та соціально-економічного блоку (в таблиці 3.3 – ГЕСП). До таких студентами було віднесено майже всі дисципліни цього блоку, крім логіки, хоча, на нашу думку, й ця галузь

наукового знання містить значні можливості для розвитку інтелектуальних здібностей та ціннісних орієнтирів особистості.

З блоку дисциплін природничо-наукової та загальноекономічної підготовки (в таблиці 3.3 – ПНЕП) студенти назвали «Інформатику та комп'ютерну техніку» (76% респондентів), розуміючи значення цих засобів пізнавальної діяльності для майбутнього фахівця.

З-посеред дисциплін блоку професійної та практичної підготовки (в таблиці 3.3 – ППП) було вибрано ділову іноземну мову (28% респондентів) та правове регулювання туристичної діяльності (1 % респондентів). Жодного разу студенти не згадали вплив інших дисциплін на формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму. Це підтверджує наше гіпотетичне припущення, зроблене за допомогою аналізу навчальних планів підготовки фахівців, щодо слабкої міжпредметної інтеграції дисциплін різних блоків підготовки та відсутності в більшості з них впливу на формування такої ключової компетентності особистості.

Для з'ясування ставлення студентів до культурологічного аспекту майбутньої професійної діяльності запропонували їм визначити пріоритетні компетенції менеджера туризму для роботи за спеціальністю. Після статистичного аналізу отриманого масиву відповідей на основі обчислення повторюваності відповідей було складено рейтинг пріоритетів професійних компетенцій майбутніх менеджерів туризму. Результати опитування подано в таблиці 3.4.

За даними таблиці 3.4 видно, що майбутні фахівці вважають пріоритетними

Таблиця 3.4

**Пріоритети професійних компетенцій
майбутніх менеджерів туризму**

№№ п/п	Професійні компетенції	Кількість голосів (%)
1	-пошук, обробка та аналіз інформації	87
2	-застосування набутих знань на практиці	86
3	-здатність до самоосвіти	78
4	-володіння комп'ютерною технікою	77
5	-міцні знання з фахових дисциплін	75
6	-комунікабельність	73
7	-уміння працювати в команді	63
8	-знання іноземних мов	46
9	-здатність творчо реалізовувати набуті знання та навички	45
10	-здатність діяти автономно, самостійно приймати рішення	16
11	-досвід роботи в полікультурному середовищі	7
12	-уміння мотивувати для досягнення цілей	5
13	-толерантність і повага до інших	5
14	-здатність діяти, керуючись етичними міркуваннями	2
15	-знання історії, культури України та інших держав	1
16	-правильне сприйняття інших релігійних чи культурних особливостей	1
17	-здатність до співпереживання	1
18	-здатність приймати рішення, керуючись етичними міркуваннями	1

такі аспекти професійної діяльності, як пошук, обробку та аналіз інформації (87% респондентів); застосування набутих знань на практиці (86 % респондентів); здатність до самоосвіти (78% респондентів); володіння комп'ютерною технікою (77% респондентів).

Натомість студенти не вважають важливими для майбутньої професії такі якості, як здатність діяти, керуючись етичними міркуваннями (2% респондентів); знання історії, культури України та інших держав (1% респондентів); правильне сприйняття інших релігійних чи культурних особливостей (1% респондентів); здатність до співпереживання та прийняття рішення, керуючись етичними міркуваннями (1% респондентів). На наш погляд, такі пріоритети склалися в студентів під впливом фундаментальних та професійних дисциплін, зміст яких не зорієнтовано на культурологічну парадигму сучасної освіти.

На наступному етапі пошукового експерименту необхідно було визначити й описати реально існуючі рівні загальнокультурної компетентності у студентів ВНЗ спеціальності «Туризм», що сформувалися під впливом існуючої організаційно-змістової системи навчання, тобто з'ясувати кількісне та якісне виявлення загальнокультурної компетентності в цілому та кожного з її компонентів, а також визначитися з процедурою діагностування.

Аналіз структури та змісту підготовки майбутніх менеджерів туризму, а також теоретично обґрунтована структура загальнокультурної компетентності менеджера туризму, що ґрунтується на сформованих когнітивній, моральній та комунікативній компетенціях, стали вихідним матеріалом для визначення рівневої характеристики її сформованості.

Посади, які можуть обіймати бакалаври зазначеної спеціальності, та адекватні їм професійні функції потребують високого рівня культури пізнання та відображення світу, культури соціальної організації та регуляції, управлінської культури, культури міжособистісної взаємодії, культури ділового спілкування та сформованої інформаційної культури, що є складовими когнітивної, моральної та комунікативної компетенцій. Професійні

функції менеджерів туризму характеризуються високою частотністю застосування на практиці елементів зазначеного комплексу культурного досвіду. Саме ці чинники й обумовили обрати когнітивну, моральну і комунікативну компетенції за критерії діагностування загальнокультурної компетентності, оскільки вони є найбільш вагомими показниками її сформованості.

Сучасна психолого-педагогічна наука пропонує чимало діагностуючих методик для визначення рівнів окремих видів компетенцій фахівців. Окремі компоненти описаних раніше методик ми використали для визначення рівнів сформованої загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

Для діагностування використовували діагностичні картки самооцінки (додатки А, В, Е, Ж, З, К), де студенти самостійно визначали ступінь вияву (від 1 до 0: 1; 0,75; 0,5; 0,25; 0) певного показника відповідного параметру когнітивної, моральної чи комунікативної компетенції, представленого в моделі ЗКК.

Експертне діагностування здійснювали викладачі, які безпосередньо навчали студентів, або студенти за допомогою взаємооцінювання. Для цього було визначено показники, дотичні до представлених у моделі загальнокультурної компетентності, натомість вони поглиблювали характеристику певного критерію ЗКК. Це надавало можливість для об'єктивного оцінювання, оскільки відбувалося зовнішнє діагностування стосовно особистості.

Так, для діагностування когнітивної компетенції застосовували діагностичні карти самооцінки та експертної оцінки культурологічного аспекту професійних знань та готовності до самоосвіти й саморозвитку, представлені в додатках А, Б. Експертну оцінку сформованого когнітивного компонента загальнокультурної компетентності здійснювали за 34 показниками. Параметр *навички пошуку, обробки, аналізу інформації з різних ресурсів* оцінювали за показниками: схильність до синтезу та узагальнення; пам'ять та її

оперативність; уміння слухати; уміння володіти різними видами читання; уміння виокремлювати та засвоювати конкретний зміст; схильність до аналізу отриманої інформації; уміння працювати в бібліотеці, Інтернеті, з комп'ютером; уміння орієнтуватися в класифікації джерел; уміння володіти різними прийомами фіксації прочитаного; уміння користуватися оргтехнікою та банком комп'ютерної інформації. Параметр *когнітивної компетентності творче використання інформації з урахуванням культурологічного аспекту професійної ситуації* діагностували за показниками: прагнення до самовираження; ставлення до професійної творчості в колективі, що виявляється відповідно до культурологічного аспекту ситуації; уміння творчо використовувати культурологічну інформацію в процесі професійної підготовки; наявність власних ідей щодо створення продукту професійної діяльності з культурологічним аспектом; ставлення до шаблонів у професійній діяльності. Параметр *здатність до самоосвіти та саморозвитку* експерти оцінювали за показниками: планування самоосвіти (визначення її напрямів та змісту); власний рівень теоретичної та практичної підготовленості до професійної діяльності; навички самостійної навчально-пізнавальної діяльності; самостійний пошук інформації з метою саморозвитку. За такими показниками, як: розуміння завдань професійної діяльності в галузі туризму; рівень професійних знань та вмінь; рівень культурологічних знань та вмінь; готовність до здійснення професійної культуродоцільної діяльності, – експерти визначали сформованість параметру когнітивної компетенції *розуміння цінності фахових та культурологічних знань для професійної діяльності*.

За критерії діагностування сформованої моральної компетенції як компонента загальнокультурної компетентності відповідно до структурно-компонентної моделі ЗКК було обрано такі складові, як *культура соціальної організації та регуляції, управлінська культура, культура міжособистісної взаємодії* студентів випускних курсів університетів.

Для діагностування організаційно-регулятивної культури використовували опитувальник Куінна й Камерона OSAI [53]. Відтак для самооцінювання

ставлення студентів до різних стилів організації, керування та лідерства використовували шість ключових вимірів організаційно-регулятивної культури майбутнього фахівця, а саме: уявлення про прогресивні ознаки організації діяльності в колективі, стиль лідерства в організації навчальної та практичної діяльності; стиль взаємовідносин в команді, здатність до використання чинників, що зміцнюють організацію, уміння визначати стратегічні цілі організаційної діяльності; здатність визначати критерії успіху.

Для визначення рівнів розвитку управлінської культури майбутніх менеджерів туризму та його окремих складових послуговувалися ідеями раніше розроблених тестових методик [33]. Відтак здатність формувати сприятливий соціально-психологічний клімат в колективі для високоякісного вирішення виробничих завдань діагностували за показниками, представленими в експериментальній моделі ЗКК, а показники діагностування поведінкового, емоційного, комунікативного компонентів культури міжособистісної взаємодії дещо розширили. Ставлення до оточуючих визначали за показниками домінування над іншими, *дружелюбність*; «Я-концепцію» у взаєностосунках діагностували за такими показниками: *відчужений, критичний, покірний, сором'язливий, невпевнений, слухняний, доброзичливий, відповідальний*; здатність до налагодження стосунків – за показниками: *напружений у взаємовідносинах, проблеми у вислуховуванні партнера, здатність до співпраці та взаємодопомоги, здатність уникати конфліктів* (додаток В).

Одним з найбільш поширених методів вивчення міжособистісних стосунків у сформованих групах і колективах є соціометрична методика взаємооцінювання [41], яку ми й використовували для з'ясування культури міжособистісної взаємодії у студентів (додаток Д), а також застосовували тестову методику самооцінки (за методикою Т. Лірі) [188] для вивчення якості взаємовідносин майбутніх менеджерів з оточуючими (додаток Е).

Для вивчення здатності майбутніх менеджерів туризму до визначення найбільш ефективного стилю організації професійної діяльності та управління трудовим колективом використовували експертну оцінку. Діагностична карта

експертної оцінки морального компонента загальнокультурної компетентності складалася з шести ключових вимірів організаційної та управлінської культури менеджера туризму (характеристики трудового колективу, діяльність лідера в колективі, керування колективом підлеглих, чинники міцності колективу, стратегічні цілі, критерії успіху) і передбачала розподіл 100 балів між показниками А, Б, С, Д як градації ставлення до стилів керівництва (додаток Г).

Для визначення рівнів сформованої комунікативної компетенції майбутніх менеджерів туризму діагностували їхню культуру ділового спілкування та інформаційну культуру за параметрами: *відкритість до спілкування, комунікативна толерантність, мовні вміння, мовленнєві здібності та невербальна поведінка, ставлення до мови як необхідного чинника професійного становлення* (додаток Ж).

Відкритість студентів до спілкування та їхню комунікативну толерантність, що складають підґрунтя культури ділового спілкування майбутніх менеджерів туризму, визначали за допомогою опитувальника (за методикою В. Бойка) (додаток З). Предметом вивчення були такі особливості комунікативної поведінки студентів, як розуміння індивідуальності інших людей, тенденції в оцінюванні співрозмовників, реакція на поведінку інших, ставлення до чужих помилок та до дискомфортного стану партнера, пристосування до характерів, звичок інших людей.

Мовні та мовленнєві здібності, ставлення до мови як вагомого чинника професійного становлення визначали за допомогою аналізу навчальних документів, що фіксували досягнення студентів з курсу «Українська мова за професійним спрямуванням».

Діагностична карта експертного оцінювання культури ділового спілкування майбутніх менеджерів туризму містила 25 показників, відповідно до міри вияву яких виставлялася оцінка від 0 до 9 балів. Серед показників були такі: студент користується повагою в колективі, здатний вплинути на інших засобами переконання, вміє заохотити добрим словом вчинки і дії іншого,

вказує на помилки, не принижуючи співрозмовника, уміє підтримати у важку хвилину, відрізняється високим рівнем виразного мовлення, легко організовує до спільної діяльності, у спілкуванні витриманий і делікатний, легко і з бажанням допомагає у вирішенні складних питань, виявляє цікавість до проблем і внутрішнього світу співрозмовника, підтримує у спілкуванні етичні традиції навчального закладу, у взаєминах товариський, ініціативний, може щось порадижити, у предметному спілкуванні знаходить мовні засоби, які допомагають етично вплинути на співрозмовника, у відповідях на заняттях виявляє високий рівень професійної мовленнєвої культури, цікавий співрозмовник, висловлюється зрозумілою мовою та інші (додаток И).

Відповідні параметри інформаційної культури діагностували за допомогою тестування студентів, у якому було подано 25 тестів з трьома відповідями до них закритого характеру (додаток К).

Для співвіднесення результатів самооцінювання й експертного оцінювання визначили 3 рівні сформованої загальнокультурної компетентності та її компонентів: високий, достатній і недостатній, що визначали за коефіцієнтом K (див. підрозділ 3.1). Високий рівень відповідав $K \geq 0,7$; достатній рівень визначали за коефіцієнтом $0,5 < K < 0,7$; недостатній рівень відповідав $K \leq 0,5$.

Поняття «рівень» відображає стан сформованості певної якості, а його зміна засвідчує процес розвитку. Характеристика рівнів сформованої загальнокультурної компетентності дозволила різнобічно розглянути предмет дослідження, встановити його властивості й зв'язки між структурними компонентами, оскільки загальнокультурна компетентність є інтегративною якістю особистості фахівця.

Рівень сформованої компетентності визначали як за сукупністю складових його показників, так і поелементно, тобто за окремими, найбільш суттєвими його компонентами, для чого обчислювали їх середнє арифметичне значення.

Описану процедуру діагностування використовували під час пошукового та підсумкового етапів експерименту в роботі зі студентами 4 курсу для діагностування рівнів сформованої загальнокультурної компетентності.

3.3. Результати експериментального дослідження

Спроектвана нами модель загальнокультурної компетентності майбутнього менеджера туризму відіграла роль методологічного орієнтира не лише в процесі організації професійної підготовки студентів, коли орієнтувала викладачів різних дисциплін на кінцеву мету навчання, а й у процесі діагностування готовності студентів до реалізації загальнокультурної компетентності в професійній діяльності.

Перше контрольне діагностування студентів експериментальних (200 студентів) і контрольних груп (186 студентів) здійснювали у 6 семестрі. На цей час студенти в основному завершили вивчати нормативні дисципліни гуманітарного та фундаментального блоків.

Мета діагностування – перевірити ефективність запропонованої міждисциплінарної програми навчання, спрямованої на реалізацію культурологічного та гуманістичного збагачення змісту дисциплін професійного циклу, а також на розвиток мотиваційної та комунікативної складових професійної підготовки студентів.

Передусім мали на меті перевірити, як змінилася думка студентів щодо культурологічного спрямування дисциплін фундаментального та професійного блоків. Результати опитування, що здійснювали під час пошукового та контрольного зрізів, допоможе унаочнити зіставна таблиця 3.5.

Таблиця 3.5

Дисципліни, що найбільше впливають на формування загальнокультурної компетентності студентів – майбутніх менеджерів туризму (результати пошукового та контрольного зрізів)

№ п/п	Рейтинг дисциплін, визначених студентами під час пошукового експерименту	Кількість голосів (%)		Рейтинг дисциплін, визначених студентами під час контрольного зрізу
		Пошуковий експеримент	Контрольний зріз	
1	культурологія	96	100	культурологія
2	етика і естетика	82	96	філософія
3	релігієзнавство	78	95	українська мова за професійним спрямуванням
4	інформатика та комп'ютерна техніка	76	83	ділова іноземна мова
5	історія України	68	82	основи менеджменту
6	українська мова професійного спрямування	63	81	іноземна мова професійного спрямування
7	іноземна мова професійного спрямування	63	81	історія України
8	економічна теорія	44	76	етика і естетика
9	ділова іноземна мова	38	75	інформатика та комп'ютерна техніка
10	психологія	28	73	релігієзнавство

Продовження таблиці 3.5

11	соціологія	16	72	психологія
12	політологія	7	65	рекреалогія
13	філософія	3	58	безпека життєдіяльності
14	правове регулювання туристичної діяльності	1	54	економічна теорія
15			46	економіка підприємства
16			33	статистика
17			32	загальна екологія
18			31	соціологія
19			31	політологія
20			27	рекреаційні комплекси
21			26	спортивний туризм
22			23	історія туризму
23			19	технологія туристичної діяльності
24			13	основи маркетингу
25			12	туристичне країнознавство

Як засвідчує таблиця 3.5, значно збільшилася кількість дисциплін (з 14 до 25), що впливають на формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму. Студенти віднесли до дисциплін культурологічного спрямування не лише дисципліни гуманітарного блоку, а й професійного, до прикладу, такі, як: економічна теорія, рекреалогія, економіка

підприємства, рекреаційні комплекси, спортивний туризм, технологія туристичної діяльності, основи маркетингу. Така дисципліна, як основи менеджменту, посіла п'яте місце в рейтинговій таблиці після культурології, філософії, української мови за професійним спрямуванням та ділової іноземної мови.

Змінилося ставлення до філософії, яка займала раніше передостаннє місце, а перейшла на друге серед дисциплін культурологічного спрямування. Ми можемо пояснити таку зміну поглядів частим звертанням викладачів дисциплін професійного блоку до положень філософської науки, що було визначено програмою міждисциплінарних зв'язків. Студенти відчули основоположну роль філософії у змісті фахових наук.

Значно збільшилася кількість студентів, які визнали українську та англійську мови професійного спрямування за такі, що мають культурологічне спрямування. На наш погляд, це сталося під впливом більш тісних зв'язків змісту мовознавчих дисциплін з майбутньої професією студентів.

Те, що етика і естетика, релігієзнавство зайняли нижчі позиції в рейтинговій таблиці, не свідчить про зменшення їх впливу на формування загальнокультурної компетентності студентів. Це сталося лише тому, що збільшилася загальна кількість навчальних дисциплін, з яких потрібно було вибирати, однак кількість студентів, на загальний рівень культури яких впливають ці дисципліни, майже не змінилася.

Таблиця 3.5 засвідчує, що культурологічне спрямування отримали майже всі дисципліни професійного блоку, причому визнають це не окремі студенти, а значна їх кількість (86% респондентів). Так, на культурологічне спрямування рекреації та безпеки життєдіяльності, економіки підприємства вказали більше половини студентів: 65%, 58% та 46 % опитаних; третина всіх студентів визнала потенційні можливості впливати на загальну культуру майбутнього фахівця таких дисциплін, як статистика (33%), загальна екологія (32%), рекреаційні комплекси (27%), спортивний туризм (26%).

Під час контрольного зрізу необхідно було з'ясувати також, чи змінилися пріоритети студентів щодо професійних компетенцій менеджерів туризму. Зіставлення результатів опитування студентів, що здійснювали під час пошукового та контрольного зрізів, подано в таблиці 3.6.

Як засвідчують дані таблиці 3.6, пріоритети у студентів щодо професійних компетенцій змінилися, але не суттєво. Так, студенти і надалі надають перевагу таким професійним якостям, як уміння шукати та аналізувати необхідну інформацію (було 87%, а стало 93% респондентів), застосовувати набуті знання на практиці (було 86%, а стало 98% респондентів), володіння комп'ютерною технікою (було 77%, а стало 78% респондентів), вважають за необхідне мати міцні знання з фахових дисциплін (було 75%, а стало 94% респондентів), володіти навичками самоосвіти (було 78%, а стало 76 % респондентів), та комунікабельністю (було 73%, а стало 86% респондентів). Одночасно сформувалося розуміння того, що менеджер туризму не може бути успішним керівником, якщо не зможе мотивувати до досягнення мети (було 5%, а стало 23% респондентів), не буде ставитися толерантно, з повагою до інших (було 5%, а стало 83% респондентів); якщо буде приймати рішення та діяти без урахування етичних моментів ситуації (було 2%, а стало 51% респондентів). Відповідно, розуміння необхідності толерантної поведінки обумовило вибір таких якостей висококласного менеджера туризму, як здатність до співпереживання (було 1%, а стало 21% респондентів), досвід роботи в полікультурному середовищі (було 7%, а стало 55% респондентів), правильне сприйняття інших релігійних чи культурних особливостей (було 1%, а стало 67% респондентів), знання історії та культури тієї місцевості, де буде здійснюватися професійна діяльність (було 1%, а стало 53 % респондентів).

Таблиця 3.6

**Пріоритети професійних компетенцій у майбутніх менеджерів туризму
(зіставлення даних пошукового експерименту та контрольного зрізу)**

Констатуваль- ний зріз		Професійні компетенції	Підсумковий зріз	
№	Кіль- кість (%)		Кіль- кість (%)	№
з/п	Пошук. експ-т		Контр. зріз	з/п
1	87	-пошук, обробка та аналіз інформації	93	3
2	86	-застосування набутих знань на практиці	98	1
3	78	-здатність до самоосвіти	76	7
4	77	-володіння комп'ютерною технікою	78	6
5	75	-міцні знання з фахових дисциплін	94	2
6	73	-комунікабельність	86	4
7	63	-уміння працювати в команді	33	15
8	46	-знання іноземних мов	56	10
9	45	-здатність творчо реалізовувати набуті знання та навички	63	9
10	16	-здатність діяти автономно, самостійно приймати рішення	33	15
11	7	-досвід роботи в полікультурному середовищі	55	11
12	5	-уміння мотивувати для досягнення цілей	23	16
13	5	-толерантність і повага до інших	83	5
14	2	-здатність діяти, керуючись етичними міркуваннями	51	14
15	1	-знання історії, культури України та інших держав	53	13

16	1	-правильне сприйняття інших релігійних чи культурних особливостей	67	8
17	1	-здатність до співпереживання	21	17
18	1	-здатність приймати рішення, керуючись етичними міркуваннями	44	14

Динаміку у визначенні професійних пріоритетів майбутніх менеджерів туризму проілюстровано за допомогою рис. 3.3.

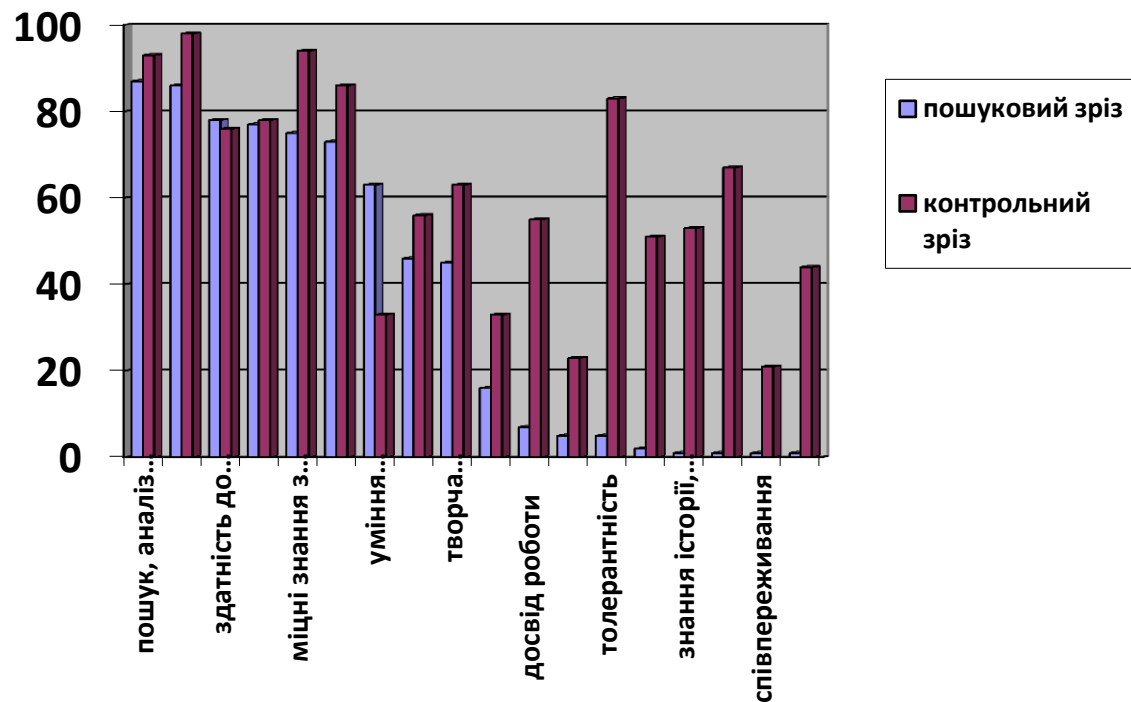

Рис 3.3 Зміна професійних пріоритетів майбутніх менеджерів туризму (зіставлення результатів пошукового експерименту та контрольного зрізу)

Отже, як засвідчує рис. 3.3, не змінилися в майбутніх менеджерів туризму такі пріоритети, як здатність до самоосвіти й міцні знання з фахових дисциплін, – вони завжди мають високий рейтинг у студентів як невід’ємний компонент професійної підготовки. Натомість суттєво змінилося ставлення студентів до таких професійних компетенцій, як толерантність і повага до інших, досвід роботи в полікультурному середовищі, правильне сприйняття

інших релігійних чи культурних особливостей, здатність до співпереживання, здатність приймати рішення, керуючись етичними міркуваннями. Такі зміни у розумінні пріоритетів майбутньої професійної діяльності та пріоритетних якостей фахівця ми пояснюємо впливом дисциплін, що сформували в студентів бачення майбутньої професії як культуродоцільної діяльності.

Відтак, результати проведеного контрольного зрізу та зіставлення їх з результатами пошукового зрізу дали підстави стверджувати, що запропонована програма збагачення фундаментальних та професійних дисциплін культурологічним змістом засвідчила свою ефективність: не лише значно збільшилося коло дисциплін, що сприяють формуванню загальнокультурної компетентності, але й відбувся перерозподіл їх у професійній значущості для студентів. Визначаючи рейтинг дисциплін культурологічного спрямування, студенти однаково високо оцінили дисципліни професійного і гуманітарного спрямування, надаючи останнім незначну перевагу. Крім того, культурологічне спрямування дисциплін професійного блоку сприяло розвитку позитивної мотивації до формування загальнокультурної компетентності, що заклало основи ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності, поглибило уявлення про її культуродоцільне спрямування.

Після закінчення навчання у спецкурсі «Зелений туризм із культурознавчими аспектами» було проведено підсумковий контрольний зріз. Мета якого – перевірити рівні сформованої загальнокультурної компетентності студентів, а по цьому – ефективність запропонованої системи професійної підготовки. Основними методами дослідження були опитування, зіставлення самооцінки студентів і контрольної експертної оцінки, експертне опитування, аналіз навчальної документації. Для отримання результатів, що можна порівнювати, респондентам були запропоновані завдання, аналогічні тим, що використовували під час пошукового експерименту.

В анкетному опитуванні використовували прямі закриті запитання, відповіді на які піддавалися статистичній обробці. Комплекс запитань добирали таким чином, щоб можна було визначити особливості як основних

компонентів загальнокультурної компетентності, так і її характерні риси загалом.

Серед науковців існує думка, що адекватність самооцінки, засвідчена через зіставлення її з експертною оцінкою, свідчить про ефективність навчального процесу. Відтак зіставили такі оцінки у підсумковому зрізі за кожним компонентом загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму (рис. 3.4).

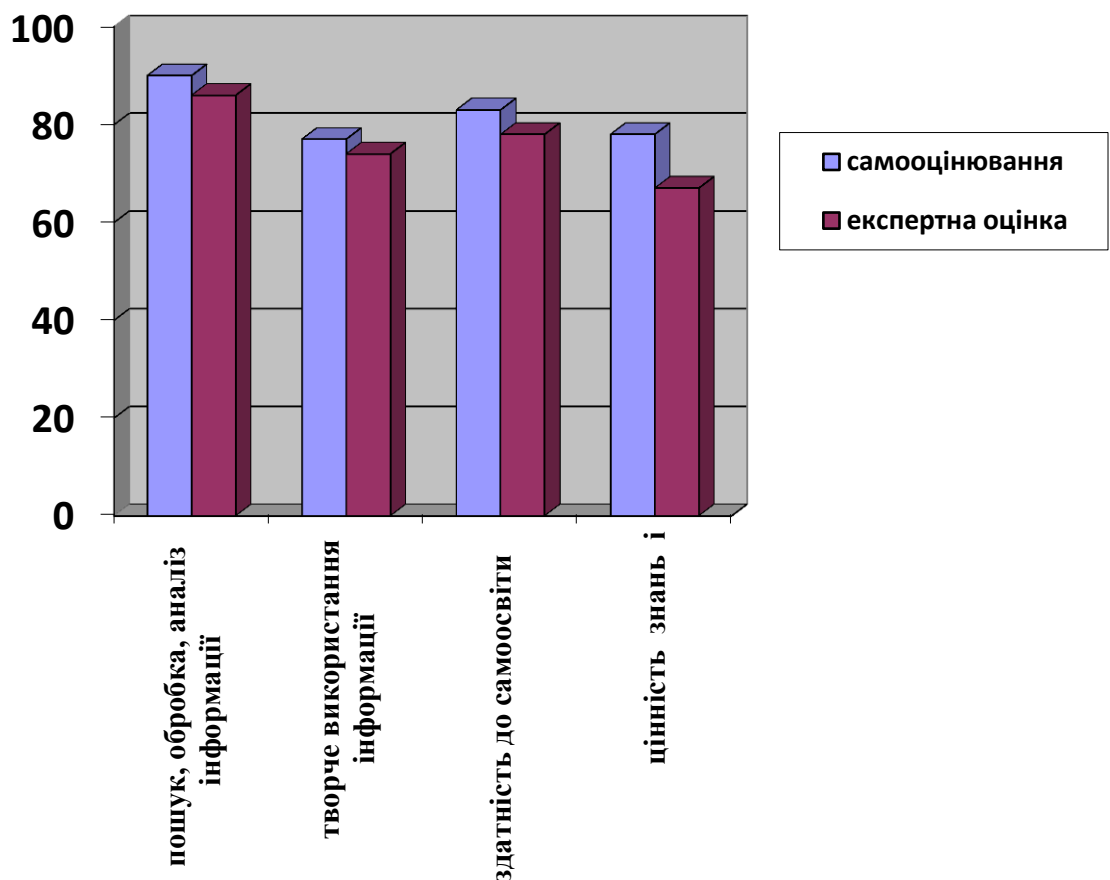

Рис. 3.4 Результати оцінювання когнітивного компонента загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму (експериментальні групи)

Результати оцінювання, узагальнено представлені на рис. 3.4, засвідчили той факт, що експертна оцінка, хоча й нижча за оцінки самих студентів, натомість не суттєво від них відрізняється. Так, середній показник самооцінювання студентами навички пошуку, обробки, аналізу інформації з

різних ресурсів є досить високим – 90 балів із 100, а експертна оцінка – 86 балів; показник «творче використання інформації з урахуванням культурологічного аспекту професійної ситуації» студенти в середньому оцінили на 77 балів, а експерти виставили оцінку 44 бали; здатність до самоосвіти та саморозвитку студенти оцінили на 87 балів, а експерти – на 78; рівень розуміння цінності фахових та культурологічних знань для професійної діяльності студенти оцінили 78 балами, а експерти за це поставили 67. Такі результати засвідчують достовірність отриманої інформації.

Крім того, зіставили результати, отримані в експериментальних групах, з аналогічними в контрольних і тих групах, що брали участь у пошуковому експерименті (рис. 3.5).

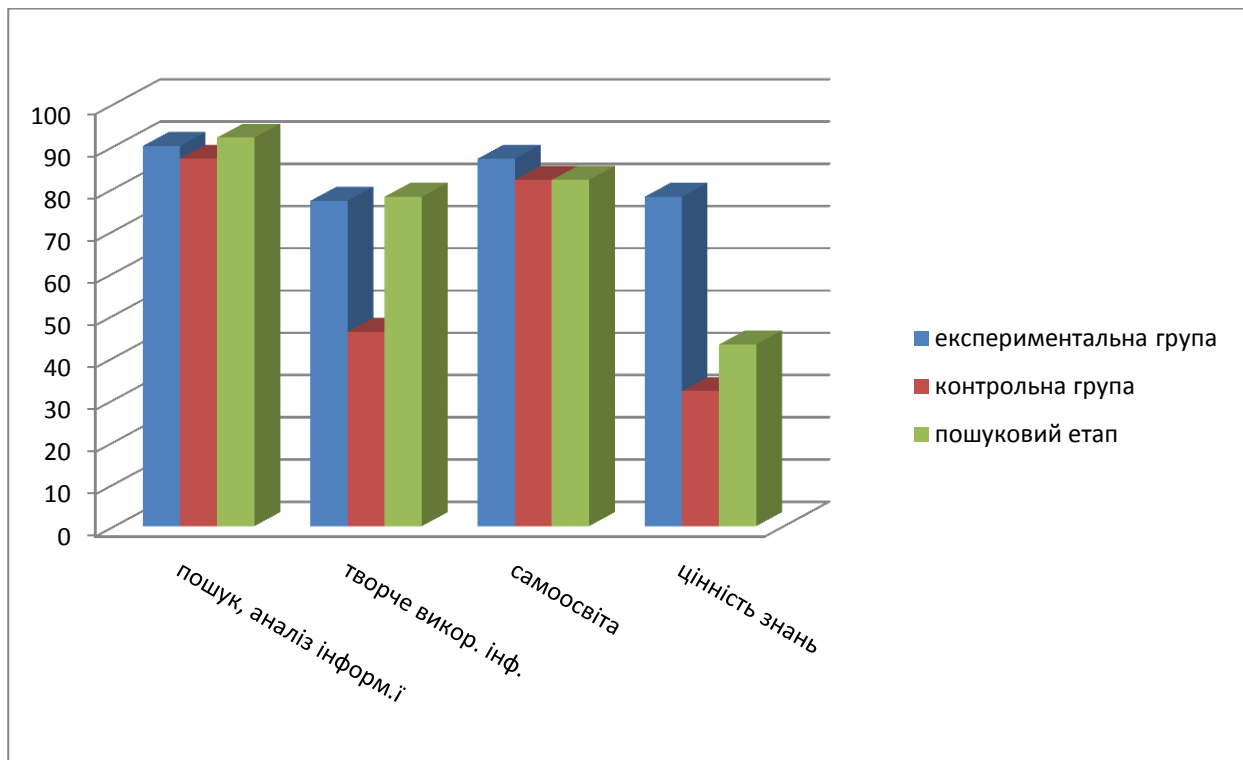

Рис. 3.5 Результати оцінювання когнітивного компонента загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму (експериментальна група, контрольна група, пошуковий експеримент)

За даними рис. 3.5, навички пошуку, обробки, аналізу інформації з різних ресурсів приблизно однакові у всіх студентів (ЕГ – 86 балів, КГ – 84 бали, пошуковий етап – 88 балів) , що засвідчує наявність досвіду роботи з

електронними пошуковими ресурсами. Немає суттєвих розбіжностей у студентів за показником «здатність до самоосвіти та саморозвитку» (ЕГ – 83 бали, КГ – 78 балів, пошуковий етап – 79 балів), що вказує на те, що студенти, маючи щоденну необхідність виконувати самостійну роботу з різних дисциплін, опанували на достатньому рівні цей вид навчальної діяльності.

Суттєві розбіжності результатів опитування спостерігаємо за показниками «творче використання інформації з урахуванням культурологічного аспекту професійної ситуації» та «розуміння цінності фахових та культурологічних знань для професійної діяльності». Зокрема, студенти контрольної групи і в самооцінюванні, і за результатами експертного опитування в середньому набрали 46 балів за сформовану здатність творчо використовувати інформацію в професійній діяльності, зважаючи на її культурну цінність і доцільність використання за певних обставин. Крім того, студенти контрольної групи та ті, що брали участь у пошуковому експерименті, не зрозуміли в повному обсязі, як можна застосовувати культурологічні знання в діяльності менеджера, через що цей параметр когнітивної компетенції отримав середні оцінки 32 та 48 балів відповідно. На нашу думку, це свідчить про те, що культурологічне спрямування професійної діяльності не здійснювалося під час навчання студентів, що брали участь у пошуковому експерименті, і студентів контрольної групи.

Результати оцінювання морального компонента загальнокультурної компетентності студентів експериментальних груп представлено на рис. 3.6.

За результатами діагностування культури соціальної організації та регуляції оцінки студентів і експертів були однаковими, а середній арифметичний показник склав 76 балів. Рівень сформованої управлінської культури студентами було оцінено дещо вище, ніж експертами: середня арифметична оцінка студентів – 82 бали, а експертів – 80 балів, однак це розходження, відповідно до критерію Стьюдента, не є суттєвим. Культура міжособистісної взаємодії отримала найвищу оцінку як у студентів (90 балів),

так і в експертів (85 балів). Оскільки розбіжності в результатах діагностування не є суттєвими, вважаємо їх достовірними.

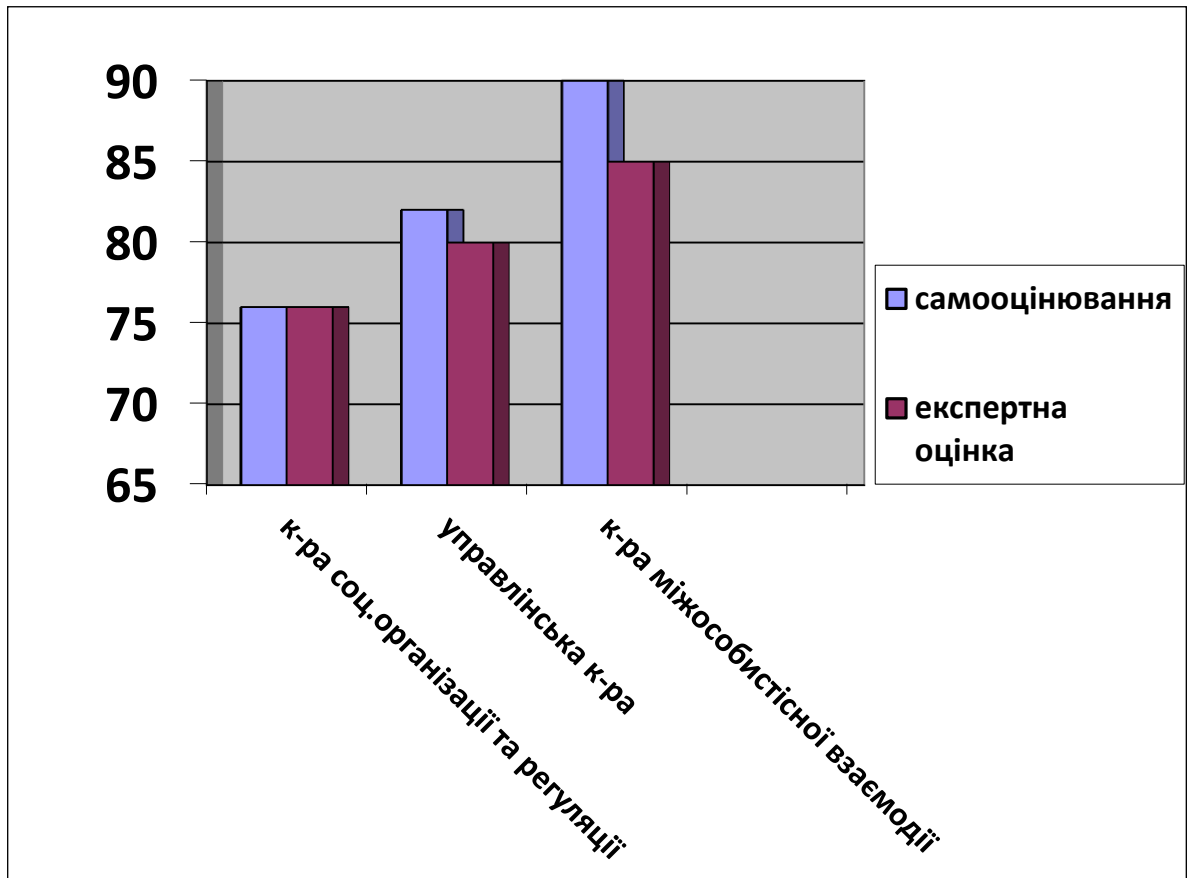

Рис. 3.6 Результати оцінювання морального компонента загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму (експериментальні групи)

Під час підсумкового зрізу зіставили результати діагностування морального компонента загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму, що навчалися в контрольних та експериментальних групах, з тими, що отримали під час пошукового експерименту (див. рис. 3.7).

Рис. 3.7 ілюструє суттєві розбіжності в результатах діагностування морального компонента загальнокультурної компетентності в студентів під час пошукового та підсумкового експериментів, а також в студентів експериментальних і контрольних груп.

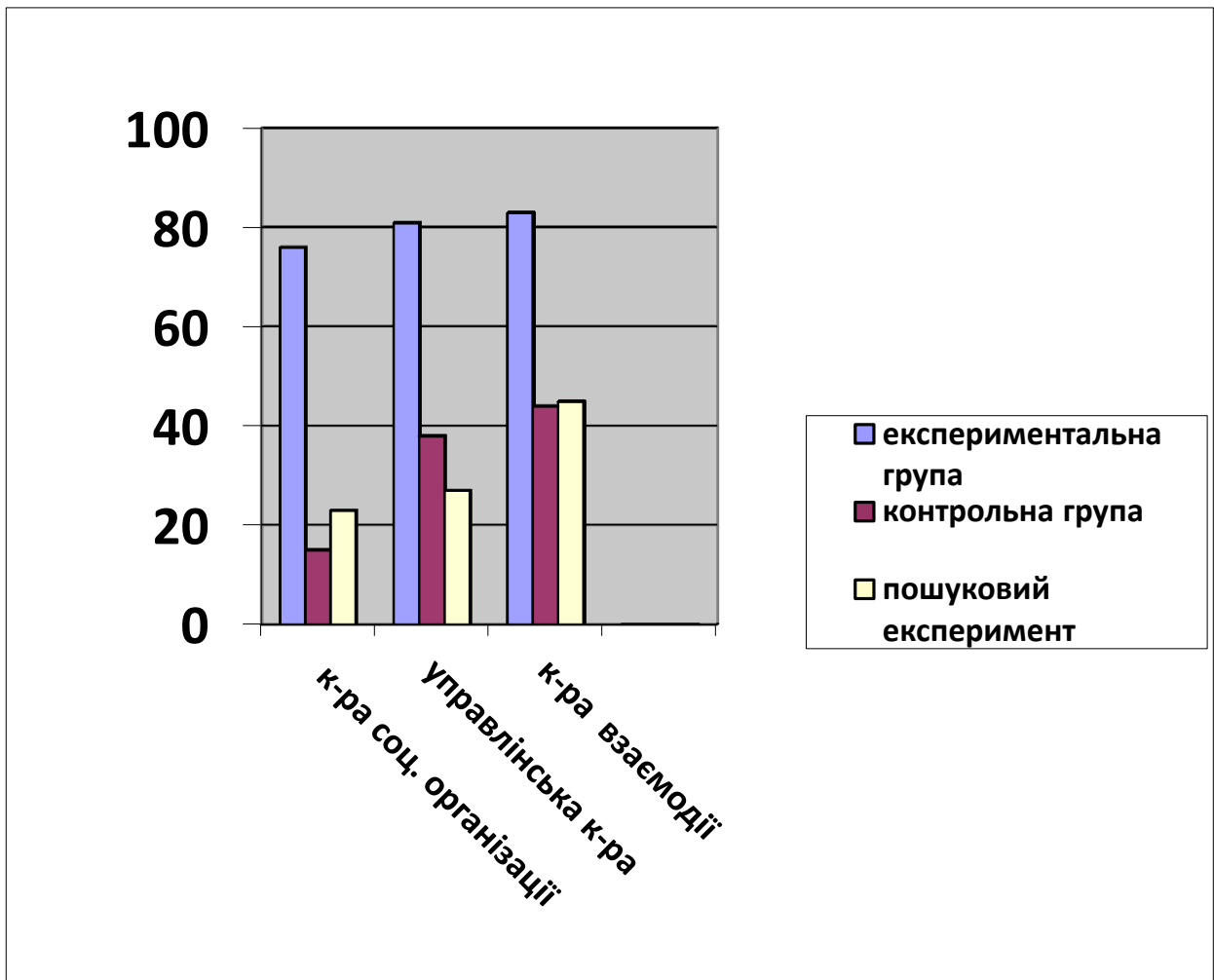

Рис. 3.7 Результати оцінювання морального компонента загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму(експериментальна група, контрольна група, пошуковий експеримент)

Так, культура соціальної організації та регуляції була оцінена низькими балами як в студентів контрольної групи (15 балів), так і в студентів під час пошукового експерименту (23 бали), натомість середній бал студентів експериментальної групи за цим критерієм ЗКК склав 76 балів. Суттєві зміни спостерігаємо й за іншими критеріями моральної компетенції у студентів експериментальної групи. Так, управлінську культуру в них було оцінено у 81 бал, а в контрольній групі цей показник склав лише 38 балів, у пошуковому експерименті – 27 балів; культуру міжособистісної взаємодії в

експериментальних групах було оцінено в середньому у 83 бали, тоді як в контрольній – лише в 44 бали, а під час пошукового експерименту – в 45 балів. Такі розбіжності в показниках моральної компетенції свідчать про те, що вона не може бути сформована спонтанно у майбутніх фахівців, а потребує цілеспрямованої роботи над нею.

Під час підсумкового контролю діагностували також і комунікативний компонент загальнокультурної компетентності в студентів експериментальної та контрольної груп. Результати представлено в рис. 3.8.

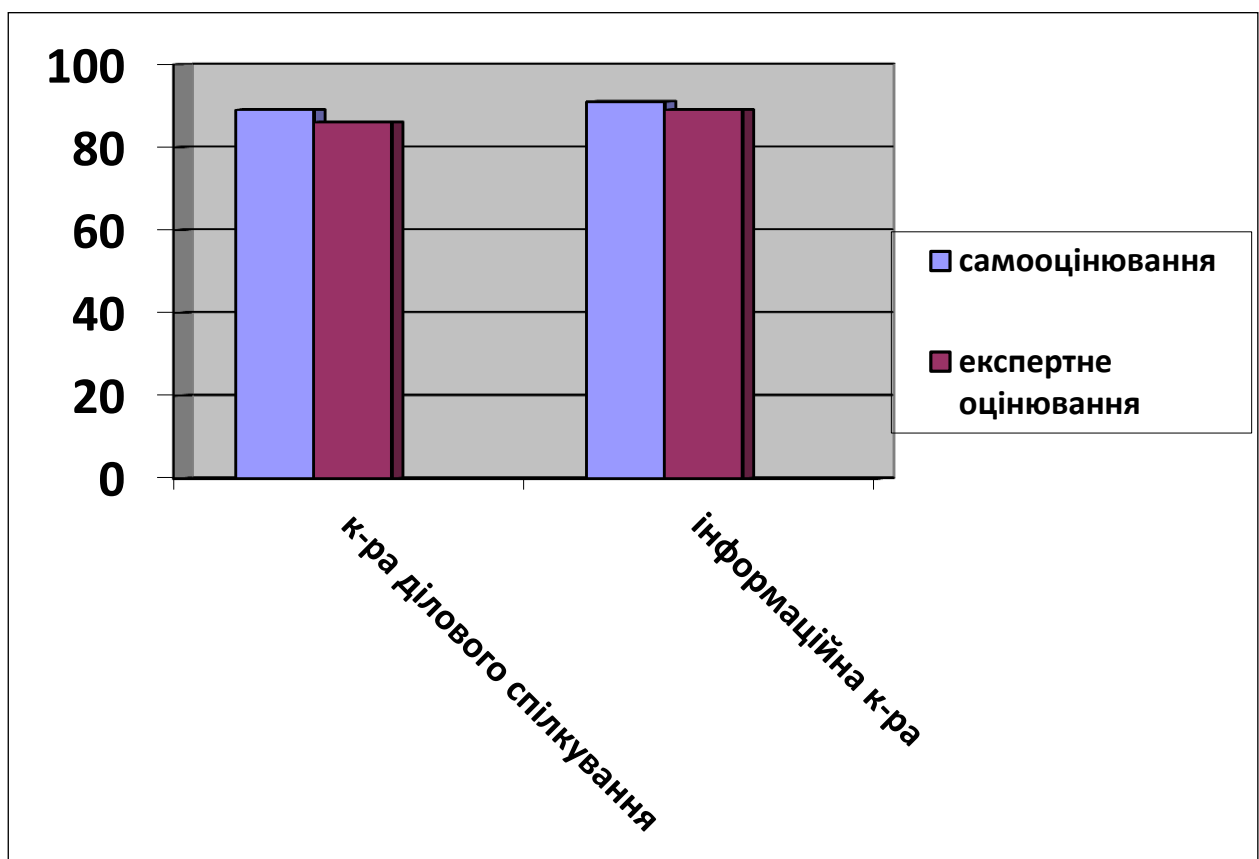

Рис. 3.8 Результати оцінювання комунікативного компонента загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму (експериментальні групи)

Як видно з рис. 3.8, і самооцінювання і експертне оцінювання засвідчили добре сформовані культуру ділового спілкування та інформаційну культуру в студентів експериментальних груп. За результатами самооцінювання, середній

бал культури ділового спілкування становив 89 балів, а експертне опитування оцінило цей параметр у 86 балів. Інформаційну культуру було оцінено дещо вище: за самооцінюванням – 91 бал, а за експертним оцінюванням – 89 балів. Студенти під час діагностування засвідчили відкритість до спілкування, комунікативну толерантність, здатність створювати тексти комунікативного призначення, цілісні за змістом та емоційним виразом, уміння здійснювати інформаційний пошук з використанням різних інформаційно-комунікаційних засобів тощо.

Зіставлення результатів діагностування комунікативної компетенції студентів експериментальної та контрольної груп та тих, що брали участь у пошуковому експерименті, представлено за допомогою рис. 3.9.

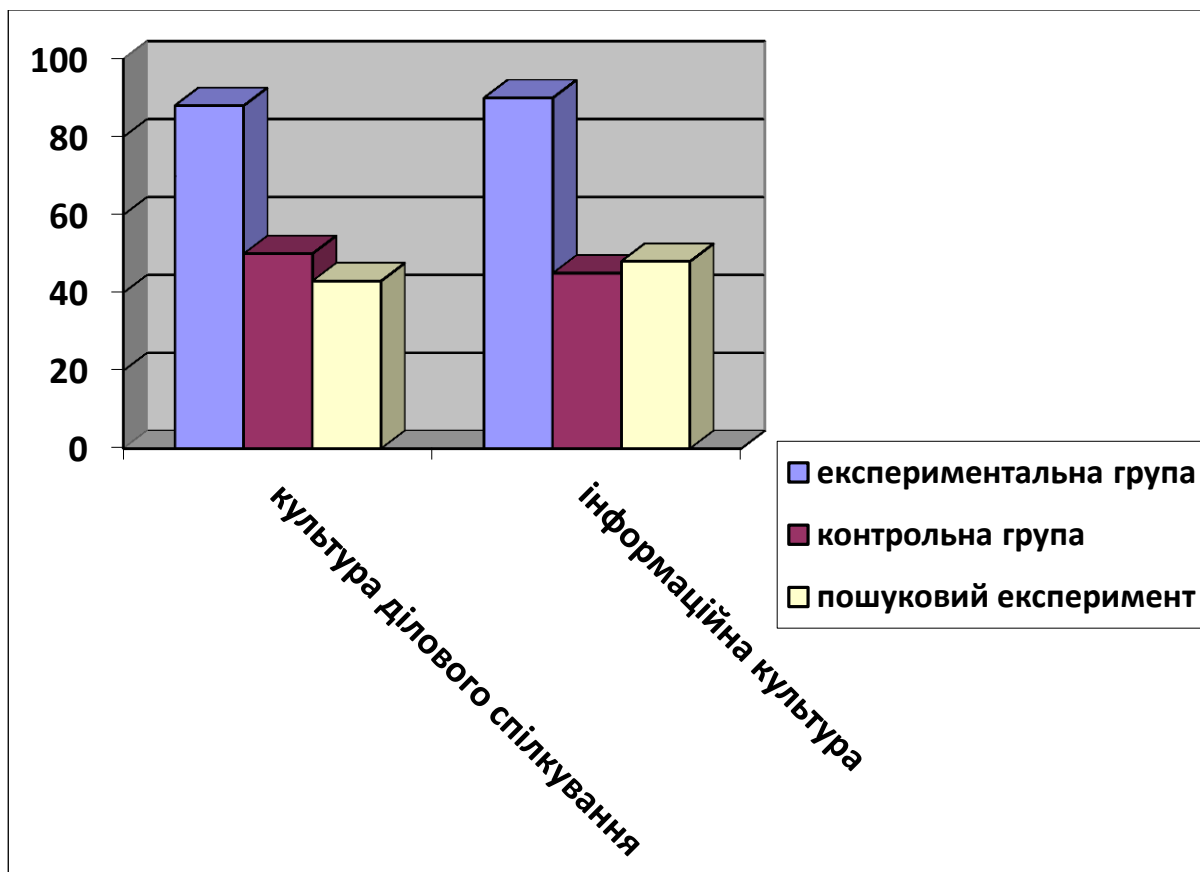

Рис. 3.9 Результати оцінювання комунікативного компонента загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму (експериментальна група, контрольна група, пошуковий експеримент)

Як видно з рис. 3.9, комунікативний компонент загальнокультурної компетентності достатньо добре сформовано в студентів 4 курсу експериментальних груп. Вони отримали за культуру ділового спілкування 88 балів, а контрольної групи – 50 балів, під час пошукового експерименту – 43 бали. Інформаційну культуру студентів експериментальної групи було оцінено в 90 балів, контрольної групи – у 88 балів, під час пошукового експерименту – в 48 балів. Таку ситуацію пояснюємо тим, що сучасний процес навчання у ВНЗ неможливий без застосування інформаційно-комп'ютерних технологій, і за чотири роки навчання студенти можуть опанувати цей процес на досить високому рівні, якщо до цього залучається зовнішня й внутрішня мотивація. Експериментальна комплексна міждисциплінарна програма навчання, насичена творчими професійно зорієнтованими й культурологічно спрямованими завданнями, потребувала постійного застосування студентами експериментальних груп інформаційно-комп'ютерних технологій, що й забезпечило високий рівень здатності до накопичення професійного соціокультурного досвіду, до реалізації обміну культурною інформацією, соціальним і професійним досвідом.

Підсумкове діагностування студентів експериментальних і контрольних груп здійснювалося з метою перевірки ефективності запропонованої моделі комплексної міждисциплінарної програми навчання, спрямованої на реалізацію культурологічного та гуманістичного збагачення змісту дисциплін професійного циклу, а також на розвиток когнітивної, моральної та комунікативної складових професійної підготовки студентів.

Одержані дані представлено в таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

**Загальнокультурна компетентність
майбутніх менеджерів туризму
(зіставні дані пошукового та підсумкового зрізів у %)**

Компо- ненти Рівні	Когнітивна компетенція			Моральна компетенція			Комунікативна компетенція		
	По- шуко- вий	Підсумко- вий		По- шуков- ий	Підсумко- вий		По- шуко- вий	Підсумко-вий	
		КГ	ЕГ		КГ	ЕГ		КГ	ЕГ
Високий	3,6	2,72	80,9	1,8	3,6	74,5	5,5	4,5	77,2
Достатній	41	41	19,1	30,9	32,8	25,5	20	23,7	22,8
Недостатній	55,4	56,3	-	67,3	63,6	-	74,5	71,8	-

Результати підсумкового зрізу, наведені в таблиці 3.7, засвідчили позитивну динаміку у формуванні загальнокультурної компетентності майбутніх фахівців. Після формувального експерименту значно збільшилася кількість студентів, що досягли високого рівня когнітивної компетенції (80,9% в ЕГ проти 3,6% в пошуковому експерименті та 2,72% в КГ). Жоден студент експериментальної групи не перебував наприкінці навчання на недостатньому рівні, на відміну від студентів КГ (56,3%) та під час пошукового етапу (55,4%).

Експериментальна методика позитивно вплинула й на моральну компетенцію студентів: її високого рівня досягли 74,5% студентів ЕГ порівняно з 3,6 % студентів КГ та 1,8% респондентів під час пошукового етапу. Натомість 63,6 % студентів КГ залишилися на недостатньому рівні моральної компетенції, що засвідчує незначні зміни порівняно до пошукового етапу (67,3%).

Ефективність запропонованої методики засвідчили й показники комунікативної компетенції: 77,2% студентів ЕГ досягли її високого рівня на відміну від студентів КГ (4,5%) та учасників пошукового експерименту (5,5%). На недостатньому рівні комунікативної компетенції не залишилося студентів

ЕГ, хоча цей рівень був притаманним для 74,5% респондентів пошукового етапу, а в КГ їх було 71,8%.

Узагальнюючи результати діагностування окремих компонентів загальнокультурної компетентності, було визначено рівні сформованої загальнокультурної компетентності (див. підрозділ 3.2). Високий рівень загальнокультурної компетентності засвідчили студенти з високими показниками когнітивної, моральної та комунікативної компетенції, а також до цього рівня відносили тих студентів, у яких дві з трьох зазначених компетенцій були сформовані на високому рівні. До достатнього рівня володіння загальнокультурною компетентністю відносили тих студентів, у яких за трьома компетенціями переважав достатній рівень. До недостатнього рівня було віднесено тих студентів, в яких за трьома критеріями ЗКК переважав недостатній рівень сформованості компонентів загальнокультурної компетентності.

Результати підсумкового етапу експерименту засвідчили позитивні зміни, що відбулися в особистісних і професійних якостях студентів-майбутніх менеджерів туризму: із 200 студентів, які брали участь у формувальному етапі експерименту, високий рівень загальнокультурної компетентності засвідчили 149 осіб (74,5 %), достатній рівень – 51 студент (25,5 %), на недостатньому рівні сформованої загальнокультурної компетентності не виявили студентів експериментальних груп.

Відтак описали реально існуючі у майбутніх менеджерів туризму рівні загальнокультурної компетентності.

Високий рівень загальнокультурної компетентності передбачає усвідомлення культуродоцільної мети своєї майбутньої діяльності, прагнення до особистого розвитку, професійну компетентність (систему знань і систему умінь); характеризується сформованими навичками пошуку, обробки, аналізу інформації з різних ресурсів, що виявляється в умінні користуватися банком інформації Інтернет-ресурсів, швидко знаходити й опрацьовувати літературу з різних джерел, використовувати різні комп'ютерні технології для обробки

інформації. Для студентів цього рівня характерним є прагнення до самовираження; вміння творчо використовувати культурологічну інформацію з професійною метою, створювати продукти професійної діяльності відповідно до культурологічного аспекту ситуації. Високий рівень характеризується здатністю до самоосвіти та саморозвитку, що в студентів виявляється у вмінні планувати самоосвіту, визначаючи її напрями та зміст; вони адекватно оцінюють власний рівень теоретичної та практичної підготовленості до професійної діяльності, мають добре розвинені навички самостійної навчально-пізнавальної діяльності. Студенти усвідомлюють цінність фахових та культурологічних знань для суспільства та себе особисто, мають високий рівень готовності до здійснення професійної культуродоцільної діяльності.

Студенти високого рівня сформованої загальнокультурної компетентності пріоритетним визнають демократичний стиль організації, керування та лідерства, знають чинники, що зміцнюють організацію й прагнуть їх використовувати в професійній діяльності; уміють визначати стратегічні цілі своєї діяльності й досягати успіху в їх реалізації. Такі студенти здатні формувати сприятливий клімат в колективі, вирізняються творчим підходом до вирішення нестандартних задач, у взаємодії з оточуючими здатні до налагодження стосунків. Особистісні якості майбутнього фахівця сприяють відкритості та комунікативній толерантності відповідно до соціокультурної ситуації спілкування.

Студенти з *достатнім рівнем* сформованої загальнокультурної компетентності усвідомлюють необхідність набуття означених якостей фахівця, натомість не завжди їм відповідають; прагнуть до самовдосконалення, усвідомлюють необхідність культуродоцільної професійної діяльності, натомість через обмеження комунікативної ерудиції слабо володіють емпатією та перцепцією, тому під час розв'язання проблемних ситуацій у них переважає інтуїтивний підхід.

У студентів з *недостатнім рівнем* сформованої загальнокультурної компетентності не в повному обсязі засвоєні професійні та культурологічні

знання та досвід культуродоцільної професійної поведінки, вони слабо зорієнтовані на культуродоцільність майбутньої професійної діяльності, недостатньо працюють над самовдосконаленням у культурологічному та професійному аспектах; у них не сформовані основи професійної етики та культури спілкування.

Отже, одержані результати дають підставу стверджувати, що запропонована модель формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму та створена на її основі комплексна міждисциплінарна програма збагачення фундаментальних і професійних дисциплін культурологічним змістом засвідчують свою ефективність, оскільки культурологічним спрямуванням дисциплін професійного блоку закладено основи ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності, поглиблено уявлення про її культуродоцільне спрямування.

Висновки з третього розділу

Експериментально-дослідницька діяльність потребує гіпотетичного бачення процесу її перебігу, відтак для здійснення дослідно-експериментальної роботи побудували теоретичну модель процесу дослідження проблеми формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму та визначили процедуру та методика діагностування ефективності здійсненої роботи та об'єктивності отриманих результатів.

Дослідили сучасний стан процесу формування загальнокультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму, визначили недоліки їх причини, на усунення яких і була опосередковано зорієнтована експериментальна методика підготовки фахівців.

Результати пошукового та підсумкового етапів експерименту надали можливість виявити й охарактеризувати реально існуючі рівні загальнокультурної компетентності: високий, достатній і недостатній. Високий рівень вирізняється сформованою здатністю здійснювати культуродоцільну професійну діяльність; достатній рівень характеризується усвідомленим

ставленням до професійної діяльності як культурного продукту, недостатньому рівню притаманні недостатньо сформовані особистісні моральні якості та навички до саморозвитку.

Результати підсумкового етапу експерименту засвідчили позитивні зміни, що відбулися в особистісних та професійних якостях студентів – майбутніх менеджерів туризму. Серед 200 студентів, що брали участь у формувальному експерименті, високий рівень загальнокультурної компетентності засвідчили 149 осіб (74,5 %), достатній рівень – 51 студент (25,5 %).

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів дослідження проблеми формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму дає підстави для формулювання таких загальних висновків.

1. З'ясовано сучасний стан проблеми професійної підготовки майбутніх менеджерів туризму. Задля цього проаналізовано вибіркочу частину робочих навчальних планів напряду підготовки 6.140103 і сформульовано висновок про те, що у вищих навчальних закладах зростає тенденція до підсилення змістового аспекту нормативної підготовки майбутніх менеджерів туризму дисциплінами культурологічного спрямування; доведено здатність ВНЗ швидко й автономно реагувати на виклики часу.

Проаналізовано ключові поняття (культура, загальна культура, компетентність, загальнокультурна компетентність, загальнокультурна компетентність менеджера туризму) і сформульовано визначення культури особистості, а саме як продукту її дії. Наведено і чинники впливу на її майбутні дії – цінності, що спонукають до активної творчої діяльності; смисли діяльності; ставлення до навколишнього середовища; досвід діяльності; традиції та звичаї.

Уточнено сутність феномена «загальнокультурна компетентність менеджера туризму», її розглянуто як базову компетентність, інтегративну якість особистості, готовність до професійної діяльності в сучасному полікультурному соціумі. Доведено залежність сутності та структури загальнокультурної компетентності від виду професійної діяльності особистості; охарактеризовано її спільні ознаки для всіх видів професій, такі як: культура спілкування і готовність до діалогу в полікультурному комунікативному просторі.

2. Уточнено компоненти, критерії, показники та рівні сформованості загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму. До структури загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму

належать такі базові компоненти: когнітивна, моральна й комунікативна компетенції.

Створено структурно-функціональну модель загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму, обґрунтовано критерії сформованості її компонентів, встановлено види культури менеджера туризму. До них віднесено в її різних вимірах: культуру пізнання й відображення світу; соціальної організації та регуляції; управлінську; міжособистісної взаємодії; ділового спілкування; інформаційну. Їхню сформованість визначено як найвагомійший параметр і показник зосередження уваги на особистісних й професійних якостях та здібностях; ставленнях і цінностях майбутнього менеджера туризму.

Запропоновану модель загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму (модель кінцевого продукту загальнокультурної професійної підготовки) розглянуто для визначення пріоритетів у збагаченні змісту дисциплін фундаментального і професійно-практичного блоків культурологічним спрямуванням. У неї закладено необхідний мінімум змісту загальнокультурної підготовки. Доведено, що її відповідником є загальнокультурна компетентність майбутнього менеджера туризму, що об'єктивно і в повному обсязі піддається перевірці й оцінюванню за допомогою запропонованих методик діагностування культуродоцільних дій і суджень, які визнано за критерії сформованості.

У спроектовану модель закладено необхідну й достатню кількість показників діагностування (більше, ніж 40). Їх цілісна сукупність уможливила різноаспектну характеристику рівнів загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

Виявлено й охарактеризовано рівні загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму: високий – сформована здатність до культуродоцільної професійної діяльності; достатній – усвідомлене ставлення до професійної діяльності як культурного продукту; недостатній – недостатньо сформовані особистісні моральні якості та навички до саморозвитку. Дієвість

моделі та її відповідність реаліям підтверджено експериментально.

Обґрунтовано обов'язковий компонент професійної готовності менеджера туризму – здатність до здійснення культуродоцільних видів професійної діяльності.

3. Визначено й обґрунтовано педагогічні умови формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму, до яких віднесли професійну орієнтацію дисциплін гуманітарного циклу, культурологічне та гуманістичне спрямування дисциплін професійного циклу, розвиток мотиваційної та комунікативної складових професійної підготовки.

Експериментально довели необхідність спеціально організованої роботи зі студентами для опанування ними загальнокультурною компетентністю. Визначено чинники ефективного сприяння її формуванню: зовнішні – структура й технології навчання, побудовані з урахуванням міждисциплінарного підходу до формування загальнокультурної компетентності; професійно-спрямований підхід до організації навчання, за якого вивчення дисциплін гуманітарного циклу визначається системою знань і вмінь, необхідних для вирішення завдань майбутньої професійної діяльності; диференційно-системна культурологічна підготовка, що передбачає вивчення дисциплін із диференційованим культурологічним змістом і активізацією засвоєних знань під час вивчення суміжних дисциплін; інтеграція комунікативного та діяльнісного підходів до побудови навчальних курсів, що передбачає наповнення професійної складової процесу підготовки комунікативним спрямуванням. До зовнішніх чинників віднесено низку принципів, а саме – налагодження толерантних взаємовідносин, що передбачають вияв поваги, емпатії, доброзичливості під час дискусій щодо вирішення проблемних ситуацій, можливість висловлювати і обґрунтовувати власні думки; концентричного накопичення загальнокультурного досвіду під час вивчення дисциплін гуманітарного і професійного циклів та реалізації його в практичній професійній діяльності. Доведено, що урахування зв'язків і взаємовпливу принципів сприяє цілісній організації процесу навчання.

Встановлено низку внутрішніх чинників впливу на рівень загальнокультурної компетентності – це когнітивна, моральна і комунікативна компетенції; досвід вирішення професійних завдань відповідно до власних і суспільних культурних потреб; уміння загальнокультурної взаємодії для ефективної реалізації толерантної комунікації у професійній діяльності.

Установлено закономірності ефективної загальнокультурної підготовки майбутніх менеджерів туризму, як-от: безпосередня залежність якості оволодіння загальнокультурною компетентністю від рівня сформованої культури ділового спілкування, що позитивно відбивається на всіх компетенціях менеджера; активізація і поглиблення набутих фахових знань шляхом інтегрування гуманітарної та професійної освіти на рівні міжпредметних зв'язків, що підвищує рівень культури ділового спілкування; позитивний вплив розуміння цінності культуродоцільної професійної діяльності на рівень опанування означеним видом діяльності; формування загальнокультурної компетентності майбутнього менеджера туризму на основі дисциплін фундаментального і професійно-практичного блоків сприяє актуалізації у професійній діяльності знань, отриманих під час гуманітарної підготовки; спецкурс як дисципліна професійного і практичного спрямування, що зосереджений на вивченні культурознавчих аспектів, сприяє швидкому поліпшенню якісних параметрів загальнокультурної компетентності студентів.

4. Розроблено модель формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму у вищих навчальних закладах та експериментально засвідчено ефективність поетапного формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму. До таких етапів віднесено: мотиваційно-ціннісний (розвиток позитивної мотивації до формування загальнокультурної компетентності; формування основ ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності шляхом наповнення ціннісним змістом понять потреби, інтереси, переконання, соціальні настанови, професійні цінності, ідеали, корпоративна культура та ін.); продуктивно-творчий (розширення обсягу культурознавчих понять, поглиблення уявлень

про культуродоцільні види професійної діяльності, формування здатності до реалізації отриманих знань і умінь у практичній діяльності професійного культурологічного спрямування); рефлексивно-коригувальний (формування стійких уявлень про процес і результат професійної діяльності менеджера туризму як продукту культури й потреби творчо, з урахуванням етичних міркувань, реалізовувати отримані професійні знання й уміння). Результати проведеного експериментального дослідження підтвердили правильність теоретичного обґрунтування і довели можливість упровадження запропонованої педагогічної моделі загальнокультурної підготовки майбутніх менеджерів туризму в чинну організаційну структуру вищих навчальних закладів. Так, усі 200 студентів, які брали участь у формувальному експерименті, подолали бар'єр достатнього рівня загальнокультурної компетентності, з них кожен третій студент (31 %) піднявся на її високий рівень.

5. Розроблено методичний супровід процесу формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму під час їх навчання у вищому навчальному закладі, до якого увійшли: навчальна програма «Зелений туризм із культурознавчими аспектами», курс лекцій і практичних занять із мультимедійним супроводом, завдання до самостійної й індивідуальної роботи, тести та завдання до різних видів контролю, критерії оцінювання результатів їх виконання, методичні рекомендації до самостійної роботи; комплексна програма загальнокультурної підготовки студентів перших-третьох курсів та методичні рекомендації для викладачів таких дисциплін, як: українська мова за професійним спрямуванням, діловодство в туризмі, історія української культури, інформаційні комп'ютерні технології, англійська та німецька мови, психологія, мистецтвознавство, культурно-пізнавальний туризм, рекламна діяльність в туризмі, управління персоналом.

Здійснене дослідження не претендує на висвітлення всіх аспектів проблеми загальнокультурної професійної підготовки менеджерів туризму. Подальше вивчення вбачаємо в теоретико-методологічному обґрунтуванні

психолого-педагогічних умов формування мотивації майбутніх менеджерів туризму до культуродоцільної професійної діяльності; розробці та виданні комплексу навчально-методичного забезпечення на допомогу викладачам і студентам із реалізації культурологічного підходу до засвоєння фундаментальних і професійно-практичних знань, умінь і навичок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Автономов В. С. Модель человека в экономической науке / В. С. Автономов. – СПб.: Экономическая школа, 1998. – 230 с.
2. Автономов В. С. Человек в зеркале экономической теории (Очерк истории западной экономической мысли) / В. С. Автономов. – М.: Наука, 1993. – 176 с.
3. Агадулін Р. Р. Пізнавальна виховна робота у ВНЗ: досвід формування полікультурної компетентності сучасного вчителя / Р. Р. Агадулін // Педагогіка і психологія. – 2007. – №3. – С. 64-72.
4. Азар В. И. Экономика туристского рынка: Институт Международного туризма / В. И. Азар, С. Ю. Туманов. – М.: ИПК госслужбы, 1998. – 240с.
5. Александрова К. Ю. Формирование общекультурной компетентности будущего бакалавра менеджмента в вузе как педагогически организованный процесс / К. Ю. Александрова // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. – 2012. – №151.
6. Александрова С. А. Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців підприємств туристської індустрії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / С. А. Александрова. – Х., 2010. – 21 с.
7. Артемьева О. А. Методология организации профессиональной подготовки специалиста на основе межкультурной коммуникации: [монография] / Ольга Александровна Артемьева, М. Н. Макеева, Р. П. Мильруд. – Тамбов: Изд-во. Тамб. гос. техн. ун-та, 2005. – 160 с.
8. Асмолов А. Г. Психология личности: Принципы общепсихологического анализа / А. Г. Асмолов // Смысл. – М., 2001. – 416 с.
9. Бабарицька В. К. Менеджмент туризму. Туроперейтинг. Понятійно-термінологічні основи, сервісне забезпечення турпродукту: навч. посіб. / В. К. Бабарицька, О. Ю. Малиновська. – К.: Альтерпрес, 2004. – 288 с.

10. Бабаян О. О. Формування професійній компетентності майбутніх економістів засобами імітаційно-рольового моделювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. О. Бабаян. – Луганськ, 2009. – 20 с.
11. Багацький В. В. Культурологія: історія і теорія світової культури ХХ століття: навч. посіб. / В. В. Багацький, Л. І. Кормич. – К.: Кондор, 2007. – 304 с.
12. Балашова Р. І. Організація діяльності туристичного підприємства: навч. посіб. / Р. І. Балашова. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 184 с.
13. Баркасі В. В. Формування професійної компетентності майбутніх учителів іноземних мов: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. В. Баркасі. – Одеса, 2004. – 20 с.
14. Бас О. Сільський зелений туризм – пріоритетна сфера розвитку туризму у період економічної кризи: матеріали Круглого столу [«Духм'яна піч»] (К., 21 лютого 2009 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr
15. Безрученков Ю. В. Професійна культура фахівця ресторанного господарства як складова якості туристичної послуги / Ю. В. Безрученков // Перспективи розвитку туристичної індустрії в Україні : регіональні аспекти: збірник тез за матеріалами Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конференції / ред. кол. А. Л. Бержанір та ін. – Умань: Вид.-поліг. цен. «Візаві», 2013. – С. 107-109.
16. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методи аналізу, термінологія, районування: монографія / Олександр Олексійович Бейдик. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2001. – 395 с.
17. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.

18. Бех І. Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті / [Електронний ресурс] / І. Д. Бех. – Режим доступу: <http://www.ipv.org.ua/component/content/article/8-beh/56-2012-09-04-22-32-01.html> – Назва з екрана.
19. Биков В. Ю. Хмарні технології, ІКТ– аутсорсинг і нові функції ІКТ підрозділів освітніх і наукових установ / В. Ю. Биков // Інформаційні технології в освіті. – № 10. – 2011. – С. 8-23. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ite.kspu.edu/webfm_send/251
20. Бігич О. Б. Теоретичні основи формування методичної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец.13.00.02 «Теорія та методика навчання (технічні дисципліни)» / О. Б. Бігич. – К., 2005. – 36 с.
21. Біленчук П. Д. Правова деонтологія / П.Д. Біленчук, С.С.Сливка. / за ред. акад. П. Д. Біленчука.– К.: АТІКА, 1999. – 320 с.
22. Благодетелева-Вовк С. Л. Комплексна модель людини в процесі використання цивілізаційного підходу в економіці / С. Л. Благодетелева-Вовк // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – Черкаси: ЧДТУ, 2009. – Вип. 24. – С. 46-50.
23. Благодетелева-Вовк С. Л. Підприємство як мікроцивілізація: [монографія] / Світлана Леонідівна Благодетелева-Вовк. – Черкаси: Брама-Україна, 2010. – 402 с.
24. Благодетелева-Вовк С. Л. Про використання культурологічної парадигми економічної науки / С. Л. Благодетелева-Вовк // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – Вип.12(90). – С. 6-9.
25. Блинова О. Є. Відкритість до спілкування педагога і старшокласника: діагностика і формування / О. Є. Блинова // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – 2013. – № 2. – С. 35-41.
26. Борисов К. Г. Международный туризм и право / К. Г. Борисов. – М.: НИМП, 1999. – С. 220-241.
27. Брик Р. С. Формування професійної компетентності майбутніх працівників сфери туризму в професійно-технічних навчальних закладах

засобами інформаційних технологій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Р. С. Брик. – К., 2011. – 20 с.

28. Бурлачук Л. Ф. Словарь справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. – СПб.: Питер, 1999. – 528 с.

29. Бьюкенен Дж. Причина правил. Конституционная политическая экономия / Дж. Бреннан, Дж. Бьюкенен. – СПб.: Экономическая школа, 2005. – 272 с.

30. Васильченко Л. В. Формування управлінської культури керівника школи в системі післядипломної педагогічної освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. В. Васильченко. – Тернопіль, 2006. – 20 с.

31. Васянович Г.П. Педагогічна етика : навч. посіб. / Г.П. Васянович. – К.: Академвидав (Серія «Альма-матер»), 2011. – 256 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/10561217/etika_ta_estetika/dzherela_pedagogichnoyi_etiki

32. Вачевський М. В. Теоретико-методичні засади формування у майбутніх маркетологів професійних компетенцій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / М. В. Вачевський. – К., 2008. – 42 с.

33. Винославська О. В. Психологія: навчальний посібник / О. В. Винославська, О. А. Бреусенко-Кузнецов, В. Л. Зливков та ін. – К.: ІНКОС, 2005. – 352 с.

34. Волкова Л. В. Педагогічна технологія застосування ділової гри у процесі формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх спеціалістів фінансово-економічного профілю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. В. Волкова. – К., 2006. – 25 с.

35. Гаагская декларація Межпарламентської конференції по туризму (Гаага, 10-14 апреля 1989 года). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_904.
36. Галицька М. М. Формування у студентів вищих навчальних закладів сфери туризму готовності до іншомовного спілкування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / М. М. Галицька. – К., 2007. – 20 с.
37. Гетьман В. І. Сучасний стан і перспективи розвитку курортної справи в Карпатському регіоні / В. І. Гетьман // "Гори і люди" (у контексті сталого розвитку). Міжнародна конференція, 14-18.10.2002р. м. Рахів. – Т. 4, 18. – С.39-41.
38. Гетьман В. Природні лікувальні ресурси Українських Карпат у контексті сучасного стану вітчизняної курортної справи / В. Гетьман // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2003. – Т.18. – №2. – С.6-11.
39. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997.– 376 с.
40. Горішевський П. Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності / П. Горішевський, Ю. Васильєв, Ю. Зінько. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. – 148 с.
41. Горянина В. А. Психология общения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. / В. А. Горянина. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 416 с.
42. Гринів Л. Проблеми сталого рекреаційного розвитку Карпатської соціоекосистеми / Л. Гринів // Питання соціоекології. Т.1.: матеріали Першої Всеукраїнської конференції "Теоретичні та прикладні аспекти соціоекології" / за ред. Г. О. Бачинського. – Львів: ВНТЛ, 1996. – Т. 2, 3, 4, 18. – С.79-81.
43. Гринів Л. Розвиток рекреаційного підприємництва в Українських Карпатах / Л. Гринів, В. Мацала // Проблеми регіональної політики. Зб. наук. праць Інституту регіональних досліджень. – Львів, 1995.– Т. 4, 10, 18. – С.109-118.

44. Гуревич П. С. Культура как объект социально философского анализа / П. С. Гуревич // Вопросы философии. – 1984. – №5. – С. 48-63.
45. Гуревич П. С. Философия культуры: учеб. пособ. для студентов гуманитар. вузов / П. С. Гуревич. – 2-е изд., доп. – М.: Аспект пресс, 1995. – 286с.
46. Гусевская О. В. Формирование коммуникативной культуры личности как основа общекультурной компетентности / О. В. Гусевская // Ценности и смыслы. – 2009. – № 1. – С. 131-141.
47. Гуцуляк Г. Д. Земельно-ресурсний потенціал Карпатського регіону / Г. Д. Гуцуляк. – Львів: Світ, 1991. – Т. 18. – 151 с.
48. Державна національна програма "Освіта (Україна ХХІ століття)" – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
49. Державна програма розвитку туризму на 2002-2010 роки // Офіційний вісник України. – 2002. – № 18. – С. 144-154.
50. Державна програма розвитку туризму на 2002-2010 роки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/583-2002>.
51. Держак А. А. Соціальні норми й національні цінності / А. А. Держак. – К., 2006. – 142 с.
52. Джери Д. Большой толковый социологический словарь Collins: Русско-английский, англо-русский. Основные термины и понятия по социологии: в 2 т. / Д. Джери; [пер. с англ. Н. Н. Марчук]. – М.: Вече, 2001. – 526 с.
53. Диагностика организационной культуры (Опросник Куинна и Камерона ОСАИ). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rae.ru/monographs/186-5857>.
54. Дибкова Л. М. Індивідуальний підхід у формуванні професійної компетентності майбутніх економістів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. М. Дибкова. – К., 2006. – 20 с.
55. Дмитрук О. Ю. Сучасні концепції менеджменту в геоєкології : навч. посібник для студ. географ. фак. / О. Ю. Дмитрук. – К.: РВЦ "Київський ун-т", 1997. – 42 с.

56. Дубасенюк О. А. Загальнокультурна компетентність: сутність та наукові підходи / О. А. Дубасенюк // Формування загальнокультурної компетентності майбутніх фахівців: збірник наукових праць молодих науковців (за ред. О. С. Березюк, О. М. Власенко). – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 123 с.
57. Дурович А. П. Маркетинг в туризмі: [учеб.пособие. – 2-е изд., перераб. и доп.] / А. П. Дурович. – Минск: Новое знание, 2001. – Т. 8, 12, 13. – 496 с.
58. Дюркгейм Е. Социология: ее предмет, метод, предназначение / Е. Дюркгейм. – М.: Канон, 1995. – 629 с.
59. Економіка зарубіжних країн: навч. посіб. / [за ред. Ю. Г. Козака, В. В. Ковалевського, В. М. Осипова]. – К.: ЦУЛ, 2007. – 543 с.
60. Елькін М. В. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя географії засобами проектної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / М. В. Елькін. – К., 2005. – 20 с.
61. Етика ділового спілкування: курс лекцій / [Т. К. Чмут, Т. Л. Чайка, М. П. Лукашевич, І. Б. Осичанська]. – К.: МАУП, 1999. – 208 с.
62. Євтух М. Б. Культура взаємин. Самопізнання: підручник / М. Б. Євтух, Т. В. Черкашина. – Горлівка: Вид.-во ГДПІ ІМ, 2008. – Ч.1. – 228 с.
63. Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки. Затверджена Законом України від 21.09.2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – №43, Т. 1, 3, 4, 17, 18.
64. Зайчук Г. М. Формування професійної компетентності майбутніх маркетингологів туристичної галузі у процесі фахової підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Г. М. Зайчук. – К., 2010. – 20 с.
65. Закон України "Про особисте селянське господарство" від 15.05.2003 р. №742-IV. Т. 1, 4, 9-11.). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://tourlib.net/zakon/pro_selgosp.htm

66. Закон України «Про туризм» / Туристична діяльність. Нормативна база. / О. М. Роїна. – К.: КНТ, 2005. – 448 с.
67. Залібовська-Ільніцька З. В. Підготовка майбутніх учителів до формування комунікативної компетентності молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / З. В.Залібовська-Ільніцька. – Житомир, 2009. – 20 с. – укр.
68. Замкова Н. Л. Формування професійних якостей майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності у процесі вивчення іноземних мов: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. Л. Замкова. – К., 2005. – 20 с.
69. Захарчин Г. М. Теорія та методологія формування і розвитку організаційної культури машинобудівного підприємства : монографія / Галина Миронівна Захарчин. – Львів: Вид.-во національного університету «Львівська політехніка», 2011. – 348 с.
70. Збірка методичних матеріалів з організації виховної роботи в ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»/ [за заг. ред. ректора КНЕУ академіка АПН України А.Ф.Павленка].– К., 2008. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/
71. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1987. –476с .
72. Зіемеле А. Аналіз сучасного стану та перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Україні / Астана Зіемеле // Туризм сільський зелений. – 2004. – № 1, Т. 1, 2, 3, 4, 12, 13, 14.
73. Зінько Ю. В. Розвиток туризму в національних парках Українських Карпат / Ю. В. Зінько, В. І. Гетьман // "Гори і люди" (у контексті сталого розвитку): Міжнародна конференція, Рахів, 14-18.10.2002 р. – С.353-363.
74. Золотухина-Аболина Є. В. Про специфіку вищих духовних цінностей / Є. В. Золотухина-Аболина // Філософські науки. – 2007. – № 1. – С. 11-18.

75. Зорин И. В. Профессиональное образование и карьера в туризме: учебник для вузов / И. В. Зорин, А. М. Зорин // Российская международная академия туризма. – М.: Советский спорт, 2005. – 528 с.
76. Зязюн І. А. Філософія педагогічної якості в систем неперервної освіти / [Електронний ресурс] / І. А. Зязюн. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/853/1/05ziasno.pdf>
77. Иванов Д. О. Компетентностный подход в образовании. Проблемы, понятия, инструментарий: учеб. метод. пособие / Д. О. Иванов, К. Г. Митрофанов, О. В. Соколов; под ред. Е. Н. Обухова. – М.: АПК и ПРО, 2003. – 101 с.
78. Історія української культури: підручник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1584072056991/kulturologiya/istoriya_ukrayinskoyi_kulturi
79. Кабушкин Н. И. Основы менеджмента: учеб. пособие / Н. И. Кабушкин. – 4-е изд. – Минск: Новое здание, 2001. – 336 с.
80. Кальна-Дубінюк Т. П. Сучасні інформаційно-консультаційні технології: [зб. наук. пр.] / Т. П. Кальна-Дубінюк // Матеріали Міжнародної конференції «Форум вищої освіти», КПІ. – К., 2008. – С. 54-57.
81. Карпатский рекреационный комплекс / [упоряд.: М. И. Долишний, М. С. Кудельман, К. К. Ткаченко и др.]. – К., 1984. – Т.18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.lnu.edu.ua/bibl/>
82. Карпенко З. С. Психологічні основи аксіогенезу особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: спец. 19.00.07 «Вікова та педагогічна психологія» / З. С. Карпенко. – К., 1999. – 37 с.
83. Карпенко С. Г. Інформаційні системи і технології / С. Г. Карпенко, В. В. Попов. – К.: МАУП, 2004. – 192 с.
84. Карпова Л. Г. Формування професійно-педагогічної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. Г. Карпова. – Х., 2004.–20 с.

85. Карпова Ю. А. Инновации, интеллект, образование / Ю. А. Карпова. – М., 1998. – 167с.
86. Касьян В. І. Філософія: Відповіді на питання екзаменаційних білетів: навч. посіб. – 3-тє вид., перероб. і доп. / В. І. Касьян. – К.: Знання, 2005. – 333 с.
87. Кертман Л. Е. История культуры стран Европы и Америки / Л. Е. Кертман. – М.: Высшая школа, 1987. – 304 с.
88. Кнодель Л. В. Система підготовки кадрів сфери туризму у Німеччині: [монографія] / Людмила Володимирівна Кнодель. – К.: Вид-во ФПУ, 2007. – 183с.
89. Кнодель Л. В. Теорія і практика підготовки фахівців сфери туризму в країнах-членах Всесвітньої туристської організації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. В. Кнодель. – Тернопіль, 2007. – 41 с.
90. Ковалинська І. В. Формування загальнокультурної компетенції майбутніх фахівців технічного профілю в процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. В. Ковалинська. – Хмельницький, 2011. – 20 с.
91. Кожем'якіна О. М. Довіра та толерантність: аспекти співвідношення / [Електронний ресурс] / О.М. Кожем'якіна. – Режим доступу: <http://webcache.googleusercontent.com/search>
92. Козлова Н. Н. Критика концепции «массовой культуры» Маршалла Маклюэна: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. философских наук / Н. Н. Козлова. – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1976. – 24 с.
93. Козловски П. Принципы этической экономии / П. Козловски; [пер. с нем. под ред. В. С. Автономова]. – СПб.: Экономическая школа, 1999. – Вып.7. –344 с.
94. Комарова Л. К. Интенсификация процесса обучения как фактор социально-личностного профессионального становления будущего специалиста по сервису и туризму: автореф. дис. на соискание учен. степени

канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования (педагогические науки)» / Л. К. Комарова. – Омск, 2009. – 20 с.

95. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К.: К.І.С., 2004. – 111 с. – (Бібліотека з освітньої політики).

96. Коноваленко Н. В. Особливості розвитку інформаційно-комунікаційної культури менеджера / [Електронний ресурс] / Н. В. Коноваленко. – Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/kultura/112/20848-osoblivosti-rozvitku-informacijno-komunikacijno%D1%97-kulturi-menedzhera.html>

97. Копил Г. О. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців з міжнародної економіки у процесі вивчення іноземних мов: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Г. О. Копил. – Житомир, 2007. – 20 с.

98. Корніяка О. М. Психологія комунікативної культури особистості школяра: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. М. Корніяка. – К., 2007. – 23 с.

99. Королюк С. В. Розвиток управлінської культури керівника загальноосвітнього навчального закладу в процесі підвищення кваліфікації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01. – «Теорія та історія педагогіки» / С. В. Королюк. – К., 2006. – 20 с.

100. Краевский В. В. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах / В. В. Краевский, А. В. Хуторской // Педагогика. – 2003. – № 3. – С. 3-10.

101. Краснощок А. В. Критерії, показники та рівні сформованості загальнокультурної компетентності майбутніх правоохоронців. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oaji.net/articles/2014/797-1400183736.pdf>

102. Кремень В.Г. Людина перед викликом цивілізації: творчість, людина, освіта / В.Г. Кремень / Феноменінновацій: освіта, суспільство, культура. – К.: Педагогічна думка, 2008. – С. 9-48. [Електроннийресурс] / Режим доступу: <http://toloka.to/t69473>

103. Кузин Ф. А. Культура делового общения: [практическое пособие – 6-е изд., перераб. и доп.] / Ф. А. Кузин. – М.: Ось – 89, 2002. – 320 с.
104. Культурологія: теорія та історія культури: навч. посіб. / за ред. І. І. Тюрменко, О. Д. Горбула. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-1111.html>
105. Кухта І. В. Формування іншомовної комунікативної культури майбутніх фахівців туристичної сфери: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. В. Кухта. – Тернопіль, 2011. – 20 с.
106. Лепіхова Л. А. Соціально-психологічна компетентність як передумова успішної самореалізації особистості / Л. А. Лепіхова // Наукові студії із соціальної та політичної психології: [зб ст.]. – К.: Міленіум, 2002. – Вип. 6 (9). – С. 57-71.
107. Локшина О. І. Моніторинг рівнів досягнень компетентностей: інноваційні підходи / О. І. Локшина // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К.: К.І.С., 2004. – С. 26-34. – (Бібліотека з освітньої політики).
108. Лугінін О. Є. Статистика: [підручник – 2-е вид., переробл. та доп.] / О. Є. Лугінін. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 608 с.
109. Лужанська Т. Ю. Проблеми розвитку «сільського зеленого туризму» [Електронний ресурс] / Т. Ю. Лужанська, В. П. Феєр. – Мукачівський технологічний інститут, 2009. – Режим доступу: tourlib.net/statti_ukr/kalna.htm
110. Лук'янова Л. Г. Освіта в туризмі: навч.-метод. посіб. / Л. Г. Лук'янова. – К.: Вища школа, 2008. – 719 с.
111. Лутаєва Т. Педагогічна культура НОВ / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academia.edu/8762519/>
112. Льюис Р. Д. Деловые культуры в международном бизнесе. От столкновения к взаимопониманию / Р. Д. Льюис; [пер. с англ.]. – М.: Дело, 2001. – 448 с.

113. Малахов В. А. Цінність як категорія культури / В. А. Малахов // Філософська думка. – 2002. – № 5. – С. 76-85.
114. Мальований Ю. Післямова до стандарту / Ю. Мальований // Шлях освіти. – 2005. – № 3. – С.2-4.
115. Мальська М. Менеджмент туризму / М. Мальська, В. Худо. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. –Т. 5, 6, 8, 9, 10, 13. – С.139-161.
116. Масленнікова К. С. Формування професійної компетентності майбутніх економістів у процесі навчальної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / К. С. Масленнікова. – Тернопіль, 2011. –20 с.
117. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу // Киевская городская библиотека – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.misto.kiev.ua/PSIHO/MASLOU/>
118. Маслюк А. О. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами інформаційно-комунікативної технології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / А. О. Маслюк. –Х., 2012. – 20 с.
119. Матвєєва Л. Л. Культурологія: Курс лекцій: навч. посіб. / Л. Л. Матвєєва. – К.: Либідь, 2005. – 512 с.
120. Мельник С. А. Інтегрований урок як засіб формування загальнокультурної компетентності учнів основної школи:автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / С. А. Мельник. – Харків, 2010. – 20 с.
121. Методичні поради для власників агроосель Турківщини / Відділ з питань фізичної культури, спорту та туризму Турківської райдержадміністрації. – Турка, 2004. – Т 6, 9-11. – 56с .
122. Можейко М. А. Концепция модернизации. Новейший философский словарь / М. А. Можейко / [сост. А. А. Грицанов]. – Мн.: Изд. В. М. Скакун, 1998. – 896 с.

123. Мороз Т. О. Загальнокультурна компонента як засіб естетичного виховання майбутніх учителів іноземної мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Т. О. Мороз. – Луганськ, 2007. – 20 с.

124. Морозов А. В. Креативная педагогика и психология: учеб. пособ. / А. В. Морозов, Д. В. Чернилевский. – М.: Академический Проект, 2004. – 216 с.

125. Музика О. Л. Криза творчої особистості: суб'єктно-ціннісний підхід до типології / О. Л. Музика // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / [за ред. С. Д. Максименка]. – К., 2001. – С.63-72.

126. Научно-технический прогресс: словарь / [сост. В. Г. Горохов, В. Ф. Халипов]. – М., 1987. – 364 с.

127. Несвірська Т. В. Формування загальнокультурної компетентності майбутніх учителів іноземної мови в процесі професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т. В. Несвірська. – Житомир, 2013 – 14 с.

128. Нигматзянова Г. Х. Структура и содержание общекультурных компетенций студента / Г. Х. Нигматзянова // Гуманитарные научные исследования. – 2014. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://human.snauka.ru/2014/02/>

129. Овчарук О. В. Результаты педагогических исследований среди педагогической общественности щодо перспектив запровадження компетентнісного підходу до вітчизняного змісту освіти / О. В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К.: К.І.С., 2004. – С. 59-65. – (Бібліотека з освітньої політики).

130. Овчарук О. В. Развитие компетентного подхода: стратегические ориентиры международной общности / О. В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К.: К.І.С., 2004. – С. 6-16. – (Бібліотека з освітньої політики).

131. Организационно-правовые основы туристского и гостиничного бизнеса. Нормативно-правовые документы / [под ред. В. Н. Акишина, И. В. Гончаровой, А. И. Клебанова, Н. Д. Малахаткиной]. – М.: Финстатинформ, 1998. – 434 с.
132. Основи культуриології: навч. посіб. / [Сандюк Л. О., Щубелка Н. В., Шмиголь М. Ф., Сулим О. В., Симоненко С. П., Романенков І. Д., Юшкевич Ю. С.] / [за ред. Л. О. Сандюк та Н. В. Щубелки]. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 400 с.
133. Основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року: Указ Президента України від 10.08.1999 р. № 973/99 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=973/99>.
134. Пазенок В. С. Філософія туризму: навч. посіб. / В. С. Пазенок, В. Е. Федорченко. – К.: Кондор, 2004. – 268 с.
135. Пальшкова І.О. Формування професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя початкової школи: практико-орієнтований підхід : дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.04. «Теорія і методика професійної освіти» / І. О. Пальшкова. – Одеса, 2009. – 350с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mydisser.com/en/catalog/view/238/246/11762.html>
136. Парсонс Т. О социальных системах / [под ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского] / Т. Парсонс. – М.: Академ. проект, 2002. – 832 с.
137. Парсонс Т. О структуре социального действия / Талкотт Парсонс. – М.: Академический проект, 2002. – 880 с.
138. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения / Т. Парсонс // Американская социологическая мысль. – М., 1996. – С. 494-526.
139. Пархоменко Т. С. Антропология туризму / Т. С. Пархоменко // Філософія туризму: навч. посіб. / В. С. Пазенок, В. К. Федорченко. – К.: Кондор, 2004. – С. 57-66.
140. Перро С. Необхідність туризмології / Серж Перро, Жан Мішель Оернер // Філософія туризму: навч. посіб. / В. С. Пазенок, В. К. Федорченко. – К.: Кондор, 2004. – С. 168-173.

141. Петухова Л. Є. Теоретико-методичні засади формування інформативних компетентностей майбутніх учителів початкових класів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. Є. Петухова. – Одеса, 2009. – 40 с. – укр.

142. Писарева С. А. Разработка понятия «компетентность» в диссертационных исследованиях по педагогике / С. А. Писарева // Академические чтения. – СПб.:Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2002. –Вып. №3: Теория и практика модернизации отечественного образования. – С. 29-34.

143. Подольська Є. А. Культурологія: навч. посіб. – [вид. 2-ге, переробл. та доп.]/ Є. А. Подольська, В. Д. Лихвар, К. А. Іванова. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 392 с.

144. Полищук В. И. Культурология: учеб.пособ. / В. И. Полищук. – М.: Гардарики, 1999.– 446 с.

145. Пометун О. І. Запровадження компетентнісного підходу – перспективний напрям розвитку сучасної освіти / [Електронний ресурс] / О. І. Пометун. – Режим доступу: <http://visnyk.iatp.org.ua>.

146. Пометун О. І. Теорія і практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи / [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К.: К.І.С., 2004. – С.16–24. – (Бібліотека з освітньої політики).

147. Про внесення змін до Закону України “Про туризм”: Закон України від 18.11.2003 р. № 1282-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 50. –Ст. 2600.– С. 34-55.

148. Проворова Є. М. Методичні засади формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя музики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / Є. М. Проворова. –К., 2008. – 19 с.

149. Проект Концепції Державної цільової програми розвитку туризму і курортів на 2011-2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tourism.gov.ua/doc.aspx?id=537>.

150. Проект Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки – [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.iitzo.gov.ua/files/proekt_rozvitku_osviti_2012_2021_.doc

151. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация; [пер. с англ.] / Дж. Равен. – М., 2002. – 396 с.

152. Радзієвська І. В. Формування професійної компетентності майбутніх медичних сестер у процесі вивчення фахових дисциплін: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. В. Радзієвська. – К., 2011. – 20 с.

153. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика / Методика и тесты: учеб.пособ. /Д. Я. Райгородский. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ», 1998. – С. 298-311.

154. Рачова Н. Психологічний супровід управлінської діяльності / Н. Рачова // Психолог. – 2010. – № 3. – С. 9-13.

155. Розов М. В. Методологические принципы ценностного прогнозирования образования / М. В. Розов / Социально-философские проблемы образования. – М., 1992. – С. 18-26.

156. Рубинштейн С. Л. Проблема индивидуального и общественного в сознании человека. (Психологическая концепция французской социологической школы) / С. Л. Рубинштейн // Принципы и пути развития психологии.– М., 1959. – С. 308-331.

157. Рутинський М. Й. Зелений туризм / М. Й. Рутинський, Ю. В. Зінько.– К.: Знання, 2008. –271 с.

158. Савченко О. Я. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти / О.Я. Савченко // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К.: К.І.С., 2004. – С. 34-47. – (Бібліотека з освітньої політики).

159. Сапожник Г. Л. Туристичний бізнес – етичний критерій / Г. Л. Сапожник // Філософія туризму: навч. посіб. / В. С. Пазенок, В. К. Федорченко. – К.: Кондор, 2004. – С. 224-227.

160. Селевко Г. К. Компетентности и их классификация / Г. К. Селевко // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 138-143.

161. Селевко Г. К. Новое педагогическое мышление: педагогический поиск и экспериментирование / [Электронный ресурс] / Г. К. Селевко, А. В. Басов. – Режим доступа: http://www.iro.yar.ru:8101/resource/distant/pedagogy/pedagogicheskii_eksperiment/basov/ogl.html. – Назва з екрана.

162. Сен А. Об этике и экономике / А. Сен; [пер. с англ. А. В. Малишевского]. – М.: Наука, 1996. – 160 с.

163. Сильвестров В. В. Философское обоснование теории и истории культуры / В. В. Сильвестров. – М., 1990. – 239 с.

164. Синякова М. Г. Основные подходы к определению сущности общекультурной компетентности бакалавра менеджмента/ М. Г. Синякова // Международный журнал экспериментального образования.– 2010. –№ 9. – С. 23-35.

165. Сінькевич О. Б. Основи культурології: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / О. Б. Сінькевич. – К.: Дім «Ін Юре»; Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 312 с.

166. Складова галузевого стандарту вищої освіти // Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра за напрямом 0504 «Туризм», фахове спрямування 6.050400 «Туризм» // Туристична діяльність. Нормативна база. / О. М. Роїна. – К.: КНТ, 2005. – С. 221-269.

167. Складова галузевого стандарту вищої освіти // Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра за напрямом 0504 «Туризм», фахове спрямування 6.050400 «Готельне господарство» // Туристична діяльність. Нормативна база. / О. М. Роїна. – К.: КНТ, 2005. – С. 269-293.

168. Складова галузевого стандарту вищої освіти // Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра за напрямом 0504 «Туризм», фахове спрямування 6.050403 «Організація обслуговування в готелях і туристичних комплексах» // Туристична діяльність. Нормативна база. / О. М. Роїна. – К.: КНТ, 2005. – С. 352-425.

169. Слостенин В. А. Педагогика: инновационная деятельность / В. А. Слостенин, Л. С. Подымова. – М.: Магистр, 1997. – 224 с.
170. Смирнова О. О. Методика формування художньо-педагогічної компетентності майбутніх учителів образотворчого мистецтва в процесі навчання декоративно-прикладного мистецтва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / О. О. Смирнова. – К., 2010. – 20 с.
171. Спеціальні та галузеві соціології / Пилипенко В. Є., Вишняк О. І., Куценко та ін. – (Бібліотека українських підручників). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://libfree.com/135649269-sotsiologiyaspetsialni ta galuzevi sotsiologiyi pilipenko vye.html>.
172. Степин В. С. Ценностные основы и перспективы техногенной цивилизации. / В. С. Степин. – М.: Высшая школа, 1999. – с. 242.
173. Стойко С. М. Заповідні екосистеми Карпат /С. Стойко, Е. Гадач, П. Шимон, С. Михайлик – Львів: Світ, 1991. –Т. – 18. – 248 с.
174. Стойко С. М. Роль природозаповідного фонду Карпат у збереженні етнокультурної спадщини гуцулів, бойків і лемків / С. М. Стойко, Д. Є. Крук // "Гори і люди" (у контексті сталого розвитку): Міжнародна конференція, 14-18.10.2002 р. – Рахів, 2002. – Т. 2, 7, 18. – с. 179-185.
175. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: «К.І.С.», 2003. – 296 с.
176. Стратегія розвитку туризму і курортів: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.08.2008 р. № 1088-р // Офіційний вісник України. – 2008. – № 60. – Ст. 2041. – С. 27-32.
177. Сулим О. В. Культурно-етичні імперативи економіки : історія і сучасність / О. В. Сулим. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Phd/2011
178. Теличкань В. В. Просування агротуристичних послуг за допомогою сучасних інформаційних технологій / В. В. Теличкань // Збірник наукових

праць Уманського національного університету садівництва. – 20013. – Вип. 72. – Ч. 2. – С. 169-175.

179. Тест «Інформаційна культура менеджера туризму». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

www.ippo.edu.te.ua/files/metod_work/.../09_ped_diagnostyka.doc

180. Технології роботи організаційних психологів: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. та слухачів інтв післядиплом. освіти / за наук. ред. Л. М. Карамушки. – К.: Фірма «ІНКОС», 2005. – 366 с.

181. Ткаченко Т.В. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців з безпеки життєдіяльності засобами інформаційно-комунікаційних технологій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» // Т. В. Ткаченко. – Вінниця, 2009. – 20 с.

182. Троянская С. Л. Общекультурная компетентность: опыт определения и структурирования / С. Л. Троянская // Культурно-историческая психология. – 2008. – №2. – С.19–23.

183. Троянская С. Л. Развитие общекультурной компетентности студентов средствами музейной педагогики: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец.13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / С. Л. Троянская. – Ижевск, 2004. – 23 с.

184. Уваров В. Д. Международные туристские организации / В. Д. Уваров, К. Г. Борисов. – М.: Международные отношения, 1990. – С. 26-94.

185. Федорченко В. К. Гуманізація вищої освіти: імперативи та проблеми / В. К. Федорченко // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: [зб. наук. праць] / Ін-тут педагогіки і психології професійної освіти Академії пед. наук України; Запоріж. обл. ін-т післядипломної освіти. – Київ-Запоріжжя, 2002. – Вип. 25. – С. 16-23.

186. Федорченко В. К. Педагогіка туризму / В. К. Федорченко, Н. А. Фоменко, М. І. Скрипник, Г. С. Цехмістрова. – К.: Видавничий дім "Слово", 2004. – 296 с.

187. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2002. – 490 с.
188. Філософія і культурологія туризму / [відп. ред. В. С. Пазенок]. – К.: КІТЕП, 2001. – 138 с.
189. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н. В. Фоменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.
190. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма; [пер. с англ. Д. Павловой, В. Кирющенко, М. Колопотина]. – М.: ООО "Изд-во АСТ": ЗАО НПП "Ермак", 2004 – 730 с.
191. Хаджирадєва С. Мовна і мовленнєва компетенція та компетентність державних службовців у контексті вивчення їх готовності до професійно-мовленнєвої комунікації / С. Хаджирадєва // Вісник НАДУ. – 2004. – №4. – С. 450-454.
192. Хамитов Н. В. Воля к познанию и воля к творчеству: явление культуры / Н. В. Хамитов // Философия человека: поиск пределов: Пределы мужского и женского: введение в мета антропологию. – К.: Наук. думка, 1997. – С. 67-83.
193. Хамитов Н. Философия человека: от метафизики к метаантропологии / Н. Хамитов. – К., Ника-центр; М.: Инс-т общегуманитарных исследований, 2002. – 334 с.
194. Хамитов Н. Философский словарь. Человек и мир / Н. Хамитов, С. Крылова. – К.: КНТ, Центр учебной литературы, 2006. – 308 с.
195. Харченко Л. П. Комунікативна толерантність соціального педагога як компонент його етичної культури. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2012/Pedagogica/6_100892.doc.htm
196. Харчишина О. В. Формування організаційної культури в системі менеджменту підприємств харчової промисловості / Ольга Володимирівна Харчишина: [монографія]. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – 290 с.

197. Хмілярчук Н. С. Педагогічні умови організації навчальної практики майбутніх менеджерів туристичної сфери: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. С. Хмілярчук. – Вінниця, 2007. – 20 с.
198. Хоруженко К. М. Культурологія: енциклопедический словарь / К. М. Хоруженко. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 640 с.
199. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика: Теория и технология креативного обучения / А. В. Хуторской. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – 416 с.
200. Цибух В. І. Вступне слово / В. І. Цибух // Філософія і культурологія туризму. – К., 2001. – С. 3-8.
201. Чемерис І. М. Формування професійної компетентності майбутніх журналістів засобами іншомовних періодичних видань: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. М. Чемерис. – К., 2009. – 20 с.
202. Чорна М. М. Аналіз суті загальнокультурної компетентності у підготовці майбутніх фахівців у дослідженнях сучасних науковців. / М. М. Чорна // Педагогіка: традиції та інновації. – Х., 2015. – С. 45-48.
203. Чорна М. М. Компетентнісна концепція підготовки майбутніх менеджерів туризму / М. М. Чорна // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» - Дод. 4 до Вип. 31, Том II (10): Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психологічно-педагогічні читання». К.: Гнозис, 2014. – 322-328.
204. Чорна М. М. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх спеціалістів як орієнтир для розвитку національної системи освіти. / М. М. Чорна // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – Зб. статей: – Ялта: РВВ КГУ, 2014. – Вип. 44. – Ч. 3. – С. 282-290.
205. Чорна М. М. Концепція гуманізації вищої освіти як засіб реалізації особистісного розвитку майбутніх менеджерів туризму / М. М. Чорна // Zbiór raportów naukowych. Badania naukowe naszych czasów. (29.10.2013-31.10.2013) – Katowice Wydawca: Sp.z.o.o. "Diamond trading tour", 2013. – p.71-77.

206. Чорна М. М. Особливості застосування проблемної тематики у спецкурсі «Зелений туризм на Прикарпатті із культурознавчими аспектами» / М. М. Чорна // Nauka wczoraj, dris, jutro. – Warszawa: Wydawca: Sp.z.o.o.”Diamond trading tour”, 2015. – p.58-64.

207. Чорна М. М. Особливості підготовки майбутніх менеджерів туризму до професійної діяльності на Прикарпатті / М. М. Чорна // Zbiór raportów naukowych. “Tendencje, Zbiory danych innowacje, praktyka w nauce”. (29.04.2014-30.04.2014) – Warszawa: Wydawca: Sp.z.o.o.”Diamond trading tour”, 2014. – p. 104-109.

208. Чорна М. М. Підготовка майбутніх менеджерів туризму до професійної діяльності на Прикарпатті / М. М. Чорна // Гірська школа Українських Карпат. – Івано-Франківськ, 2015. – С. 255-257.

209. Чорна М. М. Професійно-мовленєва компетенція як критерій професіоналізму майбутнього менеджера туризму / М. М. Чорна // Наука і освіта 7' 2010, Одеса, 2010. – С. 265-269.

210. Чорна М. М. Психологічні засади формування іншомовної компетенції майбутніх менеджерів туризму у просторі міжмовної взаємодії. / М. М. Чорна // Вісник Прикарпатського національного університету . Серія «Педагогіка». – Випуск 49. – Івано-Франківськ, 2013. – С. 112-116.

211. Чорна М. М. Психологічні засади формування професійно-мовленнєвої готовності студентів до діяльності в просторі міжмовної взаємодії / М. М. Чорна // Сборник научных статей I Международного образовательного форума, часть 1, Запорожье, 2010. С. 201-205.

212. Чорна М. М. Формування загальної культури майбутніх фахівців сфери туризму та гостинності на сучасному етапі розвитку освіти / М. М. Чорна // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. Праць. – Випуск 43. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. – 456с.

213. Чорна М. М. Формування загальнокультурної компетентності у студентів за допомогою введення у навчання спецкурсу «Зелений туризм на Прикарпатті

із культурознавчими аспектами» / М. М. Чорна // Теорія, практика та інновації розвитку туристичної та готельно-ресторанної індустрії. – Умань, 2015. – С. 62-64.

214. Чорна М.М. Гуманоцентрована концепція змісту туристської освіти в Україні./ М. М. Чорна // Обрії. – Вип. №1 (40) – Івано-Франківськ, 2015. – С. 48-50.

215. Шафранський В. В. Формування готовності до професійної діяльності майбутніх фахівців зі спортивно-оздоровчого туризму у вищих навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / В. В. Шафранський. – Тернопіль, 2011. – 20 с.

216. Швалб Ю. Психологічні аспекти компетентнісного підходу в освіті / Ю. Швалб // Вища школа. – 2010. – № 1. – С. 31-36.

217. Шевчук С. Українське ділове мовлення: навч. посіб. / Шевчук С. – К.: Літера, 2000. – 480 с .

218. Шестопалюк О. В. Теоретичні і практичні засади розвитку громадянської компетентності майбутніх учителів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Шестопалюк. – К., 2010. – 44 с.

219. Шишов С. Е. Школа: мониторинг качества образования / С. Е. Шишов, В. А. Кальней. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 320 с.

220. Штульман Э. А. Специфика методического эксперимента / Э. А. Штульман / Сов. Педагогика. – 1988. – №3. – С. 61-65.

221. Щоголева І. В. Місце і роль професійно орієнтованих дисциплін у фаховій підготовці майбутніх менеджерів туризму / І. В. Щоголева // Витоки педагогічної майстерності. Сер.: Педагогічні науки. – 2011. – Вип. 8(2). – С. 322-325. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vpm_2011_8\(2\)_67.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vpm_2011_8(2)_67.pdf).

222. Экономика и организация туризма. Международный туризм / Е. Л. Драчева, Ю. В. Забаев, Д. К. Исмаев и др.; [под ред. И. А. Рябовой, Ю. С. Забаева, Е. Л. Драчевой]. – М.: КНОРУС, 2005. – 576 с.

223. Яковлева М. Л. Формування загальнокультурної компетентності студентів економічних спеціальностей вищих технічних навчальних закладів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / М. Л. Яковлева. – Кіровоград, 2012. – 20 с.

224. Ярошинська О. Креативність як провідний принцип побудови освітнього середовища у вищому навчальному закладі / О. Ярошинська // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – № 1. – 2010. – С. 113-119.

225. Brunner K. The perception of man and the conception of society: Two approaches to understanding society // Econ. Inquiry. – 1987. – July. – P. 367-388.

226. Definition and Selection of Competencies. Theoretical and Conceptual Foundations (DESECO). Strategy Paper on Key Competencies. An Overarching Frame of Reference for an Assessment and Research Program – OECD (Draft). – [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <http://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/41529556.pdf>

227. Homo institutus – Человек институциональный: монография / [под ред. О. В. Иншакова]. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2005. – С. 12.

228. <http://pravolib.pp.ua/uch-20.html>

229. <https://uk.wikipedia.org/wiki>

230. Kroeber A. L. and Kluckhohn C. Culture: a Critical Review of Concepts and Definitions // Papers peabody Mus., 1952, 47, N 1, Kroeber A. L. and Kluckhohn C. Culture: a Critical Review of Concepts and Definitions // Papers peabody Mus., 1952, 47, N 1, p. 229.

231. M. Chorna. Culturological Approach to Training of the Future Managers of Tourism in Precarpathia. / Marianna Chorna // Zbior raportow naukowych. “Informacja naukowai techniczna w planowaniu oraz realizacji badan I wdrozen

projektow”. (29.09.2014-30.09.2014) – Warszawa: Wydawca: Sp.z.o.o. "Diamond trading tour", 2014. – p.55-63.

232. M. Chorna. Humanization concept of higher education as a means of personal development realization of future managers of tourism./ М. Чорна // Вісник національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – Вип. 1 (6). – К.: НАУ, 2015. – С. 163-167.

233. Mechlins W. Value sand choice of the model of the individual in the social sciences / W. Mechlins // Schweiz. – Ztschr. Volkswirtschaftmid Stat. – 1976. – №4. – P.545-559.

234. Ruchen, Dominique S. Key Competencies for a Successful Life and a Well-Functioning Society. 2003. Hogrefe & Huber Publishers, Germany. – 206 p.

235. Spector, J. Michael-delaTeja, Ileana. ERIC Clearing house on Information and Technology Syracuse NY. Competencies for Online Teaching. ERIC Digest. Competence, Competencies and Certification. – 2001. – p.1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

236. The Faculty of International Relations of the University of Economics – [Електроннийресурс]. – Режим доступу: <http://fir.vse.cz/>

237. www.green-tour.com.ua – журнал "Туризм сільський зелений".

238. www.nto.org.ua – Державна туристична адміністрація України, ДП "Національна туристична організація".

239. www.statistik.admin.ch/eindex.htm – Swiss Federal Statistical Office.

240. www.tourism.gov.ua – Державна туристична організація України.

241. www.wgtdi.com.ua – Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні.

242. www.world-tourism.org/ruso/ – Всесвітня туристична організація.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Діагностична карта самооцінки когнітивного компонента
загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму**

Параметри когнітивної компетенції	Показники діагностування когнітивної компетенції	Ступінь вияву				
		1	0,75	0,5	0,25	0
<p>1. Навички пошуку, обробки, аналізу інформації з різних ресурсів</p> <p>2. Творче використання інформації з урахуванням культурологічного аспекту професійної ситуації</p>	<ul style="list-style-type: none"> – користування банком інформації Інтернет-ресурсів; – опрацювання літератури з друкованих джерел; – використання комп'ютерних технологій для обробки інформації. - прагнення до самовираження; - ставлення до професійної творчості в колективі, що виявляється відповідно до культурологічного аспекту ситуації; - вміння творчо використовувати культурологічну інформацію в процесі професійної підготовки; - наявність власних ідей щодо створення продукту професійної діяльності з культурологічним аспектом; - ставлення до шаблонів у професійній діяльності. 					

Продовження додатка А

3.Здатність до самоосвіти та саморозвитку	<ul style="list-style-type: none"> - планування самоосвіти (визначення її напрямів та змісту); - власний рівень теоретичної та практичної підготовленості до професійної діяльності; - навички самостійної навчально-пізнавальної діяльності; - самостійний пошук інформації з метою саморозвитку. 					
4. Розуміння цінності фахових та культурологічних знань для професійної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> - розуміння завдань професійної діяльності в галузі туризму; - рівень професійних знань та вмінь; - рівень культурологічних знань та вмінь; - рівень готовності до здійснення професійної культуродоцільної діяльності. 					

Додаток Б
Діагностична карта експертної оцінки
когнітивного компонента загальнокультурної компетентності
майбутніх менеджерів туризму

I.	Навички пошуку, обробки, аналізу інформації з різних ресурсів (10 – 90 бали)	
1	Схильність до синтезу та узагальнення	1 2 3 4 5 6 7 8 9
2	Пам'ять та її оперативність	1 2 3 4 5 6 7 8 9
3	Вміння слухати	1 2 3 4 5 6 7 8 9
4	Вміння володіти різними видами читання	1 2 3 4 5 6 7 8 9
5	Вміння виокремлювати та засвоювати конкретний зміст	1 2 3 4 5 6 7 8 9
6	Схильність до аналізу отриманої інформації	1 2 3 4 5 6 7 8 9
7	Вміння працювати в бібліотеці, Інтернеті, з комп'ютером	1 2 3 4 5 6 7 8 9
8	Вміння орієнтуватися в класифікації джерел	1 2 3 4 5 6 7 8 9
9	Вміння володіти різними прийомами фіксації прочитаного	1 2 3 4 5 6 7 8 9
10	Вміння користуватися оргтехнікою та банком комп'ютерної інформації	1 2 3 4 5 6 7 8 9

Продовження додатка Б

II.	Творче використання інформації з урахуванням культурологічного аспекту професійної ситуації (7 – 63 бали)	1 2 3 4 5 6 7 8 9
1	Гнучкість та оперативність мислення	1 2 3 4 5 6 7 8 9
2	Креативність та її прояв у педагогічній діяльності	1 2 3 4 5 6 7 8 9
3	Вміння переносити знання й уміння в нові ситуації	1 2 3 4 5 6 7 8 9
4	Вміння відмовитися від усталених шаблонів	1 2 3 4 5 6 7 8 9
5	Незалежність суджень	1 2 3 4 5 6 7 8 9
6	Здатність відстоювати свою точку зору та переконувати інших у процесі дискусії	1 2 3 4 5 6 7 8 9
7	Здатність акумулювати і творчо використовувати досвід діяльності інших	1 2 3 4 5 6 7 8 9
III.	Здатність до самоосвіти та саморозвитку (11 – 99 балів)	
1	Усвідомлення особистої та суспільної значущості безперервної освіти в професійній діяльності	1 2 3 4 5 6 7 8 9
2	Наявність стійких пізнавальних інтересів до професійної діяльності	1 2 3 4 5 6 7 8 9
3	Почуття обов'язку та відповідальності	1 2 3 4 5 6 7 8 9
4	Допитливість	1 2 3 4 5 6 7 8 9
5	Прагнення отримати високу оцінку свого саморозвитку	1 2 3 4 5 6 7 8 9

Продовження додатка Б

6	Потреба у культурологічній самоосвіті	1 2 3 4 5 6 7 8 9
7	Потреба у самопізнанні	1 2 3 4 5 6 7 8 9
8	Здатність до співпраці та взаємодопомоги у професійному педагогічному саморозвитку	1 2 3 4 5 6 7 8 9
9	Здатність організувати самоосвітню діяльність інших	1 2 3 4 5 6 7 8 9
10	Впевненість у своїх силах	1 2 3 4 5 6 7 8 9
11	Вміння ставити і вирішувати пізнавальні задачі	1 2 3 4 5 6 7 8 9
IV.	Розуміння цінності фахових та культурологічних знань для професійної діяльності (6-54 бали)	
1	Рівень загальноосвітніх знань та умінь	1 2 3 4 5 6 7 8 9
2	Рівень професійних знань та умінь	1 2 3 4 5 6 7 8 9
3	Рівень культурологічних знань та вмінь	1 2 3 4 5 6 7 8 9
4	Рівень комунікативних знань та вмінь	1 2 3 4 5 6 7 8 9
5	Рівень організаційних знань та вмінь	1 2 3 4 5 6 7 8 9
6	Вміння ставити і вирішувати пізнавальні задачі	1 2 3 4 5 6 7 8 9

Додаток В
Діагностична карта самооцінки
морального компонента загальнокультурної компетентності
майбутніх менеджерів туризму

Параметри моральної компетентності	Показники діагностування моральної компетентності	Ступінь вияву				
		1	0,75	0,5	0,25	0
1. Ставлення до різних стилів організації, керування та лідерства	<ul style="list-style-type: none"> – уявлення про прогресивні ознаки організації діяльності в колективі, – стиль лідерства в організації навчальної та практичної діяльності; – стиль взаємовідносин в команді, – здатність до використання чинників, що зміцнюють організацію, – уміння визначати стратегічні цілі організаційної діяльності; – здатність визначати критерії успіху. 					
2. Здатність формувати сприятливий соціально-психологічний клімат в колективі для високоякісного вирішення виробничих завдань	<ul style="list-style-type: none"> – наявність демократичного стилю керівництва та взаємодії з колегами, – вміння організувати діяльність колективу, – здатність сприяти саморозвитку інших, – наявність управлінських знань та вмінь, – відповідні особистісні якості, – спрямування на культуродоцільність професійної діяльності, – творчий підхід до вирішення нестандартних рішень. 					

Продовження додатка В

<p>3. Здатність керувати своєю поведінкою, емоціями, налагоджувати</p>	<ul style="list-style-type: none"> - ставлення до оточуючих: - домінування над іншими, - дружелюбність ; - «Я-концепція» у взаємостосунках: - <i>відчужений,</i> - <i>критичний,</i> - <i>покірний,</i> - <i>сором'язливий,</i> - <i>невпевнений,</i> - <i>слухняний,</i> - <i>доброзичливий,</i> - <i>відповідальний;</i> - здатність до налагодження стосунків: - <i>напружений у взаємовідносинах,</i> - <i>проблеми у вислуховуванні партнера,</i> - <i>здатність до співпраці та взаємодопомоги,</i> - <i>здатність уникати конфліктів.</i> 					
--	---	--	--	--	--	--

Додаток Г
Діагностична карта експертної оцінки
морального компонента загальнокультурної компетентності
майбутніх менеджерів туризму

Мета: вивчити здатність майбутніх менеджерів туризму до визначення найбільш ефективного стилю організації професійної діяльності та управління трудовим колективом.

Завдання : розподілити 100 балів між показниками А, Б, С, Д шести ключових вимірів організаційної та управлінської культури менеджера туризму.

<i>№ з/п</i>	<i>Ключові виміри</i>	<i>Оцінка виміру (за 100-бальною шкалою)</i>
1.	Характеристики трудового колективу	
А	Колектив як велика родина, яка має багато спільного, що й допомагає у взаємопорозумінні	
В	Організація колективу динамічна, спрямована на вирішення підприємницьких завдань; люди готові жертвувати собою та йти на ризик.	
С	Діяльність колективу зорієнтована на результат. Головна турбота – виконання завдання за будь-яких умов. Люди зорієнтовані на суперництво та досягнення мети.	

Продовження додатка Г

Д	Організація колективу чітко структурована й суворо контролюється. Дії людей окреслено формальними процедурами.	
2.	Діяльність лідера в колективі	
А	Стиль лідера в організації – це приклад моніторинга, намагання допомогти або навчити.	
В	Стиль лідера – це приклад підприємництва, висування новаторських ідей та схильності до ризику.	
С	Стиль лідера – приклад діловитості та орієнтації на результат.	
Д	Стиль лідера – приклад координації, чіткої організації або плавного ведення справ.	
3.	Керування колективом підлеглих	
А	Заохочення спільної діяльності, спільна участь у прийнятті рішень.	
В	Заохочення індивідуального ризику, новаторства, свободи дій та самобутності кожного.	
С	Вимогливість, жорстке спрямування на конкурентоздатність та заохочення досягнень.	
Д	Гарантія зайнятості, вимога підкорятися, передбачуваність та стабільність у стосунках.	
4.	Чинники міцності колективу	

Продовження додатка Г

А	Відданість справі, взаємодовіра, обов'язковість.	
Б	Новаторство, потяг до удосконалення, акцентування на необхідності бути попереду всіх.	
С	Акцент на досягненні мети та виконанні завдань; наступ та перемога.	
Д	Дотримання формальних правил та офіційної політики керівництва для підтримання поступовості розвитку організації.	
5.	Стратегічні цілі	
А	Увага на підтримці високої довіри, відкритості та співучасті у вирішенні загальних завдань.	
Б	Придбання нових ресурсів та вирішення нових проблем; цінуються спроби залучення нових можливостей.	
С	Конкурентні дії; напруження сил для перемоги над конкурентами.	
Д	Стабільність у розвитку; контроль та поступовість ведення справ.	
6	Критерії успіху	
А	Розвиток людських ресурсів, стимулювання колективної праці, зацікавленість робітників справою, турбота про людей.	

Продовження додатка Г

Б	Оволодіння унікальними та новітніми технологіями для лідирування у відповідній галузі.	
С Д	Випередження конкурентів. Надійні, стабільні показники розвитку, чітке планування, низькі виробничі витрати.	

Додаток Д
Діагностування культури взаємовідносин
як одного з провідних параметрів морального компонента
загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму

Опитувальник
для взаємооцінки культури взаємовідносин
майбутніх менеджерів туризму

Існує двосторонній зв'язок у цих взаємовідносинах	100%	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Практично порозуміння	немає
Повна напруженості в цих взаємовідносинах	відсутність	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Є значне напруження у взаємовідносинах	
Ми ставимося один до одного з гумором		10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Цим взаємовідносинам дуже бракує гумору	
У цих взаємовідносинах нема подразнюючих факторів		10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	У взаємовідносинах існує низка подразнюючих факторів	
З цією людиною я можу вільно обговорювати спільні проблеми		10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Я не можу обговорювати жодної проблеми з цією людиною	

Продовження додатка Д

Теорія взаємовигідних взаємовідносин діє на 100%	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Я відчуваю, що в цих взаємовідносинах більше віддаю, ніж отримую
Не існує проблеми вислухати один одного. Обидві сторони готові це зробити	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Існує проблема вислухати партнера
Ці взаємовідносини значно покращилися віднедавна	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Ці взаємовідносини значно погіршились останнім часом
Це існує проблеми різниці у віці	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Існує розрив поколінь
Всі моменти непорозуміння з'ясовані	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	Існує непорозуміння сторін

Додаток Е
Опитувальник
для самооцінки культури взаємовідносин
майбутніх менеджерів туризму
(за методикою Т. Лірі)

Поставте знак «+» проти тих визначень, які відповідають вашому уявленню про себе (якщо немає повної впевненості, знак «+» не ставте).

1. Інші думають про нього прихильно
2. Справляє враження на оточуючих
- I. 3. Вміє розпоряджатися, наказувати
4. Вміє наполягати на своєму
5. Має почуття власної гідності
6. Незалежний
- II. 7. Здатний сам подбати про себе
8. Може проявити байдужість
9. Здатний бути суворим
10. Строгий, але справедливий
- III. 11. Може бути щирим
12. Критичний до інших
13. Любить поплакатися
14. Часто сумний
- IV. 15. Здатний виявити недовіру
16. Часто розчаровується
17. Здатний бути критичним до себе
18. Здатний визнати свою неправоту
- V. 19. Охоче підпорядковується
20. Поступливий
21. Шляхетний
22. Захоплюється і схильний до наслідування

- VI. 23. Поважний
24. Шукає схвалення
25. Здатний до співпраці
26. Прагне ужитися з іншими
- VII. 27. Доброзичливий
28. Уважний і ласкавий
29. Делікатний
30. Схвалює
- VIII. 31. Чуйний до закликів про допомогу
32. Безкорисливий
33. Може викликати захоплення
34. Користується повагою в інших
- I. 35. Володіє талантом керівника
36. Вимагає від інших відповідальності
37. Упевнений в собі
38. Самовпевнений і наполегливий
- II. 39. Діловий і практичний
40. Любить змагатися
41. Строгий, твердий, де треба
42. Невблаганний, але неупереджений
- III. 43. Дратівливий
44. Відкритий і прямолінійний
45. Не терпить, щоб ним командували
46. Скептичний
- IV. 47. На нього важко справити враження
48. Образливий, делікатний
49. Легко ніяковіє
50. Невпевнений в собі
- V. 51. Поступливий

52. Скромний

Продовження додатка Е

53. Часто вдається до допомоги інших

54. Дуже шанує авторитети

VI. 55. Охоче приймає поради

56. Довірливий і прагне радувати інших

57. Завжди люб'язний в обходженні

58. Цінує думку оточуючих

VII. 59. Товариський

60. Добросердечний

61. Добрий, вселяє впевненість

62. Ніжний і м'якосердий

VIII. 63. Любить піклуватися про інших

64. Безкорисливий, щедрий

65. Охоче дає поради

66. Справляє враження значущості

I. 67. Владний як керівник

68. Владний

69. Хвалькуватий

70. Гордовитий і самовдоволений

II. 71. Думає тільки про себе

72. Хитрий і розважливий

73. Не терпить помилок інших

74. Самокорисливий

III. 75. Відвертий

76. Часто нетовариський

77. Озлоблений

78. Скаржитья

IV. 79. Ревнивий

- 80. Довго пам'ятає образи
- 81. Схильний до самобичування

Продовження додатка Е

- 82. Сором'язливий
- V. 83. Безініціативний
- 84. Лагідний
- 85. Залежний, несамостійний
- 86. Любить підкорятися
- VI. 87. Надає можливість іншим приймати рішення
- 88. Легко потрапляє в халепу
- 89. Легко потрапляє під вплив друзів
- 90. Готовий довіритися кожному
- VII. 91. Прихильний до всіх без розбору
- 92. Всім симпатизує
- 93. Прощає все
- 94. Переповнений надмірним співчуттям
- VIII. 95. Великодушний, терпить недоліки
- 96. Прагне протегувати
- 97. Прагне до успіху
- 98. Чекає захоплення від кожного
- I. 99. Розпоряджається іншими
- 100. Деспотичний
- 101. Сноб (судить про людей за рангом і особистим якостям)
- 102. Марнослашний
- II. 103. Егоїстичний
- 104. Холодний, черствий
- 105. Уїдлиний, глузливий
- 106. Злісний, жорстокий

- III. 107. Часто гнівливий
- 108. Бездушний, байдужий
- 109. Злопам'ятний
- 110. Проїнятий духом протиріччя

Продовження додатка Е

- IV. 111. Упертий
- 112. Недовірливий і підозрілий
- 113. Боязкий
- 114. Сором'язливий
- V. 115. Відрізняється надмірною готовністю
- 116. М'якотілий
- 117. Майже ніколи і нікому не заперечує
- 118. Ненав'язливий
- VI. 119. Любить, щоб ним опікувалися
- 120. Надмірно довірливий
- 121. Прагне здобути прихильність кожного
- 122. З усіма погоджується
- VII. 123. Завжди доброзичливий
- 124. Всіх любить
- 125. Занадто поблажливий до оточуючих
- 126. Намагається втішити кожного
- VIII. 127. Піклується про інших на шкоду собі
- 128. Псує людей надмірною добротою

Додаток Ж
Діагностична карта оцінювання
комунікативного компонента загальнокультурної компетентності
майбутніх менеджерів туризму

Параметри когнітивної компетенції	Показники діагностування когнітивної компетенції	Ступінь вияву				
		1	0,75	0,5	0,25	0
1. Відкритість до спілкування 2. Комунікативна толерантність 3. Мовні вміння, мовленнєві здібності та невербальна поведінка.	- розуміння та прийняття іншого, - терпимість до всіх типів партнерів за будь-яких ситуацій, - здатність створювати тексти комунікативного призначення, цілісні за змістом та емоційним виразом, - дотримання етичних норм спілкування, - здатність до підвищення рівня володіння мовою,					
4. Ставлення до мови як необхідного чинника професійного становлення.						

Додаток 3

**Діагностична карта самооцінювання
культури ділового спілкування майбутніх менеджерів туризму
(за параметрами «відкритість до спілкування» та «комунікативна
толерантність»)**

(За методикою В. Бойка)[159]

№ з/п	Особливості комунікативної поведінки	Кількість балів
		(від 0 до 3)
I.	Розуміння індивідуальності інших людей	
1	Повільні люди зазвичай приводять мене у стан нервового збудження".	
2	Мене роздратовують метушливі, непосидючі люди.	
3	Галасливі дитячі ігри витерплюю важко.	
4	Оригінальні, нестандартні, яскраві особистості найчастіше впливають на мене негативно.	
5	Бездоганна у всьому людина насторожила би мене.	
II.	Тенденції в оцінюванні співрозмовників	
1	Мене зазвичай примушує нервувати нетямущий співрозмовник	
2	Мене роздратовують любителі побалакати	
3	Я б обтяжливо спілкувався з випадковим співподорожуючим, який поступається мені за рівнем знань і культури.	
4	Я б обтяжливо спілкувався з байдужим для мене співподорожуючим у потязі, літаку, якщо він проявить ініціативу.	

Продовження додатка З

5	Мені важко знайти спільну мову з партнерами іншого інтелектуального рівня, ніж я.	
III.	Реакція на поведінку інших	
1	Уважаю, що на грубість треба відповідати тим же.	
2	Мені важко не подавати виду, якщо людина мені чимось неприємна.	
3	Мене роздратовують люди, які прагнуть під час сварки відстоювати лише свою позицію	
4	Мені не подобаються самовпевнені люди.	
5	Зазвичай мені важко утриматися від зауваження на адресу злісної або знервованої людини, яка штовхається в транспорті.	
IV.	Ставлення до чужих помилок	
1	Зазвичай я сподіваюсь, що мої кривдники отримають по заслугах.	
2	Мені часто докоряють тим, що я буркотливий.	
3	Я довго пам'ятаю образи, завдані мені тими, кого я ціную та поважаю.	
4	Не можна пробачати співробітникам нетактовні жарти.	
5	Якщо діловий партнер ненароком зачепить мою самолюбність, я все одно на нього образуюся.	
V.	Ставлення до дискомфортного стану партнера	
1	Я засуджую людей, які плачуться в чужу жилетку.	
2	Внутрішньо я не схвалюю колег, які за будь-якого зручного випадку розповідають про свої недуги.	

Продовження додатка З

3	Я намагаюся уникати розмови, коли хтось починає скаржитися на своє сімейне життя.	
4	Зазвичай я без особливої уваги вислуховував сповіді друзів.	
5	Мені іноді хочеться розізлити кого-небудь з рідних або друзів.	
УІ.	Пристосування до характерів, звичок інших	
1	Як правило, мені важко піти па поступки партнерам.	
2	Мені важко знайти спільну мову з людьми, у яких поганий характер.	
3	Зазвичай я важко пристосовуюсь до нових партнерів по спільній роботі.	
4	Я утримуюсь підтримувати стосунки з дещо дивними людьми.	
5	Найчастіше я принципово наполягаю на своєму, навіть якщо розумію, що партнер має рацію.	

Додаток И

Діагностична карта експертного оцінювання культури ділового спілкування майбутніх менеджерів туризму

№ з/п	Ознаки культури ділового спілкування	Оцінка ознаки
		(від 0 до 9)
1	Студент користується повагою в колективі.	
2	Здатний вплинути на інших засобами переконання.	
3	Вміє заохотити добрим словом вчинки і дії іншого.	
4	Вказує на помилки, не принижуючи співрозмовника.	
5	Вміє підтримати у важку хвилину.	
6	Відрізняється високим рівнем виразного мовлення.	
7	Легко організовує до спільної діяльності.	
8	У спілкуванні витриманий і делікатний.	
9	Легко і з бажанням допомагає у вирішенні складних питань.	
10	Виявляє цікавість до проблем і внутрішнього світу співрозмовника.	
11	Підтримує у спілкуванні етичні традиції навчального закладу.	
12	У взаєминах товариський, ініціативний, може щось порадити.	
13	У предметному спілкуванні знаходить мовні засоби, які допомагають етично вплинути на співрозмовника.	
14	У відповідях на заняттях виявляє високий рівень професійної мовленнєвої культури.	
15	Цікавий співрозмовник, висловлюється зрозумілою мовою	

Продовження додатка И

16	Терпляче вислуховує проблеми інших під час розв'язання складних завдань	
17	Логічно і зрозуміло пояснює свою позицію в проблемних ситуаціях	
18	Володіє гнучким темпом мовлення	
19	Уміє викликати і підтримати інтерес до обговорення проблеми	
20	Спонукає співрозмовника до дискусії, організовує її	
21	Формує прагнення до самостійного вирішення проблеми	
22	Виявляє повагу, доброзичливість і тактовність у ставленні до співрозмовника	
23	Володіє нормами літературного мовлення	
24	Привертає увагу зовнішністю, манерою поведінки	
25	Повністю відповідає уявленню про фахівця високої комунікативної культури	

Додаток К
Діагностична карта самооцінювання
інформаційної культури
майбутніх менеджерів туризму

1. Загалом до тестів ставлюсь:

- а) з упередженням;
- б) з гострою зацікавленістю;
- в) з ентузіазмом.

2. З числа товаришів з великою повагою ставлюсь до тих, хто:

- а) знає все на світі і завжди повідомляє найбільш потрібне, цікаве і незвичне;
- б) цікавиться чим-небудь конкретним;
- в) знає далеко не все, але цікавиться багатьма речами і легко змінює чи поєднує захоплення.

3. Бюрократ - це:

- а) злочинець;
- б) несвідомий працівник;
- в) не здатний і такий, що не знає своєї справи.

4. Думаю, що в бібліотеці:

- а) завжди можна знайти те, що потрібно;
- б) далеко не завжди можна знайти те, що потрібно;
- в) майже нічого, що потрібно, не знайдеш.

5. Якщо мене з роботи направлять вчитися, тоді:

- а) спробую ухилитися, оскільки робота більш важлива;
- б) поїду лише тому, що так потрібно;
- в) поїду з охотою, хоч можливо пізніше і розчаруюсь.

6. На мою думку, робота секретаря в керівника:

- а) дуже проста, її може виконувати будь-яка людина з середньою освітою;

Продовження додатка К

- б) не дуже проста і вимагає хоча б незначної підготовки;
 - в) достатньо складна і вимагає кваліфікованої підготовки.
7. Мабуть, інфаркти, інсульты, це:
- а) від сидячого способу життя;
 - б) невідворотне зло спеціаліста розумової праці;
 - в) через невміння організувати свою й чужу роботу.
8. Професія менеджера туризму:
- а) не дуже потрібна сьогодні;
 - б) потрібна сьогодні й завтра;
 - в) потрібна сьогодні
9. Вважають, що кожен спеціаліст повинен читати головним чином:
- а) книжки зі своєї спеціальності;
 - б) журнали зі своєї спеціальності;
 - в) книжки зі суміжних спеціальностей.
10. Робота з “папірцями”:
- а) все-таки принизлива в порівнянні з іншими професіями;
 - б) не принизлива, але й не в пошані;
 - в) якщо не в пошані, то, принаймні, дуже необхідна в наш час.
11. Інформатика у ВНЗ повинна:
- а) допомагати лише у вивченні математики;
 - б) навчити програмувати і користуватися комп’ютерами;
 - в) перевернути весь навчальний процес.
12. Відвідуючи один і той же музей:
- а) прагну кожного разу оглянути все;
 - б) вибираю, що-небудь цікаве;
 - в) йду до чогось конкретного.
13. Документом виступає:

- а) художній фільм;
- б) не художній, а документальний фільм;
- в) взагалі не фільм, а папір з печаткою.

14. Низьку ефективність офісної праці пояснюю:

- а) несвідомістю, яка межує з безвідповідальністю;
- б) відсутністю кращої зарплати;
- в) невмінням організувати свою й чужу роботу.

15. Ручні перфокарти:

- а) знаю, що це таке і користуюсь ними;
- б) інколи звертаюсь до каталогу;
- в) завжди обходжусь без каталогу.

16. Коли буваю в бібліотеці:

- а) прагну користуватися каталогом;
- б) інколи звертаюсь до каталогу;
- в) завжди обходжусь без каталогу.

17. Впевнений, що в архівах зберігаються:

- а) практично всі діючі папери;
- б) більша їх частина;
- в) менша їх частина.

18. Прагну:

- а) свідомо регулювати потоки інформації, вибираючи лише те, що потрібно;
- б) спрямовувати на себе побільше інформації, щоб нічого не пропустити;
- в) обмежити кількість інформації, використовуючи головне.

19. Колір в нашому житті:

- а) має велике значення, розкриває характер людини, діагностує хвороби, лікує, впливає на настрій і продуктивність праці, допомагає в спілкуванні і прикрашає;
- б) мабуть, це так, але сказано занадто сильно;

в) маю сумніви щодо більшості перерахованого.

20. На тексти, які переповнені штампами, реагую:

а) з великим обуренням;

б) негативно;

в) спокійно.

21. Поважаю:

а) в однаковій мірі вченого-теоретика і спеціаліста-практика;

б) вченого-практика;

в) спеціаліста-практика.

22. Реферативні журнали:

а) читав(-ла) їх;

б) не читав(-ла) їх, але маю про них уявлення;

в) скоріше не зможу пояснити, що це таке.

23. Реклама - це справа:

а) дуже корисна;

б) корисна, але далеко не завжди;

в) для нас, принаймні, зовсім не потрібна.

24. В своєму місті:

а) із задоволенням буду водити гостя, демонструвати старовину і розповідати цікаві історії, які знаю;

б) якщо і буду щось показувати гостеві, то лише не старовину;

в) віддаю перевагу не виконувати роль гіда.

25. Електронно-обчислювальна техніка - це:

а) лише засіб, велика ефективність якого залежить від поєднання з іншими засобами і методиками;

б) революція, яка вирішує багато проблем;

в) нововведення, яке варто впроваджувати, не поспішаючи

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

65082, ОДЕСА, ПРЕОБРАЖЕНСЬКА, 8
ТЕЛ: (048)723-61-58, 723-23-60
ФАКС: (048)32-04-46
E-MAIL: MAIL@ONEU.EDU.UA

Головне управління Державної
казначейської служби України
в Одеській області
р/р № 35227202001375
МФО 828011, КОД ЄДРПОУ № 02071079

19.02.2015 № 13-145/327

АКТ

**упровадження матеріалів кандидатського дисертаційного дослідження
Чорної Маріанни Михайлівни
з теми „Формування загальнокультурної компетентності майбутніх
менеджерів туризму у процесі професійної підготовки”
(спеціальність – 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти)
у навчально-виховний процес кафедри економіки та управління туризмом
Одеського національного економічного університету**

Результати наукового дослідження Чорної Маріанни Михайлівни впроваджувалися у навчальний процес кафедри економіки та управління туризмом Одеського національного економічного університету протягом 2013-2015 навчальних років. Експериментальним навчанням були охоплені студенти двох академічних груп.

Програма всіх етапів експерименту була ретельно спланована. Першим його кроком було проведення констатувального зрізу, за матеріалами якого укладалася методика дослідного навчання.

Розроблені здобувачем матеріали дослідження, а саме: програма збагачення змісту дисциплін професійно-практичного циклу культурологічним спрямуванням (на міжпредметній основі), тезаурус загальнокультурних понять, програма спецкурсу, – успішно пройшли апробацію й підтвердили їх теоретичне і практичне значення для процесу формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

У процесі вивчення дисциплін професійно-практичного спрямування, таких як: «Організація туристичних подорожей», «Організація анімаційної діяльності», «Маркетинг у туризмі», відповідно до експериментальної програми було здійснено актуалізацію основних культурологічних понять, зорієнтовано зміст практичних занять та самостійної роботи студентів на формування таких компонентів загальнокультурної компетентності, як культура ділового спілкування, інформаційна культура, управлінська культура, культура міжособистісної взаємодії. За запропонованою системою завдань особливу увагу приділяли формуванню таких навичок, як пошук, обробка, аналіз інформації з різних ресурсів; творче використання інформації з урахуванням культурологічного аспекту професійної ситуації, а також розвитку здатності до самоосвіти та саморозвитку; формували розуміння цінності фахових та культурологічних знань для майбутньої професійної діяльності.

Порівняльний аналіз загальнокультурної компетентності студентів спеціальності «Туризм» на початку і в кінці експерименту показав, що не лише змінилися ціннісні орієнтири у ставленні студентів до майбутньої професії, а й до самих себе, як майбутніх керівників, організаторів, управлінців, про що засвідчили результати самооцінювання й експертного оцінювання студентів на підсумковому етапі експериментального навчання, що свідчить про ефективність запропонованої методики.

Отже, результати педагогічного експерименту виявилися позитивними. Уважаємо за доцільне пропонувати розроблену методику формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму широкому загалу викладачів вищих навчальних закладів.

Проректор з наукової роботи
д.е.н., професор

А. І. Ковальов

Тернопільський національний економічний університет
Ternopil National Economic University

Lvivska Str. 11, Ternopil, 46020, Ukraine
Tel./Fax +380 (352) 47 50 51
E-mail: academ@tneu.edu.ua
<http://www.tneu.edu.ua>

вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46020, Україна
Тел./факс +380 (352) 47 50 51
E-mail: academ@tneu.edu.ua
<http://www.tneu.edu.ua>

№ 126-10/572

"16" 03 2015р.

На № _____ від _____

Акт
про апробацію та впровадження матеріалів
кандидатського дисертаційного дослідження
Чорної Маріанни Михайлівни
з теми «Формування загальнокультурної компетентності майбутніх
менеджерів туризму у процесі професійної підготовки»

У вересні 2014 року М. М. Чорна провела для студентів 4 курсу спеціальності «Туризм» за матеріалами кандидатського дисертаційного дослідження лекційно-практичний цикл занять у межах навчальної дисципліни «Зелений туризм на Прикарпатті із культурнознавчими аспектами». Курс розрахований на 72 години, з них: 16 годин лекцій, 24 години семінарсько-практичних занять, 24 години самостійної роботи студентів, 8 годин відведено на індивідуальну роботу студентів. Теоретично-практичний матеріал спецкурсу висвітлював умови, принципи, полікультурні та етнокультурні компоненти загальнокультурної компетентності майбутнього менеджера туризму, що раніше не було досліджено в науці й тому не представлено в навчальних посібниках спеціальності «Туризм». На практичних заняттях студенти захищали групові та індивідуальні творчі проекти, що передбачали організацію та презентацію пізнавальних турів з метою ознайомлення із сакральним мистецтвом Прикарпаття; розробляли маршрути визначними історичними місцями Прикарпаття; визначали чинники плідної співпраці в команді; склали інформаційні звіти, планували та здійснювали рекламні акції для туристів. Під час самостійної роботи студенти опрацьовували першоджерела, здійснювали пошукову діяльність індивідуально і в парах виконували диференційовані завдання, мета яких - вивчення полікультурного середовища Прикарпаття та виховання поваги до цінностей інших культур.

Представлений дисертанткою матеріал допоміг студентам зрозуміти важливість загальнокультурної компетентності для менеджерів туризму, про що засвідчили опрацьовані ними робочі проекти розвитку туризму на Прикарпатті.

Водночас матеріали дисертаційного дослідження М. М. Чорної використано в розробці таких навчальних дисциплін: «Організація туризму», «Організація екскурсійних послуг», «Міжкультурний менеджмент в туризмі».

Вважаємо здійснену дослідницею роботу необхідною і важливою для подальшого удосконалення процесу підготовки менеджерів туризму у ВНЗ України.

Дисертаційні матеріали, представлені для апробації, обговорена на засіданні кафедри міжнародного бізнесу і туризму (протокол № 9 від 13 березня 2015 року) і залучено до навчального процесу підготовки фахівців з туризму в Тернопільському національному економічному університеті.

Перший проректор

М. І. Шинкарик

Завідувач кафедри міжнародного бізнесу і туризму

А. М. Тибінь

Міністерство освіти і науки України

Державний вищий навчальний заклад

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел. (0342) 75-23-51, факс: (0342) 3-15-74

e-mail inst@pu.if.ua Код ЄДРПОУ 02125266

08.04.2015 № 01-15/03/523

На № _____ від _____

Акт

впровадження матеріалів

кандидатського дисертаційного дослідження

Чорної Маріанни Михайлівни

з теми „Формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму у процесі професійної підготовки”

Упродовж 2011-2015 р.р. Чорна М.М. проводила експериментальне дослідження проблеми професійної підготовки студентів у ланці вищої педагогічної освіти. Дисертанткою було розроблено систему роботи з формування загальнокультурної компетентності в студентів 1-4 курсів, що навчаються за спеціальністю “Туризм”. Сутність апробованої роботи – в об’єднанні дисциплін гуманітарного та професійного циклів, а також навчальної практики та спецкурсу як коригувальної узагальнювальної ланки цієї системи на ґрунті міждисциплінарного підходу. У результаті організованого навчання в більшості студентів-випускників майбутніх менеджерів туризму було сформовано загальнокультурну компетентність.

Результати експериментальної роботи доповідалися на засіданнях кафедри та аспірантського об'єднання, висвітлювалися на щорічних загальноуніверситетських науково-практичних конференціях. Основні положення експериментального дослідження висвітлено в 5 публікаціях автора.

Акт про впровадження обговорено та затверджено на засіданні кафедри туризмознавства і краєзнавства Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника "01" квітня 2015 року, протокол №8.

Проректор з науково-педагогічної роботи,
доктор філософських наук, професор

Михайлишин Г. Й.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. 40 років Жовтня, 27, м. Херсон, 73003.
 Тел.: +38(0552) 32-67-05, 32-67-31; факс 49-21-14; e-mail: office@ksu.ks.ua; http://www.kspu.edu
 МФО 852010 код за ЄДРПОУ 02125609 р/р 3522 4201 000120;
 3521 9001 000120 банк ГУДКСУ в Херсонській обл.

03.11. 2015 р. № 01-28/2235
 На № _____ від _____ 2015 р.

Акт
про апробацію та впровадження матеріалів
кандидатського дисертаційного дослідження
Чорної Маріанни Михайлівни з теми „Формування загальнокультурної
компетентності майбутніх менеджерів туризму в процесі професійної підготовки”

Даний акт складено про те, що в Херсонському державному університеті упродовж 2014-2015р.р. здійснювалося впровадження результатів дисертаційного дослідження Чорної Маріанни Михайлівни з теми „Формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму в процесі професійної підготовки”

Дисертанткою на методологічному семінарі кафедри туризму було репрезентовано систему роботи з формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму з метою їх підготовки до професійної діяльності. Результати обговорення зазначених матеріалів дали підстави для висновку про те, що вони можуть бути використані як у процесі підготовки магістрантів до педагогічної діяльності у вищих навчальних закладах, так і для студентів спеціальності 6.140103 «Туризм» всіх форм навчання.

Матеріали і результати представленої експериментальної роботи, а саме: методичні рекомендації для викладачів з підготовки студентів до оволодіння загальнокультурною компетентністю та науково обгрунтована педагогічна модель, що окреслює мету, зміст, форми, методи, засоби формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму, було впроваджено в процес вивчення курсів Організація туристичних подорожей”, “Менеджмент в туризмі”, “Планування і організація туристичного бізнесу”.

Упровадження розробленої дослідницею методики в процес навчання дало позитивні результати у формуванні загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

Дисертаційні матеріали, представлені для апробації, було обговорено на засіданнях кафедри туризму (протокол №4 від 5 від 5.10.2015) і залучено до навчального процесу ВНЗ.

Проректор з наукової роботи,
 доктор педагогічних наук, професор

В.Л. Федяєва

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2, тел. (04744) 3-45-82, факс (04744)
 3-45-82, E-mail: udpu@udpu.org.ua УДПУ р/р 35228202004420, банк одержувача УУДКСУ
 в Черкас.обл. МФО 854018, код 02125639

15.12.2015р № 3119/01
 На № _____ від _____

Акт

про апробацію та впровадження матеріалів
 кандидатського дисертаційного дослідження
Чорної Маріанни Михайлівни
 з теми «Формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів
 туризму у процесі професійної підготовки»

Наукові результати дисертаційної роботи Чорної Маріанни Михайлівни на тему: «Формування загальнокультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму у процесі професійної підготовки» впроваджені кафедрою технологій та організації туризму і готельно-ресторанної справи у навчальний процес для підготовки студентів за напрямом 6.140103 «Туризм».

Зокрема, під час вивчення дисциплін «Інформаційні системи і технології в туризмі», «Менеджмент в туризмі» використовували матеріали з розділу «Компетентнісна концепція підготовки майбутніх менеджерів туризму» роботи Чорної М. М., розглядали моделі поведінки людини культурної в економічному середовищі. Упродовж викладання дисципліни «Історія та культура України», використано матеріали розділу «Культурологічний підхід до модернізації професійної освіти як міжнаукова проблема», а саме: питання щодо морфологічної структури культури, ідеї ринкової культури, етичні засади співробітництва тощо, що сприяло підвищенню інтересу студентів до культурологічного аспекту професійної діяльності й створенню студентських науково-дослідних груп для подальшого опрацювання проблеми. При викладанні дисципліни «Управління розвитком регіонального туризму» на практичних заняттях використано завдання, запропоновані автором, що передбачали підготовку студентів до відкриття, зростання чи відродження регіональних туристичних дестинацій.

Перший проректор

003071

А. М. Гедзик